

Válság és válságkezelés az Európai Unió kohéziós országaiban

Szerkesztette:

Farkas Beáta
Voszka Éva
Mező Júlia

A TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KONV-2010-0005 azonosító számú, „Kutatóegyetemi Kiválósági Központ létrehozása a Szegedi Tudományegyetemen” című projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Szerkesztőbizottság:

Voszka Éva (elnök)

Bajmócy Zoltán

Farkas Beáta

Hetesi Erzsébet

Katona Tamás

Kovács Árpád

Lengyel Imre

Műhelytanulmányok

MT-PNGKI – 2012/1

Műhelytanulmányaink célja a Gazdaságtudományi Karon születő kutatási eredmények gyors közlése és vitára bocsátása. A sorozatban megjelent tanulmányok további tudományos közlemények anyagául szolgálhatnak.

Válság és válságkezelés az Európai Unió kohéziós országában

A kéziratok lezárásának időpontja: 2012. március

ISBN 978-963-306-149-7

ISSN 2061-5353

Kiadó:

Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar

SZERZŐK

Agócsi Lilla hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, Nemzetközi gazdaság és gazdálkodás mesterszak.

Bagi Ágnes hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, Nemzetközi gazdaság és gazdálkodás mesterszak.

Csankovszki Kata hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, Nemzetközi gazdaság és gazdálkodás mesterszak.

Faragó Emese hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, Nemzetközi gazdaság és gazdálkodás mesterszak.

Kószó Edit hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, Nemzetközi gazdaság és gazdálkodás mesterszak.

Kurucsai Roland hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, Nemzetközi gazdaság és gazdálkodás mesterszak.

Kurucsai Szabolcs hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, Nemzetközi gazdaság és gazdálkodás mesterszak.

Mező Júlia PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, Pénzügyek és Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Intézete.

Szőke Ágnes hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, Nemzetközi gazdaság és gazdálkodás mesterszak.

Udvari Beáta PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, Pénzügyek és Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Intézete.

Végh Marcell Zoltán hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, Nemzetközi gazdaság és gazdálkodás mesterszak.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó.....	8
A kelta tigris bukása – okok és következmények (Udvari Beáta).....	9
1. Bevezetés.....	10
2. A kelta tigris fejlődésének legfontosabb jellemzői	10
2.1. Az egyik legsikeresebb kohéziós ország: a töretlen fejlődés mögötti tényezők	10
2.2. A külföldi (amerikai) tőke szerepe.....	12
3. A globális válság és Írország.....	12
3.1. Az összeomlás jelei a globális válság előtt	12
3.1.1. Az amerikai tőke hátrányai és a nem kezelt problémák.....	13
3.1.2. Gyors növekedés és GMU-tagság: ingatlanpiaci buborék	14
3.2. A válság makrogazdasági következményei.....	17
4. Írország válságra adott válasza.....	19
4.1. A korai intézkedések	19
4.2. A kiadott intézkedéscsomag.....	19
4.3. Az EU és a Nemzetközi Valutalap (IMF) által nyújtott mentőcsomag.....	20
5. Összefoglalás.....	22
Irodalomjegyzék.....	22
A görög válság – az euróövezet drámája (Csankovszki Kata – Mező Júlia)	25
1. Bevezetés.....	26
2. Csatlakozás az Európai Gazdasági Közösségekhez, majd a Monetáris Unióhoz	26
2.1. Csatlakozás az Európai Közösséghez	26
2.2. A Gazdasági és Monetáris Unióhoz való csatlakozás.....	28
3. A válság számokban.....	31
4. A görög válság okai.....	33
4.1. A görög válság kialakulásának belső okai	33
4.2. A görög válság kialakulásának külső okai	37
5. A válságkezelés lépései	38
5.1. Belső (görögök által tett) intézkedések	38
5.2. Külső szereplők által tett intézkedések	39
6. Görögország aktuális helyzete – a válságkezelés eddigi kudarca	40
7. Összegzés	41
Irodalomjegyzék.....	42
Portugália és Spanyolország a globális gazdasági válságban – előzmények és következmények (Kószó Edit – Udvari Beáta)	44
1. Bevezetés.....	45
2. Gazdasági struktúra	45
2.1. Spanyolország és Portugália EGK-csatlakozása	45
2.2. Spanyolország gazdasági berendezkedése, fejlődése.....	47
2.2.1. Külgazdasági szektor.....	47
2.2.2. EU-tagság: támogatások és nominális konvergencia	48
2.2.3. Munkaerőpiac.....	49
2.2.4. Ingatlanpiac	49
2.3. Portugália gazdasági berendezkedése és fejlődése.....	49
2.3.1. Gazdasági növekedés	50
2.3.2. Részvétel a Gazdasági és Monetáris Unióban.....	50

3. A gazdasági válság következményei a két országban	51
3.1. Válság előtti kihívások a két országban	51
3.1.1. Hasonló kiindulás, eltérő fegyelem	52
3.1.2. Spanyolország egyedi problémái	53
3.1.3. Portugália problémái a 2000-es évek elején.....	53
3.2. A globális válság utáni makrogazdaság	55
3.2.1. A reálgazdaság alakulása	55
3.2.2. Fiskális helyzet	57
3.2.3. Foglalkoztatottság	59
3.2.4. Külgazdaság	61
3.3. Válságkezelés	61
3.3.1. Spanyolország: folyamatos intézkedések.....	62
3.3.2. Portugália válságintézkedései	64
4. Összefoglalás.....	66
Irodalomjegyzék.....	67

Gyors felzárkózás megszakításokkal – a balti államok válságkezelése (Mező Júlia – Bagi Ágnes)

70	
1. Bevezetés.....	71
2. A három ország átalakulásának folyamata.....	71
3. A válság lefolyása, hatásai	74
3.1. Kiemelt mutatók alakulása a három államban	74
3.2. Az egyes államok különleges tulajdonságai.....	79
3.2.1. Észtország.....	80
3.2.2. Lettország	81
3.2.3. Litvánia.....	81
4. A válságkezelés eszközei, eredményei, kudarcai.....	82
4.1. Lettország.....	82
4.2. Litvánia.....	83
4.3. Észtország.....	84
5. Összegzés	85
Irodalomjegyzék.....	86

Csehország – a külföldi befektetők országa (Végh Marcell Zoltán)..... 89

1. Bevezetés.....	90
2. A válság lefolyása és hatásai Csehországra	90
3. A válság kihívásai.....	93
4. A válságkezelés lépései	93
4.1. Kamatlábak nagymértékű csökkentése	94
4.2. Reformok a munkaerőpiacon	94
4.3. A költségvetés és az állami kiadások reformja	95
4.4. A nyugdíjrendszer reformja	95
5. A válságkezelés eredményei	96
6. Összefoglalás.....	96
Irodalomjegyzék.....	97

Szlovákia – a legjobb felzárkózó a válságban (Végh Marcell Zoltán)..... 98

1. Bevezetés.....	99
2. A válság hatásai Szlovákiában	99
3. A válság kihívásai	101

4. A válságkezelés lépései.....	102
4.1. Munkaerő-piaci reformok	102
4.2. A termelés ösztönzése (roncsprémium)	103
4.3. Adórendszerbeli változások és a költségvetés egyensúlya	103
5. Összefoglalás.....	104
Irodalomjegyzék.....	104

A válság meglepetése – Lengyelország (Faragó Emese – Mező Júlia) 106

1. Bevezetés.....	107
2. A válság hatása Lengyelországra	107
2.1. A válságot megelőző növekedés háttere	107
2.2. A válság lefolyása	110
3. A válságkezelés lépései.....	113
3.1. A költségvetés és az állami kiadások reformja	114
3.2. Monetáris intézkedések	115
3.3. A vállalkozások segítése	116
3.4. Az állampolgárok védelmét célzó kormányintézkedések	116
3.5. A munkaerőpiac reformja.....	116
3.6. A nyugdíjrendszer reformja	117
4. A válságkezelési intézkedések értékelése	117
5. Összegzés	118
Irodalomjegyzék.....	118

A szlovén csoda erőpróbája a válság viharában (Kurucsai Roland – Kurucsai Szabolcs – Szőke Ágnes) 121

1. Bevezetés.....	122
2. A szlovén „csoda” titka – vagy éppen átka?	122
2.1. A különütasság jellemzői	122
2.2. Igazi sikertörténet – EU-csatlakozás és az euró bevezetése.....	123
2.3. A válság előtti szlovén gazdaság.....	123
3. Bukdácsol az éltanuló? – A válság hatása.....	125
4. Recept a válság ellen ljubljana-i módra.....	126
4.1. Az első válaszlépések.....	126
4.2. A második mentő csomag	127
4.3. „Három a szlovén igazság?!” – Exit strategy	129
5. Összegzés	130
Irodalomjegyzék.....	130

Románia recessziója – zuhanórepülés? (Szőke Ágnes – Végh Marcell Zoltán) 134

1. Bevezetés.....	135
2. Milyen állapotban fogadta Románia a válságot?	135
3. Begyűrűzik a válság	136
4. Szembenézés a válsággal	137
4.1. Az első válságkezelési program	137
4.2. 2009 – megszorítások és IMF segítség	138
4.3. Kilátások 2011-től	139
5. Összegzés	140
Irodalomjegyzék.....	140

Bulgária – új esélyek a válság után? (Agócsi Lilla – Végh Marcell Zoltán)	142
1. Bevezetés.....	143
2. Milyen állapotban érte a krízis Bulgáriát?	143
3. Mi jellemzi a krízist követő visszaesést?	145
4. A válságkezelés eszközei, eredmények és kudarcok	146
4.1. Az első válságkezelési terv	146
4.2. Új kormány, új program	147
5. Összegzés	148
Irodalomjegyzék.....	148

Előszó

2010-ben indult a Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Karán, a Pénzügyek és Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Intézetében egy kétéves kutatás „Az állam gazdasági szerepe a 2008-as válság tükrében” címmel. A kutatás a TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KONV-2010-0005 azonosító számú, „Kutatóegyetemi Kiválósági Központ létrehozása a Szegedi Tudományegyetemen” című projekt keretében valósult meg az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával.

Feltételeztük, hogy a 2008-ban világgazdaságivá terebélyesedő pénzügyi és gazdasági válság nyomán az állam gazdasági szerepe változni fog, az állami szabályozás és a piac hatásköre módosul. Optimistán azt is feltételeztük, hogy a kutatás végére már annyira túllépünk a válságon, hogy hosszabb távra le tudunk vonni következtetéseket. Azt ugyan határozottan még ma sem állíthatjuk, hogy túl vagyunk a válságon, de az bizonyosan látszik, hogy tartós következményekkel kell számolni. Három témában kezdtünk vizsgálgódní, a monetáris politika, illetve a pénzpiaci folyamatok, a fiskális politika és versenyszabályozás területén, az Európai Unióra szorítkozva. Már a kutatási koncepció kialakításakor látható volt, hogy az Európai Unióban a válság az úgynevezett kohéziós országokat sújtotta leginkább, és nemcsak az új, 2004 után csatlakozott államok többségét, hanem a régieket, Írországot, Görögországot, Portugáliát és Spanyolországot is. Ezért a kohéziós országoknak különös figyelmet szenteltünk.

Ez a megközelítés arra is alkalmat adott, hogy a kutatásba bevonjunk olyan hallgatókat, akik nemzetközi gazdaság és gazdálkodás mesterszakon tanultak, valamint egy akkor még PhD hallgatót, aki azóta már tanársegédként dolgozik intézetünkben. A hallgatók közös szempontrendszer alapján dolgozták fel a gazdasági válság lefolyásának történetét és a válságkezelési intézkedéseket a négy régi kohéziós és kilenc poszt szocialista uniós tagállamban, azaz Magyarországot nem vettük be a sorozatba. Ennek az volt az oka, hogy esettanulmányokat az intézeti kutatás háttéranyagának szántuk, és az intézeti munkatársak saját tanulmányaikban külön foglalkoztak Magyarországgal. A hallgatók a kutatási részeredményeket műhelybeszélgetéseken mutatták be a kötet szerkesztőinek, ahol tanácsokat kaptak a további munkához.

A végeredményt hasznosítottuk az intézeti kutatásban, de úgy gondoltuk, hogy a kari műhelytanulmányok sorozatában is érdemes közzé tenni. A tanulmánykötet első felében a régi kohéziós országok kerülnek sorra, amelyeket a balti országok követnek, utána jönnek a visegrádi országok, majd Szlovénia, Románia és Bulgária. Bízunk benne, hogy az Európai Unió újabban oly gyakran emlegetett periferiális régiójának egy ilyen átfogó esettanulmány sorozata kutatók számára is szolgálhat használható adalékokkal.

Szeged, 2012. április 10.

A szerkesztők

A kelta tigris bukása – okok és következmények

UDVARI BEÁTA

Írország az Európai Közösségek régi kohéziós országa, így jelentős támogatást kapott a fejlettebb tagállamoktól. Az 1990-es évek elején-közepén tapasztalt gyors ütemű növekedésének és jelentős gazdasági fejlődésének köszönhetően ír csodaként és kelta tigrisként emlegették teljesítményét. Ennek ellenére a 2008-as pénzügyi válság óta jelentős visszaesésnek lehetünk szemtanúi. A tanulmány célja annak vizsgálata, hogy milyen háttértényezők játszottak szerepet Írország nagymértékű recessziójában, és hogyan, milyen eszközökkel próbálja ezt kezelni a kormány.

Az elemzés kimutatja, hogy Írországban a növekedés nem nyugodott biztos alapokon: a gazdasági növekedés és a foglalkoztatottság emelkedése növekvő jövedelemmel és kereslettel párosult, melyet az euróövezeti tagsággal együtt járó alacsony kamatláb tetézett, így a hitelek és az ingatlanok iránti kereslet megugrott. Az ingatlanpiaci buborék kipukkanása, valamint az építőipar összeomlása épp a 2008-as pénzügyi válság előtti időszakra tehető, ami tovább súlyosbította az ír gazdaság helyzetét.

Tárgyszavak: Írország, ingatlanpiac, válságkezelés, IMF

JEL kódok: G01, H12

Fall of the Celtic Tiger – reasons and consequences

BEÁTA UDVARI

Ireland as an old cohesion country was eligible to significant assistance from the European Communities, and owing to its high growth rates and economic development in the 1990s, its economic performance was known as the Irish miracle or the Celtic Tiger. In spite of these facts, the country has experienced significant downturn since the international financial crisis of 2008. The main objective of this paper is to determine the factors leading to the Irish deep recession, and to summarize how the country tries to handle this situation.

The analysis shows that the growth of the Irish economy was not sustainable: the economic growth and the growing employment caused higher incomes and demand, and the low interest rate owing to the Euro zone membership contributed to the higher demand for credits and houses. Bursting of the bubble on the real estate market, and the collapse of the construction sector happened yet before the international financial crisis of 2008, which caused much deeper recession in the country.

Keywords: Ireland, real estate market, crisis management, IMF

JEL: G01, H12

1. Bevezetés

Írország az Európai Unió egyik sikertörténete: az egyik legszegényebb és leggyengébben teljesítő országból az 1980-as évek második felében elindított, és az 1990-es években következetesen véghezvitt gazdasági stabilizációs és reformprogramjainak köszönhetően a 2000-es évek elejére az EU legjobban teljesítő országává vált. A szakirodalom szerint Írország rendelkezett a legkedvezőbb mutatókkal a Gazdasági és Monetáris Unióhoz való csatlakozáskor. Az 1990-es években gyors ütemű gazdasági növekedést produkált, ami miatt méltán nevezték az országot *kelta tigrisnek*.

Ezt a pár éve még töretlennek látszó fejlődést azonban derékba törte a 2007-ben indult globális pénzügyi és gazdasági válság, amit jól tükröz az, hogy a szigetország a legjobban teljesítők közül a legrosszabbak közé került. A szakirodalom többnyire együtt kezeli a négy régi kohéziós országot (Spanyolország, Portugália, Görögország, Írország), kiemelve, hogy közülük Írország a legnagyobb vesztese a globális válságnak. Hasonló mértékű visszaesést csak a Balti államok esetében tapasztalhatunk. Sokáig úgy tűnt, hogy Írország a súlyos recesszió ellenére önállóan, külső segítség igénybevétele nélkül átvészeli a válságot, de 2010 novemberében az Európai Bizottsághoz és a Nemzetközi Valutalaphoz fordult támogatásért.

Ebben a tanulmányban azt vizsgáljuk meg, hogy *milyen tényezők vezethettek* a korábbi mintaország és a kelet-európai országok által követendő példaként megjelenő *gazdaság súlyos visszaeséshez, valamint kitérünk az ország válságkezelésének módjára is*. Az első rész az 1990-es években bekövetkezett gazdasági fejlődés elemeit tárgyalja, kiemelve a gazdasági válságot megelőző problémákat. Ezután részletezzük a válság okait és annak hatásait néhány makrogazdasági mutató segítségével, majd rátérünk a válságkezelés módjára, illetve az Európai Uniótól és a Nemzetközi Valutaalaptól kért támogatásra.

2. A kelta tigris fejlődésének legfontosabb jellemzői

Írország páratlan fejlődése az 1990-es évek második felében, valamint a 2000-es évek első felében a közgazdászok kiemelt érdeklődésére tett szert: rendkívül sok elemzés foglalkozott az ír csoda okaival, annak adaptálhatóságával. Ezek közül csak a számunkra leglényegesebb tanulmányokat és a legfontosabb folyamatokat emeljük ki, annak érdekében, hogy a későbbi eseményeket megértsük.

2.1. Az egyik legsikeresebb kohéziós ország: a töretlen fejlődés mögötti tényezők

Írország 1973-ben csatlakozott az Európai Gazdasági Közösséghez: a Közösség egyik leggyengébb állama volt, egy főre jutó GDP-je alig érte el a közösségi átlag 60 százalékát. Mindez azonban a 2000-es évek elejére megváltozott: évi 8-10 százalékos gazdasági növekedésével az egy főre jutó GDP az ezredfordulóra már meghaladta a közösségi átlagot (Artnér 2004a, Kovács 1999, Pogátsa 2008). Így az ország „elnyerte” a kelta tigris elnevezést (az ázsiai kis tigrisek analógiájára), illetve ír csodaként emlegették teljesítményét.¹ Az ír növekedést gyakran a legjobb példának tekintik arra, hogy hogyan lehet a globalizáció adta lehetőségeket kihasználni (Kirby 2004). Az ír csoda elméleti hátterét többen is vizsgálták,² de ennek elemzését most mellőzzük, és csak azokra a tényezőkre térünk ki, amelyek hozzájárulhattak a példátlan fejlődéshez.

Az Európai Közösségekhez való csatlakozás önmagában nem eredményezte az ország felzárkózását a fejlettebb államokhoz, sőt az 1980-as évek közepén az ír gazdaság rendkívül rossz állapotban volt: államcsőd fenyegette az országot (Kovács 1999). Széles társadalmi

¹ Ma már azt is elemzik, hogy ez a fejlődés mennyiben adaptálható a közép-európai országokban.

² Az ír fejlődés elméleti megközelítéséről lásd részletesen Kirby (2004, 2010) tanulmányait.

egyvetérrésszel indult meg 1987-ben a válságintézkedés: mérsékeltek a társasági adót és csökkentették a kormányzati kiadásokat (egészségügyi, honvédelmi, mezőgazdasági és lakástámogatási költségvetési csökkentés), amit későbbi adócsökkentésekkel igyekeztek kompenzálni (Barry 2004, Barry 2007, Grúber 2007, Kirby 2010, Kovács 1999). Mindezek hatására az országban beindult a gazdasági motor.

Az ír csoda okait elemző tanulmányok többsége a bejövő amerikai tőkét tekinti a fejlődés alapjának, aminek szerepét tovább növeli az, hogy a tőke magas hozzáadott értékű termelést hozott létre az országban (Artnér 2004b, Grúber 2007, Kovács 1999, Pogátsa 2008). Sokan fontos hatást tulajdonítanak az Európai Unió csatlakozásának is (Barry 2007, Nagy 1999, Grúber 2007). Ezt azzal indokolják, hogy Dublinnak az EU által támasztott – relatíve szigorú – követelményekhez kellett alkalmazkodnia, valamint az 1990-es évek elejére létrejött európai egységes piac a külföldi tőke számára rendkívül vonzóvá vált, amit tovább növelt az oktatásban bekövetkezett látványos színvonal-emelkedés (Barry 2007).

Az ír fejlődéshez mindemellett hozzájárult, hogy az EU-s forrásokat jól hívták le és hatékonyan használták fel (Barry 2007, Grúber 2007), bár vannak olyan vélekedések is, hogy ezeknek a GDP növekedésére és a konvergenciára gyakorolt hatása meglehetősen szerény (Barry 2004, Ferreira és Vanhoudt 2004).³ 1989 és 1999 között az országba érkező strukturális és kohéziós források évente az ír GDP 3 százalékát tették ki (csak Portugália rendelkezik hasonló arányokkal). Felhasználásuk olyan kiegészítő fejlesztésekkel járt (például fizikai infrastruktúra, oktatásfejlesztés), amelyek később a külföldi tőke számára még vonzóbbá tették az országot (Barry 2004). Összességében elfogadottnak tekinthető az az álláspont, hogy az ír növekedés kívülről vezérelt – az exportnak, valamint a külföldi tőkének voltkiemelkedő szerepe (Artnér 2004a, Kovács 1999) – de eközben az ország külső és belső adósságállománya nem növekedett (Kovács 1999, Nagy 1999).

Mindezek eredményeként az 1990-es években az ír gazdaság növekedése megközelítette, egyes években meg is haladta a 10 százalékot, és a munkanélküliség is folyamatosan csökkent: az 1993-as 15,6 százalékról 2005-re 4,2 százalékra olvadt (Kirby 2010). A kimagasló növekedés eredményeképpen Írország az EU legjobban teljesítő országai közé került: 2006-ra az egy főre jutó GDP elérte az EU-s átlag 145 százalékát, és így az ország Luxemburg után az EU második leggazdagabb állama lett (Kirby 2010). A felzárkózás olyan sikeres volt, hogy az írek néhány éve nettó haszonélvezőből nettó befizetőkké váltak (Grúber 2008).

Összességében az alábbi tényezők játszottak szerepet a szigetország gyors gazdasági növekedésben (Dálaigh 2009, Ferreira és Vanhoudt 2004, Ryan 2011):

- megfelelő gazdasági és fiskális politika az 1980-as évek végén;
- az EU-tagsággal járó kohéziós támogatások, valamint az 1993-ra kialakult belső piac;
- az EU-tagság következtében szigorú költségvetési politika folytatásának kényszere;
- alacsony, 12,5 százalékos társasági adó;
- angolul beszélő és képzett, minőségi munkaerő;
- rugalmas munkaerő-piac;
- külföldi (elsősorban amerikai) tőke beáramlása;
- az 1960-as évektől kezdődően az ingyenes középiskolai oktatás biztosítása mindenki számára;
- befektetés a felsőoktatásba;
- állam által vezérelt gazdasági fejlődés; valamint
- a munkáltatók, kormány és szakszervezetek közötti szociális partnerség megléte.

³ Pogátsa (2008) ezzel nem ért egyet, az ír fejlődés majdhogynem kizárólagos tényezőjének az amerikai tőke megjelenését tekinti.

Megjegyzendő, hogy például *Michael Casey*, az Ír Központi Bank közgazdász-elemzője szerint a kelta tigris mítoszhoz a kormányzati politikának, valamint a magánszektornak semmi köze nincs, az irdatlan növekedést két tényező okozta: az egyik a magas hozzáadott értéket és technológiát behozó amerikai tőke, a másik pedig a GMU-tagság következtében kialakult alacsony kamatszint (*Kirby* 2010). Ezek pedig – ahogyan arra a következőkben utalni fogunk – jelentős szerepet játszottak az ír válság elmélyülésében.

2.2. A külföldi (amerikai) tőke szerepe

Írország a külföldi tőke kedvelt célpontjává vált, amit jelez az is, hogy a külföldi cégek az ipari foglalkoztatottak közel felét alkalmazták (*Barry* 2007), és a high-tech szektor is egyre jelentősebb foglalkoztató. Az előző részben utaltunk már arra, hogy milyen tényezők játszottak szerepet a külföldi tőke tartós vonzásában és megtartásában, érdemes ezeket kiegészítve még egyszer áttekinteni (*Barry* 2007):

- az EU-tagság, Nyugat-Európa melletti lét, angolul beszélő környezet;
- alacsony, mindössze 12,5 százalékos társasági adó;⁴
- az ország iparfejlesztésekkel foglalkozó ügynökségének (IDA – Industrial Development Agency) tapasztalata az FDI-alapú fejlesztési stratégiákat illetően;
- a telekommunikációs infrastruktúra minősége;
- az oktatási rendszer, ami összhangban volt az ország FDI-stratégiájával.⁵

E tényezők alapján felmerülhet a kérdés, hogy vajon miért nem Anglia, Wales, vagy akár Skócia lett az amerikai tőke elsődleges célpontja, hiszen ott is angolul beszélnek, valamint szintén EU-tagok voltak. Amivel Írország a multinacionális vállalatokért folyó versenyt megnyerte, az az alacsony társasági adó (*Killian* 2006). Érdekes az a megállapítás is, hogy a hazai és a külföldi tulajdonú vállalatok között csak csekély verseny volt, hiszen a külföldi vállalatok exportorientáltak, így a termékpiacon nem alakult ki versenyhelyzet. Emellett a hazai és a külföldi vállalatok más szektorokban tevékenykedtek, és exportjuknak más-más országok voltak a célpontjai (*Barry* 2004), így kizsorítási hatásról nem lehet beszélni.

3. A globális válság és Írország

Az elmúlt néhány évben Írország a többi régi kohéziós országhoz (Portugália, Spanyolország, Görögország) hasonlóan mély gazdasági recesszióba esett. További közös vonás, hogy Írországban és Spanyolországban is ingatlanpiaci buborék alakult ki a megnőtt hitelezési lehetőségek miatt – még mielőtt az amerikai válság begyűrűzött volna Európába. Így tulajdonképpen a gazdasági világválság csak az utolsó csepp volt a pohárban, hiszen az országban már korábban is számos nehézség, strukturális gyengeség volt. A következőkben az ír gazdaság problémáit ismertetjük, egyrészt az ország külföldi tőke miatti sebezhetőségére, másrészt az ingatlanpiaci buborékre összpontosítva a figyelmet. Ezután a főbb makrogazdasági tendenciák bemutatásával világítunk rá az ír válság súlyosságára.

3.1. Az összeomlás jelei a globális válság előtt

A globális válság az Európai Unió országaiban más-más mélységű: míg Írország és a Balti államok folyamatosan negatív rekordokat könyveltek el, addig mások kevésbé érezték meg a

⁴ Míg 2003-ban a társasági adó Írországban 12,5 százalék volt, a nyugat-európai országokban 30 százalék körüli mértékek jellemzőek (*Barry* 2004).

⁵ *Canals és Nouger* (2007) tanulmányukban Spanyolország és Írország tőkevonzó képességét hasonlította össze, és a felsorolt tényezők kialakítását és fejlesztését javasolják, hogy Spanyolország is vonzóvá váljon a külföldi tőke számára.

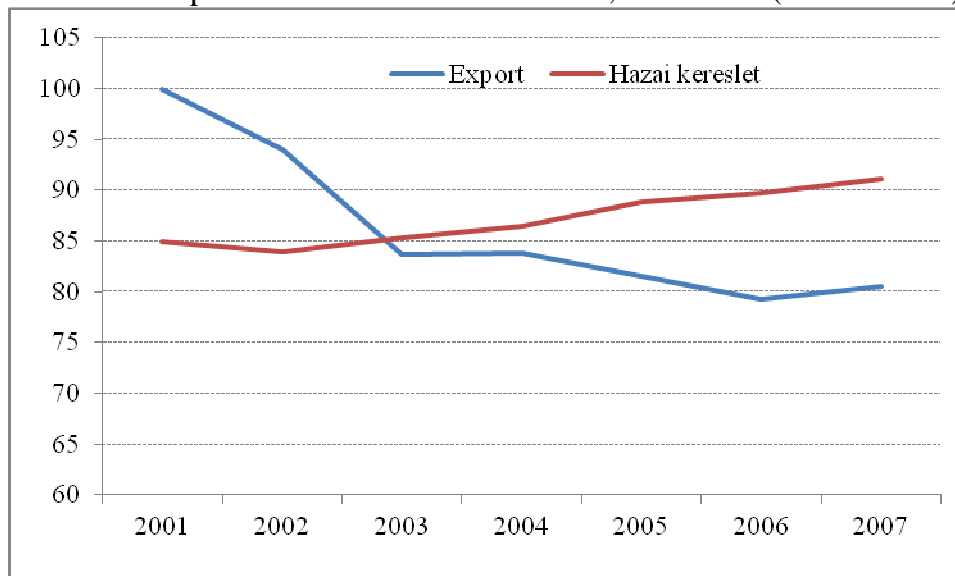
külső sokkot (Cameron 2010). Írország ráadásul egy korábbi „bezzeg-ország” totális csődjére mutat példát (bár ahogyan azóta kiderült, Görögországhoz képest relatíve kevesebb nehézséggel kell szembe néznie). Fontos kiemelni, hogy a válság idején a legmélyebb recesszióba süllyedő országokat eleve strukturális és egyéb gazdasági problémák jellemezték, ami Írországban különösen látványos.

3.1.1. Az amerikai tőke hátrányai és a nem kezelt problémák

A 2000-es évek eleje óta az ír csoda iránti lelkesedés mellett már olyan elemzések is születtek, amelyek a fejlődés kockázatait, problémáit mutatják be. Az országban 2001 után a növekedés megállni látszott, a korábbi fejlődés megtört, a javuló mutatók romló tendenciába váltottak (Artner 2004a). Továbbá az ezredfordulón még mindig komoly probléma a gyenge innováció és az alacsony mértékű kutatás-fejlesztés, az életszínvonal nem általános és igazságos emelkedése, a foglalkoztatás bővülésének 2001 utáni lassulása, a bérszínvonalak közötti különbség növekedése, valamint a még mindig jelen lévő szegénység (Artner 2004a). Ez utóbbi annak következménye, hogy a gazdasági növekedést a társadalmi fejlődés elé helyezték, így *a nagymértékű növekedésből kizárólag egy szűk réteg profitált*, míg mások marginalizálódása tovább folytatódott (Kirby 2004, 2010, Memery 2001), az egyenlőtlenségek fokozódtak. Mindezek miatt ezt az időszakot nem lehet az ír gazdaság „legjobb idejének” nevezni (Kirby 2010).

A 2000-es évek eleje óta az ír gazdaságban jelentős változás ment végbe. Korábban az ország jelentős mértékben exportorientált volt, ez azonban 2001-2002 körül átfordult *a hazai fogyasztáson alapuló növekedéssé*, valamint az exportstruktúra is átalakult: a szolgáltatásexport növekedett jelentős mértékben. Emellett a foglalkoztatási szerkezet is változáson ment keresztül: az ipari foglalkoztatottak aránya csökkenni kezdett, ezzel párhuzamosan viszont az *építőiparban jelentős munkaerő-növekedés* ment végbe. 2006-ra már az összes foglalkoztatott 13,2 százaléka dolgozott ebben az ágazatban. Az ezredforduló óta a *hitelekből finanszírozott belső kereslet volt a növekedés motorja* az egészséges export helyett (lásd negatív fizetési mérleg-egyenleg, illetve 1. ábra), ami pedig hosszú távon nem fenntartható (Kirby 2010).

1. ábra Az export és a hazai kereslet alakulása, 2001-2007 (GDP %-ában)

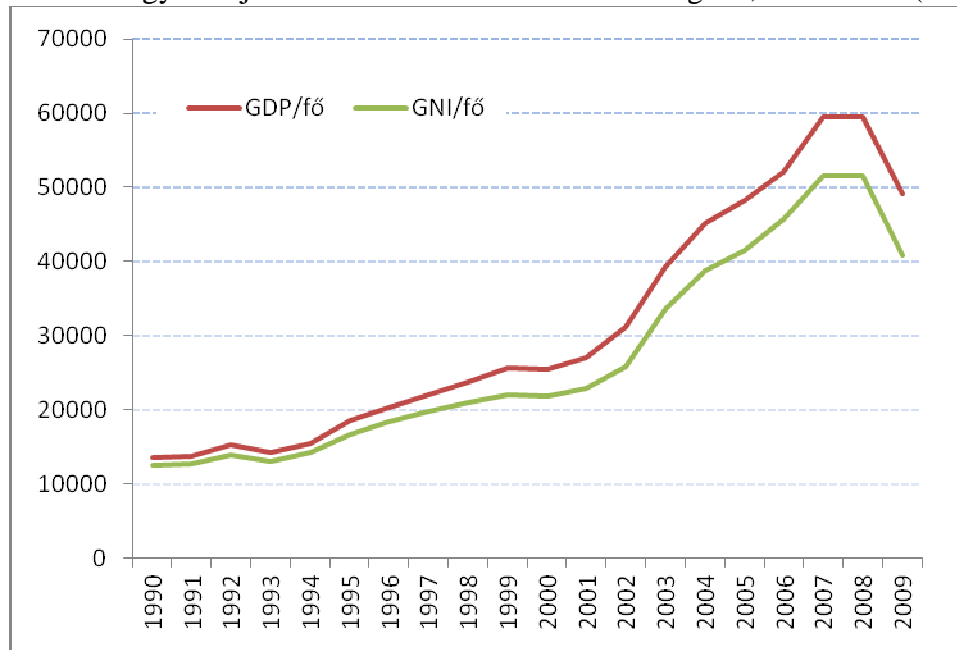

Forrás: Eurostat (2011) adatai alapján saját szerkesztés

A beáramló külföldi tőke aránya az ír GDP-ben az 1990-es 2,2 százalékról az ezredfordulóiig 49,2 százalékra nőtt (Kirby 2010). A külföldi tőke kiemelkedő szerepét jelzi az

is, hogy jelentős az eltérés az ország GDP és GNI adatai között (2. ábra). A két mutatószám közötti különbség az 1990-es évek közepe óta folyamatosan nő, 1995-ben haladta meg a 10 százalékot, majd 2002-ben volt a csúcspont: ekkor az ír egy főre jutó GDP 20 százalékkal volt magasabb az egy főre jutó GNI-nál. Mindez azt jelenti, hogy – mivel a GDP a magasabb érték – a multinacionális cégek profitjukat repatriálják (Kirby 2004, 2010).

2. ábra Az egy főre jutó GDP és GNI alakulása Írorszáiban, 1990-2009 (USD)

Forrás: UN (2011) adatai alapján saját szerkesztés

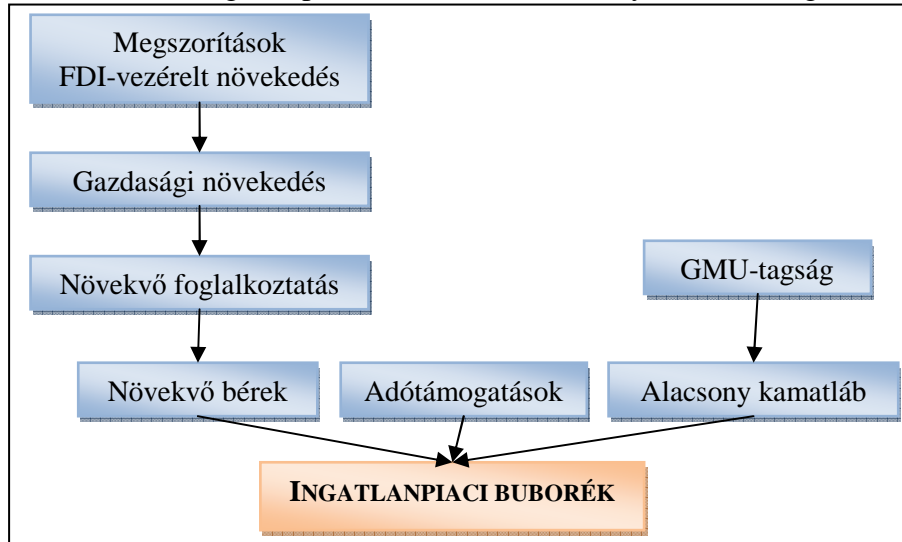
A gazdasági növekedés kívülről vezéreltsége nem kedvező az ország számára, hiszen az amerikai tőke alapvetően enklávé-szerűen van jelen a gazdaságban, és csak kis mértékben épített belső forrásokra (Artnér 2004a). A gazdaság duális szerkezetűvé vált: a multinacionális vállalatok jelentős szerepet játszottak abban, hogy az ír munkaerő minősége és mennyisége javult, azonban a legtöbb ír vállalkozás kicsi maradt, alacsony teljesítménnyel, relatíve kevés kutatás-fejlesztési ráfordítással és alacsony exporttal (Kirby 2010). Az ezredfordulón kialakult ún. dot-com válság sem kedvezett a szigetországnak: a tőkebeáramlás lelassult, különösen az IT-szektorban, ami pedig az ír FDI fontos célpontja volt (Ryan 2011). A külföldi tőke Írorszáiban nem teremtett egyensúlyt: *pótlólagos jövedelmeiből csak kevesen részesültek*, ami hozzájárult a gazdagok és szegények közötti szakadék mélyüléséhez.

3.1.2. Gyors növekedés és GMU-tagság: ingatlanpiaci buborék

Bár az előző fejezetben utaltunk arra, hogy az Európai Unió csatlakozás, valamint a Gazdasági és Monetáris Unióbeli tagsággal járó szigor jelentős mértékben hozzájárult az ország kiemelkedő eredményeihez, de a helyzetet tovább vizsgálva láthatjuk ennek visszasságait is.

1987-ben az ír kormány megfelelő gazdaságpolitikákai lépéseket tett ugyan a versenyképesség javítása érdekében, de a kormány figyelmen kívül hagyta, hogy a nagymértékű növekedés (a közlekedésfejlesztés kívánalmai mellett) ingatlanpiaci igényeket is támasztani fog (Memery 2001). A megnövekedett bérek és a csökkenő munkanélküliség kézenfekvő magyarázatai az ingatlanok iránti keresletnövekedésnek, ami végül az ingatlanok árának gyors emelkedéséhez vezetett, ezzel is hozzájárulva az ingatlanárak körüli buborék kialakulásához (3. ábra).

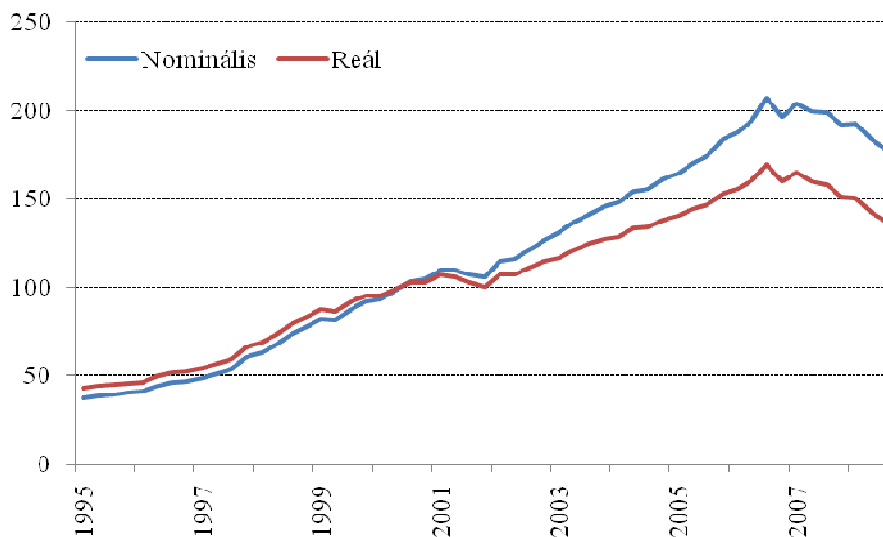
3. ábra Az ingatlanpiaci boomhoz vezető tényezők Írországban

Forrás: saját szerkesztés

Mindezek mellett a GMU-tagság is hatással volt az ingatlanpiaci buborék kialakulására és további növekedésére (Memery 2001). A konvergencia kritériumok teljesítése érdekében jelentős kamatcsökkentés történt Írországban: az 1998. szeptemberi 6,19 százalékról decemberre 3 százalékra csökkentették a kamatot. Ennek következtében a jelzáloghitelek sokkal kedvezőbbek lettek, ami az ingatlanpiaci helyzet fenntarthatatlanságához vezetett (Cameron 2010, Hardiman 2010, Memery 2001), hiszen az ingatlanárak növekedésének megállítása érdekében az Ír Központi Banknak éppen kamatot kellett volna emelnie. Ráadásul az adózási rendszer kedvezményekkel is ingatlan tartására ösztönözte a lakosságot (Dálaigh 2009, OECD 2009), ami a kínálatot csökkentve emelte az árakat. Néhány éve történtek ugyan változások (például évi 200 eurós illetéket vezettek be a második otthonokra), azonban még mindig vannak megoldatlan problémák (OECD 2009). A keresletet növelte a közsféra béreinek 59 százalékos emelése (Dálaigh 2009). Mindennek hatására tíz év alatt közel 300 százalékkal emelkedtek a lakásárak. A csúcsev 2006 volt, amikor az ingatlanok nominális ára a 2000-es érték duplájára emelkedett (4. ábra).

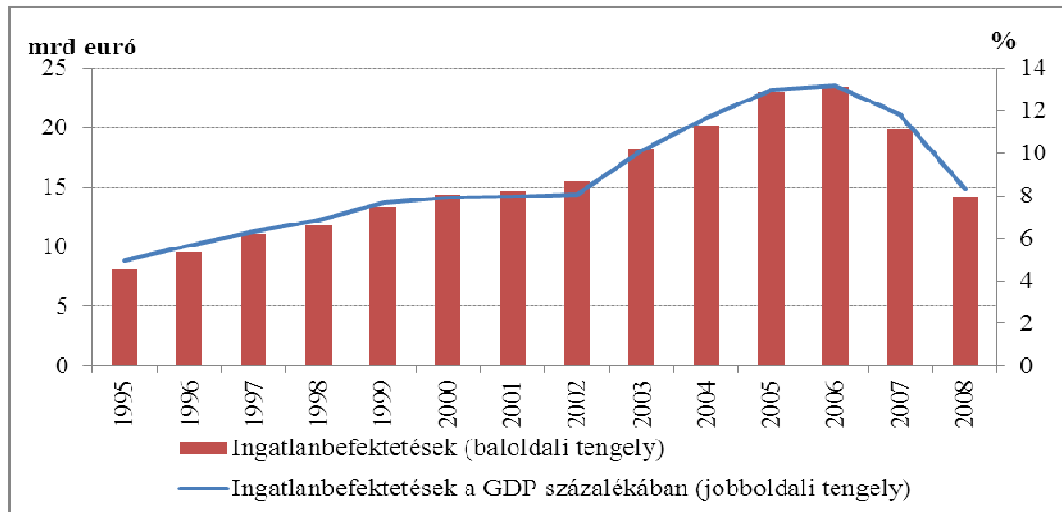
4. ábra Az ingatlanárak alakulása, 1995-2008 (2000 = 100%)

Forrás: OECD (2009) adatai alapján saját szerkesztés

Az ingatlanpiac kiteljesedése és burjánzása figyelhető meg az 5. ábrán. Nagyjából tíz év alatt öt százalékponttal nőtt az ingatlanbefektetések aránya a GDP-ben, és 2006-ra az ilyen jellegű befektetések már az ír gazdaság 14 százalékát tették ki, ami az európai átlag háromszorosa (Dálaigh 2009, OECD 2009). Értékük pedig nyolcra 24 milliárd euróra emelkedett 1995 és 2006 között. Mindennek következtében az állami bevételek függése az építőipari tevékenységektől erősödött (Bergin et al. 2010, Hardiman 2010), annál is inkább, mert a jövedelmi adókat csökkentették. Így nem meglepő, hogy az ingatlanbuborék kipukkadása a költségvetési bevételek összeomlásához vezetett.

5. ábra Ingatlanbefektetések alakulása, 1995-2008
(milliárd euró, illetve a GDP százalékában)

Forrás: OECD (2009) adatai alapján saját szerkesztés

Az ingatlanpiaci buborék negatív hatásai az alábbiakban foglalhatók össze. Írország versenyképessége folyamatosan romlott. Az ingatlanszektor a GNP 15 százalékát érte el 2006-ra, de az építőipar kiszorult a gazdaság tradable szektorából. Az építőipari kibocsátás jelentős növekedése a gazdaságon belüli forráselosztás megváltoztatását igényelte: növelték a hazai kiadások inflációját, elsősorban a munkaerőét, ezzel csökkent a munka és más termelési tényezők iránti kereslet a tradable szektorban (Bergin et al. 2010).

Mindennek következtében a munkanélküliségi ráta két év alatt megháromszorozódott: a 2007-es 4 százalékról 2009-re 12,5 százalékra emelkedett (Hardiman 2010), vagyis Írországban a válság korábban elkezdődött (Cameron 2010). A munkanélküliek magas aránya tovább rontotta az ország amúgy sem kedvező helyzetét: a jóléti szolgáltatások iránt megnövekedett kereslet felduzzasztotta a költségvetési deficitet, amit a válságkezelő csomagok csak tovább növeltek. 2000-2007 között átlagban többlettel zárt az ír költségvetés. Ez 2009-ben több mint 12 százalékos hiányra váltott (Bergin et al. 2010), ami Görögország után a második legrosszabb mutató volt az euróövezeten belül (Hardiman 2010).

A GMU-tagság azonban nem csak az ingatlanpiaci buborék kialakulásában és fennmaradásában játszott szerepet. Írország euró-övezeti tagsága és a közös valuta kezdeti gyengélkedése az ír exportra jó hatással volt, viszont megdrágította az Egyesült Királyságból érkező importot, ami növekvő inflációhoz vezetett. Az Európai Központi Bank (ECB) kamatemelései sem tettek jót az országnak. Már a 2000-es évek elején megjelentek olyan vélemények, hogy az emelkedő kamatlábak miatt kétségessé válhat a hitelek visszafizetése (Memery 2001). Az ír kormány azonban ebben az időszakban nem használta ki a fiskális eszközök (adók, illetékek) adta lehetőségeket, hogy helyrebillentse az ingatlanpiac egyensúlyát (Memery 2001).

Írország súlyos gazdasági válsága tehát három tényezőre vezethető vissza: a külkereskedelemben, a pénzügyi szektorban, valamint az ingatlanpiacon kialakult sokkokra (Bergin et al. 2010, Kanda 2010). Ezek közül a külkereskedelem és a pénzügyi szektor válsága szorosan összefügg a globális válsággal, az ingatlanpiac gondjai azonban elsősorban hazai adottságok következtében alakultak ki. Az ingatlanpiaci és a világgazdasági válság sajátos kombinációja pedig jelentős mértékben hatott a munkaerő- és a tőkeállományra Írországban, ami jelentős mértékben hozzájárult a kibocsátás csökkenéséhez (Bergin et al. 2010). Vannak azonban olyan vélekedések is, hogy az ír fejlemények az európai válság kiváltó okának tekinthetők. Cameron (2010) egyértelműen és nyíltan megfogalmazza azt, hogy az európai válsághullámot az ír és a spanyol építőipari és ingatlanpiaci összeomlás indította el 2007-ben, amit 2008-2009-ben egyre több ország válsága követett.

Az OECD elemzése szerint (OECD 2009) a növekvő munkanélküliség és a csökkenő bérek következtében az adósság komoly terhet ró a lakosság nagy részére. Ezt alacsony kamatokkal lehetett volna kezelni, viszont az ECB várhatóan tovább emeli a kamatot. Ráadásul a visszafizetendő jelzálog-hitel a válság idején már meghaladta az ingatlanok értékét, ami ellenérdekeltséget teremt az adósság törlesztésében.

3.2. A válság makrogazdasági következményei

A globális válság írországi hatásait az ezredforduló utáni 10 év főbb makrogazdasági adatai alapján ismertetjük (1. táblázat). Az ír gazdaság a 2000-es évek elején még jelentős növekedést produkált, és kedvező makrogazdasági mutatókkal rendelkezett. A foglalkoztatottsági szint 2007-re már közel 70 százalék volt, amit alacsony szintű, öt százalék alatti munkanélküliség kísért. Az államadósság csökkenő tendenciájú volt. Az ipar kibocsátása is folyamatosan bővült, bár a 2000-es évek elején tapasztalt jelentős mértékű növekedés néhány év alatt lelassult. Az építőipar egészen 2006-ig növekvő tendenciájú, 2007-ben azonban már jelentős mértékű a visszaesés. Mindezzel párhuzamosan a költségvetés az ezredforduló első éveiben szufficites volt.

1. táblázat Írország fontosabb makrogazdasági mutatóinak alakulása, 2000-2009

		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
GDP/fő növekedése	%	7,69	4,04	4,46	2,45	2,59	4,25	3,63	3,98	-4,07	-8,71
GDP növekedése	%	9,24	5,79	6,43	4,51	4,70	6,37	5,71	6,03	-2,26	-7,10
Foglalkoztatottsági ráta	%	65,2	65,8	65,5	65,5	66,3	67,6	68,7	69,2	67,6	61,8
Munkanélküliségi ráta	%	4,2	3,9	4,5	4,6	4,5	4,4	4,5	4,6	6,3	11,9
Államadósság	GDP %-a	37,8	35,6	32,2	31,0	29,7	27,4	24,8	25,0	44,3	65,5
Költségvetési hiány	GDP %-a	4,8	0,9	-0,3	0,4	1,4	1,6	2,9	0,0	-7,3	-14,4
Infláció	%	5,3	4,0	4,7	4,0	2,3	2,2	2,7	2,9	3,1	-1,7
Ipari termelés változása	előző év=100%	14,27	10,90	8,28	5,65	1,22	3,94	3,18	5,16	-2,17	-4,48
Építőipar alakulása	2005=100%	65,11	67,32	68,70	72,61	91,02	100,02	102,89	89,31	62,92	40,00

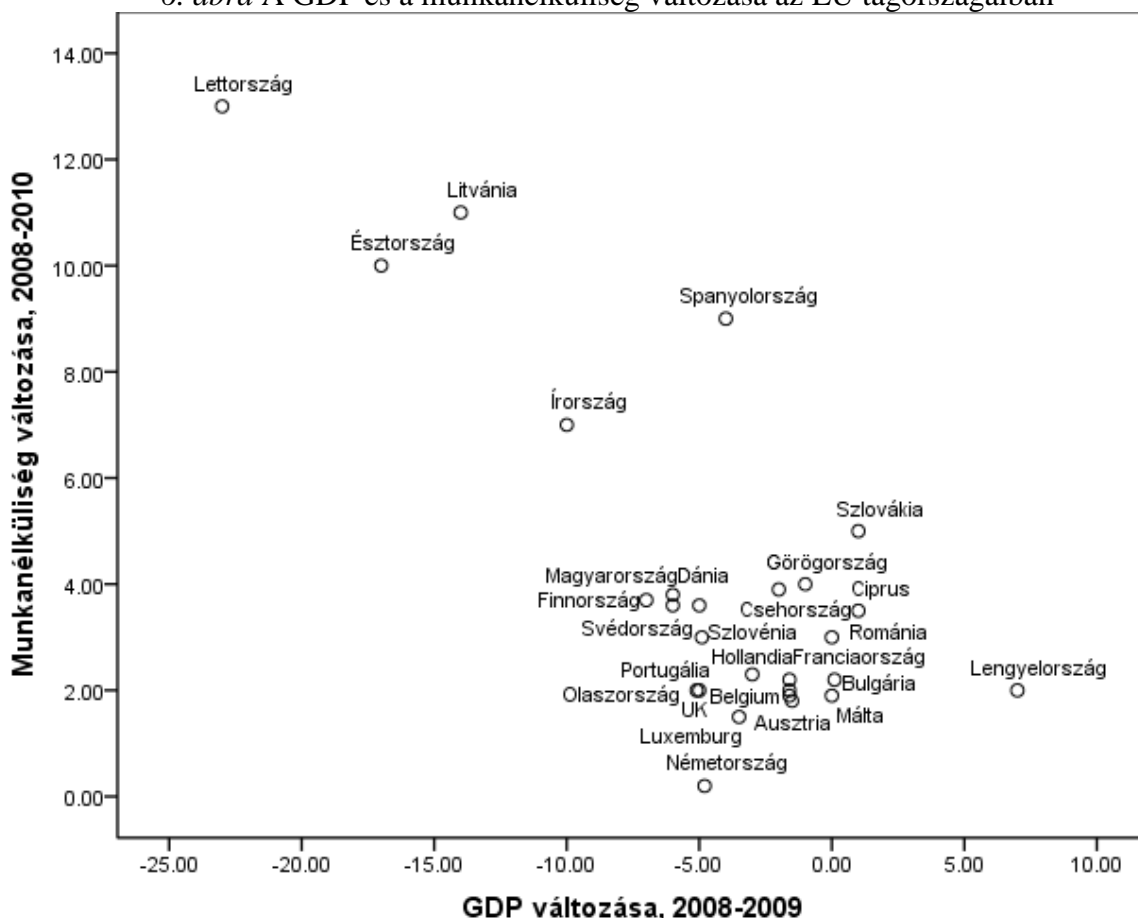
Forrás: Eurostat (2011), UNCTAD (2011)

Bár a legtöbb makrogazdasági mutató esetében jelentős negatív változást 2007-ről 2008-ra láthatunk, az építőipari termelés alakulása figyelemre méltó. 2007-ben a szektor teljesítménye a 2005-ös eredmény 90 százalékát sem érte el, majd a következő két évben még

tovább esett, és 2009-ben a 2005-ös teljesítmény 40 százalékára esett vissza. Mindebből látható az ingatlanpiaci buborék kipukkanása, és beigazolódik, hogy az ír gazdaságban már hamarabb elkezdődtek a problémák, mint ahogy az amerikai jelzálogpiaci válság hatásai begyűrűztek volna Európába és Írországba.

A válság következtében pedig mélyebb recesszióba került az ország, hiszen az exportorientált gazdaságra negatívan hatott a külső környezet megtorpanása. A gazdasági növekedés visszésbe váltott, csökkent a foglalkoztatás, nőtt a munkanélküliség. Ennek kezelése és a kormányzati mentőcsomagok következtében a költségvetés deficitessé vált, és 2010-ben a GDP 31,7 százalékát is elérheti (IMF 2011). A költségvetési hiány 2009-re meghaladta a GDP 14 százalékát, ezért Írország ellen túlzott deficit-eljárás indult. A hiány mérséklésére 2015-ig kapott haladékot az ország. Emellett az államadósság is nagymértékben megnőtt. Egy 2009-es IMF-tanulmány szerint az ír adósság a GDP százalékában mindössze 23,6 százalék volt, és 2012-ben 23,2 százalékra számítottak. A válság következtében változtak az előrejelzések: 2009-re 59,9, míg 2014-re 82,2 százalékot jeleztek előre (Horton-Kumar-Mauro 2009). De a frissebb prognózisok 2010-re – részben az új hitelfelvételek nyomán, amire a 4.2. fejezetben visszatérünk – 94,5 százalékos államadóssággal számolnak (IMF 2011). Mindemellett Írország versenyképessége a 2000-es évek eleje óta csökkent, és az ország hitelképessége is romlott: 2009 áprilisában elvesztette a nemzetközi AAA-s hitelezési besorolását (Dálaigh 2009). A versenyképesség romlása következtében a fizetési mérleg is kedvezőtlenül alakult – a 2003-as többletből 2006-ra 3 százalékos deficit lett (Bergin et al. 2010).

6. ábra A GDP és a munkanélküliség változása az EU tagországokban

Forrás: Cameron (2010), 26. o.

A gazdaság visszaesése és a munkanélküliség növekedése alapján Írország az Európai Unión belül a leggyengébbek közé tartozik: a GDP tíz százalékkal csökkent, a munkanélküliség 2009. második negyedében meghaladta a 12 százalékot (6. ábra). Rosszabb eredményeket csak a három balti állam mutat, illetve Spanyolország produkált még Írországhoz hasonló visszaesést.

Az ír kormány a kedvezőtlen folyamatok megállítására, illetve a helyzet megoldására különböző megszorításokat rendelt el. A következőkben az ország válságra adott választ tekintjük át.

4. Írország válságra adott válasza

A versenyképesség javítása a valuta leértékelésével megoldható lenne, viszont ez egy monetáris unióban nem megvalósítható. Így a megoldás az lehet, ha a munkabérek és egyéb hazai költségek a versenytársakhoz képest csökkennek. Úgy tűnik, hogy a közsférában bekövetkezett nominálbér csökkenése a magánszektorban is folytatódik (*Bergin et al. 2010*). A következőkben azokat az intézkedéseket tekintjük át, amelyeket az ír kormány a gazdasági recesszió mérséklésére, valamint az ingatlanpiac helyreállítására hozott.

4.1. A korai intézkedések

Az ingatlanpiaci buborék kezelésére már az ezredforduló környékén is történt kormányzati intézkedés, ezért *Dálaigh (2009)* és *Memery (2001)* megállapítása, hogy a kormány nem tett semmit, így önmagában nem igaz. Az alábbiak emelhetők ki az intézkedések közül (*OECD 2009*):

- 1998 és 2001 között jelentősen megváltozott az ingatlanadózással szabályozása, valamint az illetékek kivetése. Szigorították az adókedvezmények jogosultsági körét is. Így a negatív ingatlanpiaci folyamatokat sikerült lassítani.
- 2001-ben megtakarítások növelését ösztönző programot vezettek be annak érdekében, hogy a fogyasztási kiadások csökkenjenek.
- 2001 áprilisában felállították a Nemzeti Nyugdíjalapot (National Pension Reserve Fund), melynek következtében a megtakarítások növekedtek. Emellett az alaphoz lévő pénzmennyiség is hozzájárult a pénzügyi válság kezeléséhez.

A megszorító intézkedések ennek ellenére nem tudták ellensúlyozni a növekvő hazai egyensúlyhiányokat, valamint az ír gazdasági és nemzetközi hatásokat, amelyek befolyásolták az ország ingatlanpiacát (*OECD 2009*). A megszorítások sikertelenek voltak, hiszen részterületeket érintettek, rövid időtávra tervezték és csak akkor vezették be azokat, amikor a hitelezési ciklus már öngerjesztővé vált.

4.2. A kiadott intézkedéscsomag

Az ír kormány 2008 szeptemberétől törekedett a pénzügyi válság negatív hatásainak tompítására, és elsősorban a pénzügyi szektorba avatkozott be. A kormány kezdetben a betétek biztosítására vállalt kötelezettséget: két évig általános garanciát nyújtott az összes letétre. 2009 elején bejelentették az újratőkésítést az államosítást. 2009 áprilisában döntöttek a National Asset Management Agency (NAMA) felállításáról, amely az érintett bankoktól összesen 80 milliárd euró értékben vásárolja meg a hiteleket, és államkötvényekkel fizet érte. A NAMA-felállításáról szóló törvényt 2009 novemberében fogadták el, majd 2010 márciusában kezdődött meg a hitelek átutalása (*Bergin et al. 2010*).

2009-től kezdve már nem csak a bankszektorra terjedtek ki a megszorító intézkedések: az ír kormány több drasztikus költségvetési eszközt is bevetett. Az OECD javasolta az

adórendszer reformját (elsősorban a jövedelemadó fizetők körének bővítését és a korábban bevezetett illetékek beépítését a jövedelemadóba), valamint a közkiadások kiegyensúlyozása érdekében a beruházások csökkentését és a szociális kiadások adóztatását. (OECD 2009). Mindezek alapján az adóbevételek növekedtek (5,5 milliárd euróval), a tőkekiadások csökkentek (1,5 milliárd euróval), a folyó kiadások is mérséklődtek (6 milliárd euróval) (Bergin et al. 2010). Ebben az évben az írek még abban reménykedtek, hogy az ország 2014-re vissza tud állni a normális kerékvágásba, és hogy nem fogják Görögországhoz hasonlítani, mert különbséget tesznek az ír és a PIGS (Portugália, Olaszország, Görögország és Spanyolország) országok válságkezelési kapacitásai között (Hardiman 2010). Az ország végül az Európai Bizottsággal egyeztetve egy 2014-ig tartó stabilitási programot fogadott el.

A 2009-es intézkedések sikertelensége után 2010 novemberében az ír kormány újabb megszorító csomagot adott ki (*Íreket és piacokat* 2010), amelynek központi eleme a költségvetési hiány csökkentése 15 milliárd euróval. Ebből 10 milliárd euró a kiadások visszafogásából, míg ötmilliárd a bevételek növekedéséből (adóemelések, új adók kivetése) származik. A költségvetés helyreállítása érdekében csökkentették a minimálbért, a személyi jövedelemadó alá eső jövedelem alsó szintjét, a szociális kiadásokat, közigazgatásban dolgozók létszámát és bérét, emelték az ÁFÁ-t, valamint vagyonszármazékokat vezettek be.⁶ A társasági adót viszont nem emelték: az 12,5 százalék maradt. Az 1980-as évek közepén bevezetett megszorító intézkedésektől eltérően most nincs társadalmi egyetértés: az országban (elsősorban a fővárosban) számos tüntetés volt a megszorítások ellen.

Itt érdemes megemlíteni a Bergin és szerzőtársai (2009, 2010) által készített különféle scenáriókat Írország kilábalására. Elemzésük a 2010-2015 közötti éveket fogja át. Vizsgálatukat az ún. HERMES makroökonómiai modell segítségével végezték el, és így más megközelítésben elemezték a folyamatokat, mint ahogy azt az Európai Bizottság tette. Kétféle variációt teszteltek: az egyik magas növekedéssel, a másik alacsonnyal számolt. A módszertani különbség miatt a szerzők más eredményt kaptak, mint az Európai Bizottság a saját módszerével: meglátásuk szerint hosszú távon Írország jól jön ki a válságból, míg az EB alacsonyabb növekedési ütemet és magasabb munkanélküliségi rátát jósol az országnak. Ha az ír gazdaság ugyanolyan rugalmasan viselkedik, mint ahogy tette a múltban, akkor 2012-15 között felgyorsulhat a növekedés. Emellett, ha a kormányzat fiskális konszolidációja a terveknek megfelelően megvalósul, akkor a költségvetési hiány és a strukturális problémák nagyrészt eltűnnek. Összességében a kibocsátás vesztesége a válság hatására nagyjából a GDP 15 százaléka lehet.

A relatíve kedvező és optimista megközelítés ellenére az ír adósság 2010 utolsó negyedében tovább nőtt, ami az eurózóna más periférikus térségére is veszélyt jelentett. Ennek oka az ír bankrendszer mérete, valamint az ebből fakadó, állami szektort érintő kockázat. A 2008. szeptemberi támogatások ellenére az ír bankok továbbra is az európai és a hazai központi bank finanszírozásától függttek. Az országot a hitelminősítők folyamatosan leértékelték, és egyre kockázatosabbnak találták (BDE 2011). Mindez előrevetítette, hogy az országnak külső pénzügyi forrásokat kell igénybe vennie.

4.3. Az EU és a Nemzetközi Valutalap (IMF) által nyújtott mentőcsomag

Az ír kormány 2010. november 22-én jelezte igényét EU-s és IMF-támogatás iránt (*Íreket és piacokat* 2010), amelyet 2010. november 28-án fogadott el az ECOFIN. A mentőcsomag 85 milliárd euró értékű, ami az ír GDP 52 százalékával egyezik meg, és a hazai, uniós és IMF-támogatások mellett brit, svéd és dán hitelekkel is kiegészül (IMF 2011 és 2. táblázat). Így a

⁶ Ezek teljes mértékig megfelelnek az OECD országtanulmányában foglaltaknak, hiszen az adózók körének szélesítését javasolták, ha a kormány nem akar adót emelni (OECD 2009).

67,5 milliárd euró értékű külső támogatás kétharmada (összesen 45 milliárd euró) valamilyen formában az Európai Unióból származik.

2. táblázat Az Írországnak nyújtott mentőcsomag összetétele
(milliárd euró)

	Összeg
Támogatás származása	
Ír kormány	17,5
IMF	22,5
Európai Pénzügyi Stabilitási Mechanizmus	22,5
Európai Pénzügyi Stabilitási Eszköz	17,7
Egyesült Királyság	3,8
Svédország	0,6
Dánia	0,4
Lehívás	
Bankok újratőkésítése	10,0
Rendkívüli tartalékalap a bankszektor számára	25,0
Állami pénzügyi szükséglet	50,0
Összesen	85,0

Forrás: BDE (2011), 2. o.

A hitel feltétele - Görögországhoz hasonlóan - egy hároméves program elfogadása volt, amelyben a források felhasználásának területeit is meghatározták. Az ír kormánytól származó forrást, külső támogatással is kiegészítve a bankrendszer megerősítését célzó intézkedésekre fordítják: 10 milliárd eurót a pénzügyi intézetek feltőkésítésére, 25 milliárd eurót pedig a bankszektor készenléti tartalékainak megerősítésére. Ezzel párhuzamosan az Ír Nemzeti Bank 8 százalékról 10,5 százalékra emelte a tőkemegfelelési rátát, amit három bank esetében (Allied Irish Banks, Bank of Ireland, Educational Building Society) még magasabban, 12 százalékban határoztak meg (BDE 2011).

A külső támogatásból további 50 milliárd eurót a költségvetési konszolidációs terv jegyében a fiskális fenntarthatóság helyreállítására fordíthatnak. Írországnak 2015-ig kell megszüntetnie a túlzott deficitet. A hároméves programban emellett növekedésorientált reformok végrehajtását is előirányozták, elsősorban a munkaerő-piacon.

A pénzügyi segítség célja Írország kimentése mellett az, hogy megállítsák az euróövezet periférikus államainak további fertőzését, elkerüljék a portugál és spanyol mentőcsomagok kiutalását (BDE 2011, *Írket és piacokat* 2010).

Az IMF 2011. februári közleménye szerint (IMF 2011) Írország jó úton halad a recesszióból való kilábalás felé. Ennek oka az exportkilátások javulása, így az ország újra exportvezérelt növekedésre állhat rá. Az újratőkésítéssel a bankszektorban kedvező folyamatok indultak el, és a költségvetési hiány is a lefektetett célok szerint alakul. A kedvező kilátások és a fegyelmezett kiigazítás ellenére a Moody's amerikai hitelminősítő intézet 2011. április, majd 2011. július elején leminősítette az ír adósságot: először a magasabb kockázattal bíró *junk*, azután a *bóvli* (spekulatív) kategóriába sorolta – ebben azonban (jelentős) szerepe lehet az euróövezet áldatlan állapotának is (Barroso: *érthetetlen* 2011, *Írország az euróövezetben* 2011). Írország összességében Portugáliánál már kedvezőbb gazdasági helyzetet mutat a 2011 második negyedében produkált 1,6 százalékos növekedésével, holott a szigetországot mélyebben érintette a válság (Reddy-Norman 2011, Tseng 2011). Mindezt, illetve az ország jövő évi deficitcélját azonban az euróövezet válsága derékba törheti (Reddy-Norman 2011). Így

Írország jövőbeli helyzete nagymértékben függ a többi euróövezeti tagország teljesítményétől, kockázatától.

5. Összefoglalás

A tanulmány Írország gazdasági visszaesése mögött meghúzódó sajátosságokat tekintette át: milyen tényezők és folyamatok járultak hozzá az ország mély gazdasági válságához? Csak az amerikai válság gyűrűzött be, amelyre nem volt felkészülve, vagy ennél mélyebb gondok is szerepet játszottak? A teljes folyamat megértése érdekében röviden kitértünk az 1980-90-es évek eseményeire is. Az ír kormány az 1980-as évek második felében jelentős megszorító és stabilizáló intézkedéseket vezetett be, hogy megmentse az országot az államcsödtől. Az akkori lépéssorozat, valamint az amerikai tőke megjelenése megteremtette az alapot az ország gazdasági növekedéséhez, amelyet így méltán neveztek kelta tigrisnek.

A hihetetlen mértékű és látványos növekedésnek viszont negatív következménye volt a növekvő foglalkoztatás és bérek, valamint a kedvező hitelfelvételi lehetőségek miatt növekedett az ingatlanpiaci kereslet. A kedvező hitelezéshez az (eurózóna-tagság miatti) alacsony kamatláb is hozzájárult, de az adókedvezmények is erősítették. Az ingatlanpiaci boom kedvezett ugyan az építőiparnak, viszont felnyomta az ingatlanok árát, kialakítva az ingatlanpiaci buborékot. Ennek kipukkadása után a hitelek bedőlési aránya nőtt, emelkedett a munkanélküliség, ezzel a szociális ellátás iránt nőtt a kereslet. Így a költségvetési bevételek csökkentek, a hiány emelkedett. Ezt a folyamatot a rosszkor érkező globális válság tovább rontotta: az exportorientált ír gazdaság előtt hirtelen bezárultak a lehetőségek.

Az ír kormány több intézkedéssel próbálta a nehézségeket kezelni – sikertelenül. Ennek következtében 2010 novemberében európai uniós, illetve IMF-támogatást kért. Így a korábbi mintaország elvesztette régi fényét, és már nem tekintenek rá követendő példaként.

Magyarország számára tanulságként mindenképpen megfogalmazható az, hogy a strukturális gyengeségek megoldatlansága hosszabb távon visszaüt. Az euró bevezetése után pedig érdemes figyelni a kamatok alakulását, és szükség esetén más költségvetési eszközzel, állami beavatkozással meg kell előzni a buborékok kialakulását.

Irodalomjegyzék

- Artner A. 2004a: Írország társadalmának és gazdaságának egyes jellemzői a 90-es évek fellendülésének tükrében. *Gazdaság és Statisztika*, 6, 3-16. o.
- Artner A. 2004b: Nemzetgazdasági versenyképesség és tőkevonzás képessége – Írország példája. *Külgazdaság*, 11, 58-75. o.
- Barroso: érthetetlen... 2011: Barroso: érthetetlen az ír leminősítés! *Bruxinfo*, 2011. július 13. Interneten: <http://www.bruxinfo.hu/cikk/20110713-barroso-erthetetlen-az-ir-leminosites.html>
- Barry, F. 2004: Export-platform foreign direct investment: the Irish experience. *EIB Papers* (European Investment Bank), 2, 8-37. o.
- Barry, F. 2007: Third-level education, foreign direct investment and economic boom in Ireland. *International Journal of Technology Management*, 3, 198-219. o.
- BDE 2011: *Quarterly Report on the Spanish Economy*. Banco de Espana.
- Bergin, A. – Conefrey, T. – FitzGerald, J. – Kearney, I. 2010: Fiscal policy for recovery: the case of Ireland. *Paper presented at Euroframe Conference*, Amsterdam, 11 June 2010.
- Canals, C. – Nouger, M. (2007): *La inversión extranjera directa en España: ¿qué podemos aprender del tigre celta?* Documentos de Economía "la Caixa", 7, Servicio de Estudios, Barcelona.

- Cameron, D. R. 2010: European response to economic crisis. *Paper for the Annual Meeting of the American Political Science Association*, Washington.
- Dálaigh, C. Ó 2009: *Celtic meltdown. Why Ireland is broke and how we can fix it?* The Collins Press, Cork.
- Eurostat 2011: *Statistics*. Interneten: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database (Letöltve: 2011. február 12.)
- Eurostat 2010: *Eurostat Yearbook*. Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Ferreira, M. L. – Vanhoudt, P. 2004: Catching the Celtic Tiger by its tail. *European Journal of Education*, 2, 209-235. o.
- Grúber K. 2007: A kelta tigris és a pápa gyermekei: gondolatok Írország gazdasági és társadalmi felzárkózásáról. *Európai Tükör*, 10, 113-125. o.
- Grúber K. 2008: Írország kül- és EU-politikája az Ahern-korszakban (1997-2008). *Európai Tükör*, 9, 45-58. o.
- Hardiman, N. 2010: Economic crisis and public sector reform: lessons from Ireland. *Working Paper*, WP2010/13, UCD Geary Institute, University College Dublin.
- Horton, M. – Kumar, M. – Mauro, P. 2009: The state of public finances: a cross-country fiscal monitor. *IMF Staff Position Note*, SPN/09/21, International Monetary Fund, Washington.
- IMF 2011: *Ireland. Extended Arrangement – Interim Review under the Emergency Financing Mechanism*. International Monetary Fund, Washington D.C. Interneten: <http://www.imf.org/external/np/sec/pr/2011/pr1133.htm> (Letöltve: 2011. március 6.)
- Íreket és piacokat... 2010: Íreket és piacokat nyugtatott vasárnapi döntéseivel az EU. *Bruxinfo*, 2010. november 29.
- Írország az eurózóna... 2011: Írország az eurózóna hibáiért fizet az IMF szerint. *Bruxinfo*, 2011. július 14. Interneten: <http://www.bruxinfo.hu/cikk/20110714-irorszag-az-eurozona-hibaiert-fizet-az-imf-szerint.html>
- Kanda, D. 2010: Asset booms and structural fiscal positions: the case of Ireland. *IMF Working Paper*, WP/10/57, International Monetary Fund, Washington.
- Killian, S. 2006: Where is the harm in tax competition? Lessons from US multinationals in Ireland. *Critical Perspectives on Accounting*, 8, 1067-1087. o.
- Kirby, P. 2004: Development theory and the Celtic Tiger. *European Journal of Development Research*, 2, 301-328. o.
- Kirby, P. 2010: *Celtic Tiger in collapse. Explaining the weaknesses of the Irish Model*. Second Edition. Palgrave Macmillan.
- Kovács Z. Á. 1999: Írország, a kelta tigris gazdasági sikerei az 1990-es években. *Külgazdaság*, 5, 42-66. o.
- Memery, C. 2001: The housing system and the Celtic tiger: the state response to a housing crisis of affordability and access. *European Journal of Housing Policy*, 1, 79-104. o.
- Nagy A. 1999: Írország Európai Unió csatlakozásának tanulságai. *Közgazdasági Szemle*, 12, 1095-1115. o.
- OECD – Economic Outlook különböző kiadványai
- OECD 2009: *OECD Economic Surveys: Ireland 2009*. OECD, Paris.
- Pogátsa Z. 2008: Kelta tigris és pannon puma. Mit tanulhat Magyarország az ír gazdasági csodából? *Európai Tükör*, 9, 59-68. o.
- Reddy, S. – Norman, L. 2011: Euro crisis to hurt Ireland's deficit-cutting efforts. *The Wall Street Journal*, 2011. szeptember 25. Interneten: <http://online.wsj.com/article/SB10001424052970203890804576591562791705964.htm>
- Ryan, C. 2011: The euro crisis and crisis management: big lessons from a small island. *International Economics and Economic Policy*, 1, 31-43. o.

- Tseng, N.-H. 2011: Can Ireland escape Europe's debt crisis? CNNMoney, 2011. október 13.
Interneten: <http://finance.fortune.cnn.com/2011/10/13/ireland-european-debt-crisis/>
(Letöltve: 2011. november 30.)
- UN 2011: *United Nations Statistics Division*.
Interneten: <http://unstats.un.org/unsd/snaama/selbasicFast.asp> (Letöltve: 2011. február 27.)
- UNCTAD 2011: *UNCTADStat*. Interneten:
<http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx> (Letöltve: 2011. január 10.)

A görög válság – az euróövezet drámája

CSANKOVSZKI KATA – MEZŐ JÚLIA

A jelenlegi görög válság – bár a globális pénzügyi válsággal egy időben bontakozott ki – legfőképpen tartós és krónikus belső problémákból ered. Ezeket egészítette ki a külső válság negatív hatása, mely kezdetben indirekt volt, és amelyet a görög gazdaság gyengeségei, a nagy strukturális egyensúlytalanságok tovább erősítettek. Görögország emellett óriási fizetési mérleg hiányban is szenved, ami az euró bevezetése után növekedett meg igazán. A nagy költségvetési hiány – a több éves gyors gazdasági növekedés ellenére – további jele volt a szerkezeti gyengeségeknek.

Görögország helyzete láthatóan fenntarthatatlan, így az ország tragédiája várható volt, ahol a válság kialakulására sok jel utalt, és ahol az évek során számos korrekciós lehetőséget elszalasztott a görög vezetés. A tanulmány elsősorban ezekre a problémákra mutat rá, valamint a válság kezelésének eddigi lépéseit ismerteti.

*Tárgyszavak: Görögország, globális válság, versenyképesség
JEL kódok: G01, H12*

The Greek crisis – drama of the euro area

KATA CSANKOVSZKI – JÚLIA MEZŐ

The current Greek crisis springs mainly from persistent and chronic internal problems – although evolved parallel to the global financial crisis. The initial negative effects of the global economic crisis were indirect, triggered by the weaknesses of the country arose from the enormous structural imbalances. The Greek economy also experiences an enormous current account deficit, which expanded strongly after the adoption of the euro. In spite of several years of rapid growth, the huge budget deficit was an additional sign of the structural weaknesses.

Greece's circumstances were clearly unsustainable, thus the Greek crisis was an expectable tragedy where there were several signs for a possible serious crisis and many missed opportunities to handle the problems as well. The study concerns with these factors and investigates the steps of the Greek crisis management.

Keywords: Greece, Global Crisis, Competitiveness
JEL: G01, H12

1. Bevezetés

Az elmúlt években, a globális gazdasági válság kirobbanása óta szinte nem telt el úgy hét, hogy ne esett volna szó a vezető hírek között Görögország gazdasági helyzetéről. A nemzetközi és magyar szakirodalom egyes képviselői egyenesen az eurózóna jövőjét teszik függővé Görögország helyzetének alakulásától. Ezért jelen kutatás fókuszában a *görög válság kialakulása* és ennek *okai*, valamint a *válság kezelésére tett lépések* állnak.

Görögországra esete azért különleges, mert egészen a válság kirobbanásáig gyors GDP- és határozott termelékenység-növekedés jellemezte. Egyéb fontos területeken azonban súlyos problémákkal küzd. Ilyen a problémák a *nagy államadósság*, a *gyenge munkaerő- és termékpiacon intézmények*, az *alacsony versenyképesség*, valamint a *hiányos környezetvédelem*, *aluteltjesítő oktatási rendszer* és a *korruptió magas szintje*. Ezek a gyengeségek egymással összefonódva vitték csőd közeli állapotba Görögországot (Mitsopoulos-Pelagidis 2011).

A strukturális gyengeségek és a gyenge intézményrendszer ma is súlyos problémák, de felmerültek már az EU-hoz való csatlakozás bevezető szakaszában is. A túlbürokratizált gazdasággal kapcsolatos kritikák már 20-30 évvel ezelőtt is megjelentek, ennek ellenére a kérdés mind a mai napig aktuális. Több tanulmányban is felmerül a görög válság előre megjósolhatósága (Inal 2010, Mitsopoulos-Pelagidis 2011, stb.). Ennek kapcsán felmerül a kérdés, hogy amennyiben az elemzők szerint egy előre látható eseményről volt szó, miért nem érkezett korábban jelzés az Európai Uniótól vagy segítségkérés a görög oldalról? E kérdés megválaszolásához elsőként az ország *Európai Gazdasági Közösséghez és a Gazdasági és Monetáris Unióhoz való csatlakozásának* körülményeit mutatjuk be.

2. Csatlakozás az Európai Gazdasági Közösségekhez, majd a Monetáris Unióhoz

Ahhoz, hogy kiderüljön, miért is jutott Görögország ilyen súlyos válságba, meg kell vizsgálni az EU-hoz való csatlakozás felkészülési szakaszát és a csatlakozás hatásait is. A görög társulási szerződés folyamata és az ország nyugat-európai integrációba történő beépülése fontos tanulsággal szolgálnak azon országok számára, amelyek a göröghöz hasonlóan elmaradnak a közös piaci átlagtól (Somogyi 1994). Ezután pedig tanulságos végigvezetni a görög gazdaság fejlődését az EK csatlakozástól napjainkig, megmutatva, hogy milyen változások történtek, illetve *milyen szükséges változások nem történtek meg* azóta sem.

2.1. Csatlakozás az Európai Közösséghez

A görög gazdaság az ötvenes évek elejétől törekedett a nyugat-európai vérkeringésbe való bekapcsolódásra, ezért már ekkor megkezdődött a belső piac nyitása. 1961-ben Görögország volt az első, aki aláírta az Európai Gazdasági Közösséggel a társulási megállapodást, majd 1981. január 1-jén a fejletlenebb dél-európai országok csoportjából elsőként vált az Európai Közösség (EK) tagjává (Somogyi 1999).

A Görögország által benyújtott csatlakozási kérelem nagy felháborodást keltett 1975-ben, és amellet, hogy a görögök nem teljesítették a csatlakozási feltételeket, egyéb érvek is megfogalmazódtak az EK-ba való csatlakozásuk ellen (Arday 2000, Artner-Éltető 1997):

- Görögország nagyon szegény volt, egy főre jutó 2 780 dolláros jövedelem az akkori EU átlagnak csupán 40 százalékát érte el;
- Nagyarányú munkanélküliség jellemezte (ez ma is fennáll);
- A ciprusi területeken zajló görög-török ellentétek feszültségeket okoztak;
- Az EK tagok félték a görög munkaerő nagymértékű beáramlásától.

Ezzel szemben a csatlakozás mellett is megfogalmazódott néhány érv: az egyik a görögök által produkált gyors gazdasági növekedés volt, a másik a vámunióba történt sikeres csatlakozás az 1970-es években.

A Közösség eredeti tervében egy 24 éves felkészülési időszakot adott meg Görögországnak a teljes jogú tagság előkészítésére. Azonban – a gazdasági és társadalmi fejletlenség ellenére – a görögök az 1962 márciusában életbe lépett társulási szerződés után kevesebb, mint húsz évvel teljes jogú tagok lettek az Európai Közösségben. A korainak tűnő csatlakozás mögött a görög fél és az EK oldaláról egyaránt politikai, gazdasági, biztonsági és geopolitikai megfontolások húzódtak (Somogyi 1999). Felmerül a kérdés, hogy a görögök kellőképpen felkészültek-e a csatlakozásra ez alatt a rövidített időszak alatt? A válasz egyértelmű nem, hiszen az előírt és ténylegesen megvalósított EK-ba való integrálódás között igen nagy különbségek mutatkoztak. Ennek oka Görögország részéről az 1967-es katonai hatalomátvétel utáni elszigetelődés és a társulási megállapodás végrehajtásának szinte teljes felfüggesztése volt. Az EK oldalán az eltérések hátterében a teljesítést számon kérő rendszer és a megfelelő integrálást elősegítő mechanizmus hiánya hozható fel.

Görögország tehát 1981-től csatlakozott az EK-hoz. Annak ellenére, hogy a legfontosabb gazdasági mutatókat tekintve 1960 és 1979 között a görög gazdaságot a sikeresen felzárkózó gazdaságok közé sorolták és lemaradása minimalizálásával a korszak sikertörténeteként emlegették, a csatlakozás nem járt olyan pozitív eredményekkel, mint az öt évvel később csatlakozó Spanyolország és Portugália esetében (Somogyi 1994, Somogyi 1999). Habár az ország számára kedvező jelenségként értékelhető, hogy Görögország a társulás egyik nettó haszonélvezőjévé⁷ vált – a másik három kohéziós ország mellett (Almássy 2003), a csatlakozás utáni első három évben a gazdaság nemhogy gyorsabban növekedett volna, hanem visszaesett⁸ (UNCTAD 2012).

1. táblázat Külkereskedelmi áruforgalom (milliárd dollár)

	1981	1992
Export	4 771	6 008
Import	11 468	19 840
Egyenleg	- 6 697	- 13 840

Forrás: Somogyi (1994, 56. o.)

Már a társulást követően is, de leginkább a csatlakozás után kereskedelem-elterelés valósult meg az EU javára az élelmiszerek árucsoportját tekintve (Somogyi 1994). Az ország összes külkereskedelmi forgalmán belül jelentősen nőtt az EU részesedése.⁹ A hazai fogyasztást tekintve látványos piacvesztés érte a görög termelőket (1. táblázat). A nyolcvanas években a kivittelt is a piacvesztés sújtotta, szerkezetét tekintve pedig az alacsony tudást megtestesítő, főként a munka- és nyersanyagigényes termékek arányának növekedése jellemezte. Görögország külkereskedelmi helyzete tehát 1981 (de leginkább 1984) óta romlott. A bruttó hazai termék százalékában kifejezett külkereskedelmi hiány – az ásványi termékeket kivéve – az eredeti 11 EU-tagállammal és a rajtuk kívüli országokkal szemben is növekedett. Az 1990-es évek elején az import az export háromszorosára rúgott, 1991 és 1994 között minden korábbinál magasabb lett a külkereskedelmi mérleg hiány. Az exportpiaci problémák okait a görög gazdaságban kereshetjük, amelyek közösen okozzák a görög

⁷ Ez azt jelenti, hogy a Közösséghez való csatlakozás után jelentősen nőttek az innen származó források, amelyek meghaladták a görögök által befizetett összegeket.

⁸ 1981 és 1983 között a GDP az előző évhez képest rendre 1,55; 1,13 illetve 1,08 százalékkal csökkent (UNCTAD 2012).

⁹ Az 1981 és 1992 közötti időszakban az EU-országokból származó, Görögországba irányuló import aránya 57% volt, szemben az 1970 és 1980 közötti 45 százalékkal. Az export esetében, ugyanezekben az időszakokban vizsgált arány rendre 63, illetve 53 százalék volt (Arghyrou 2000).

termékek versenyképességének visszaesését: *szűk ipari bázis, kevés hitellehetőség, kihasználatlan kapacitások, gyenge minőség, a modern marketing- és elosztási rendszer hiánya* (Somogyi 1999).

Emellett a bankrendszer elégtelenül működött, a gazdaság túl bürokratikus volt, hiányzott az iparfejlesztés, és az oktatási rendszer és az infrastrukturális beruházások alacsony szinten voltak (Görögország és az EGK 1991). *Egy fejlettebb régióhoz való csatlakozás a fejlődésben való lemaradás felszámolását csak akkor segíti, ha a szükséges gazdaságpolitikai és intézményi feltételek a nemzetgazdaságon belül is adottak* (Somogyi 1994). Ezek az elméletben szükséges feltételek azonban nem hogy abban az időszakban nem voltak meg, de reálisan szemlélve ma is igen kérdésesek (Giannitsis 1988). Mindezek alapján megállapítható, hogy az ország nem volt felkészülve az EU-ba való csatlakozásra, így a hosszabb átmeneti időszak szükséges lett volna a csatlakozást megelőzően. Azonban az egyéb politikai, gazdasági, biztonságpolitikai és geopolitikai megfontolások erősebbnek bizonyultak.

Az 1990-es évek elején Görögországról az összeomlás szélén adtak hírt. A Közös Piac több támadást is intézett ebben az időszakban a görögök ellen, és már az a kérdés is felmerült, hogy vajon helyes döntés volt-e felvenni őket az Unióba. Elgondolkodtató, hogy most, körülbelül húsz évvel később, hasonló hírekkel van tele a média, és szakmai körökben is sokan az eurózóna felbomlásától tartanak. Brüsszel véleménye már a kilencvenes évek kezdetén az volt, hogy Görögország még mindig zárt piacú gazdaság, amely nem tesz eleget az EK előírásainak, szabályait semmibe veszi és nem szolidáris a tagországokkal. Ezzel szemben több szakértő szerint az EK saját szempontjait szem előtt tartva mérlegel, figyelmen kívül hagyva a tényt, miszerint Görögország nagyon sokat veszített a Közösséghez való csatlakozással (Görögország és az EGK 1991). Az ország EK csatlakozását követően Brüsszel nem egyszer figyelmeztette a görögöket, hogy tartsák be a szabályokat és alkalmazzanak fegyelmezettebb költségvetési politikát, mivel egyértelműen látszott, hogy a közösségi támogatások nem hatékonyan kerülnek felhasználásra.

Összegezve ennek az időszaknak a tanulságait: a későbbi problémák elkerülhetőek lettek volna, ha a görög fél a társulási és csatlakozási tárgyalások idején megfelelően hangsúlyozza gazdasági elmaradottságát. *„A problémák kiemelésével, tárgyilagos kezelésével a közösség a görögök számára esetleg hosszabb átmeneti időszakot írt volna elő, kevesebb lett volna a szabályozási űr”* (Somogyi 1994, 59. o.). Másik oldalról azonban a Közösség kezében sem volt megfelelő eszközrendszer a szabályok betartatására (Artner-Éltető 1997).

Azonban a nyolcvanas évek kedvezőtlen jelenségei nem kizárólag az EU-csatlakozás következményei. A görög gazdaság produktivitását ebben az időszakban több negatív belföldi és nemzetközi esemény is befolyásolta.

2.2. A Gazdasági és Monetáris Unióhoz való csatlakozás

Az EK csatlakozást követő másik meghatározó esemény, amely fontos a görög válság gyökereinek vizsgálatakor, a Gazdasági és Monetáris Unióba (GMU) való belépés. A görög politikai rendszer az elmúlt két évszázadban gyakran viselte magán egy zárt társadalom jellemzőit, s a kormányzat sok akadályba ütközött erejének érvényesítésében. Egy olyan normákkal rendelkező társadalomról beszélünk, melyben megtűrjük az etatizmust¹⁰ és a kliensrendszert,¹¹ és a korrupcióban résztvevők ellenséges magatartást tanúsítanak a reformokkal szemben. A görög társadalom e jellemzői ma is fennállnak. Az egymást követő kormányok rendre kudarcot vallottak az ilyen társadalmi szokások javítására irányuló stratégiák megvalósításában. Costas Simitis¹² az 1990-es évek második felében nekifogott egy

¹⁰ Az állam hatalmának kiterjesztésére irányuló törekvés.

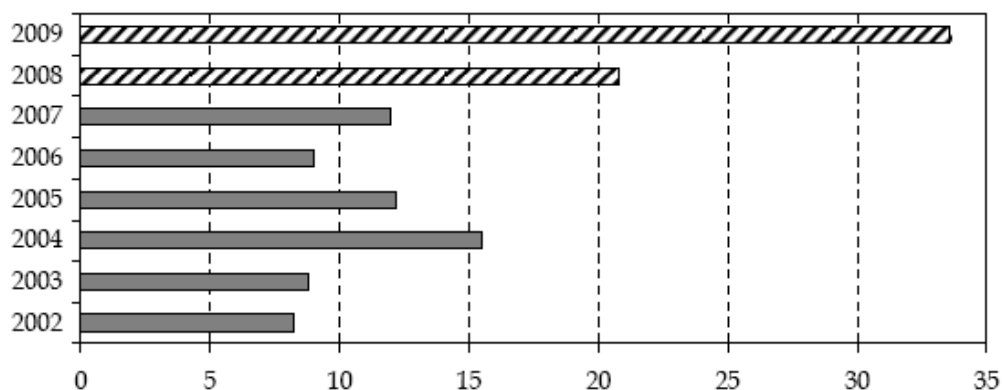
¹¹ Akkor beszélünk kliensrendszerrel, klientelizmusról, amikor az üzleti, politikai életben a baráti vagy egyéb személyes kapcsolatok a meghatározók.

¹² Görögország miniszterelnöke 1996 és 2004 között.

modernizációs programnak, amely megrögzötten alapozott az EU követeléseire lehető leggyorsabban történő alkalmazkodásra (Featherstone 2011). Az egyik legfontosabb terve a maastrichti kritériumoknak történő haladéktalan megfelelés, vagyis, hogy Görögország a lehető leggyorsabban eurózóna taggá váljon. A következő terv pedig a 2004-es Olimpiai Játékok Athénban történő megrendezése volt. E tervekkel ellentétben a 2000-es lisszaboni program enyhébb szabályozása sokkal kisebb stratégia előnyt jelentett (Tilford-Whyte 2010).

Görögország 2001. január 1-jén, tizenkettedikként csatlakozott az euróövezethez. Ekkor számlapénzként vezette be a közös pénzt, majd 2002-ben készpénz formájában is forgalomba került az euró. A korábbi nemzeti valutát 2002. február 28-án vonták ki a forgalomból, így zárva le az átmeneti időszakot.

1. ábra A görög államadósság évenkénti növekedése, milliárd euró

Megjegyzés: a vonalazott sávok a legkiugróbb eltéréseket jelzik

Forrás: Christodoulakis (2010, 90. o.)

A görögök számára fontos mérföldkő az eurózónába való belépés. Ahogyan a GMU más tagországokban, a folyó fizetési mérleg egyenlőtlenségei itt is növekedtek az euró bevezetése után: az 1990 és 1998 között átlagosan jellemző 3 százalékról 2007-2008-ra a GDP 14 százalékára (OECD 2009). Az ország GMU-ba való belépésétől 2007-ig folyamatosan növekedett az államadósság is, évente 7-12 milliárd euróval – egyetlen kivétel a 2004-es év, az Olimpia rendezésének éve, amikor még többel, 16 milliárd euróval (1. ábra).

Hogy érthetővé tegye, milyen hatása és befolyása volt az EU szabályrendszerének a tagállamok költségvetési döntéseire, Gyórfy (2008) szétválasztja azokat a hajtóerőket, amelyek az egyes országokat konszolidációra készítették. Négy csoportba sorolja az országokat, két szempont szerint elkülönítve: mennyiben volt meghatározó a GMU hatása a fegyelem létrejöttében, illetve kialakult-e egy, a GMU-tól független belső elkötelezettség. Görögország a III. csoportba került, amely országoknál a GMU hatása meghatározó, de a belső elkötelezettség változása nem figyelhető meg (2. táblázat).

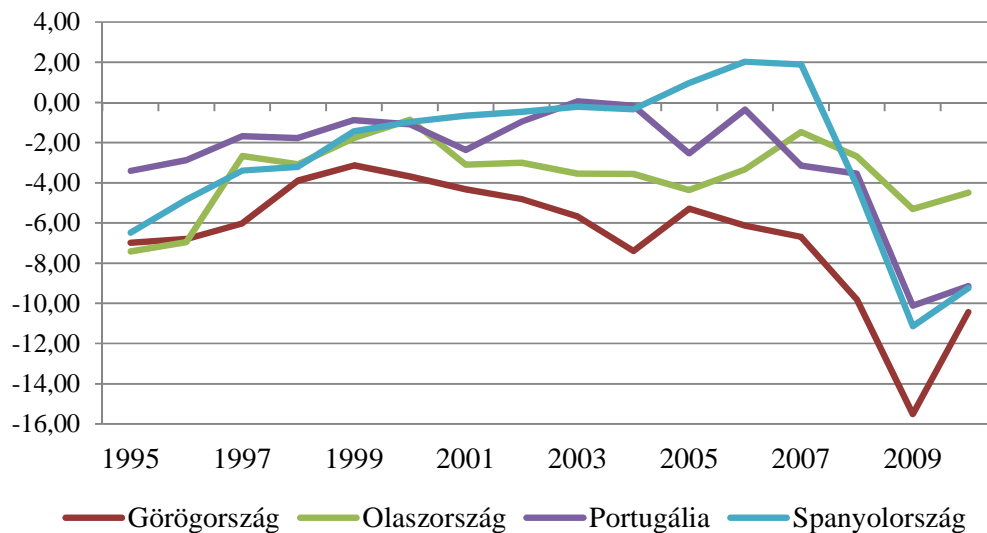
2. táblázat Külső kényszerek és belpolitika a költségvetési fegyelem alakulásában

Belső elkötelezettség változása	A Gazdasági és Monetáris Unió hatása	
	igen	nem
Igen	I. Belgium, Spanyolország	II. Finnország, Hollandia, Írország, Svédország, Dánia
Nem	III. <u>Görögország</u> , Olaszország, Portugália	IV. Ausztria, Franciaország, Luxemburg, Németország, Egyesült Királyság

Forrás: Györffy (2008, 966. o.)

Görögországban a fiskális és monetáris politika szigorúbb szabályozása egyértelműen a GMU tagság belátható időn belüli realizálódásának érdekében történt. A gyenge hazai valuta miatt a társadalomban jelentős népszerűség övezte a közös pénz bevezetését. A feltételekben megjelenő külső kényszer az 1990-es években fontos szerepet játszott a korábbi időszakhoz képest fegyelmezettebb költségvetési politika kialakulásában, az euró bevezetése után azonban ez a külső kényszer csökkent, ami hozzájárult a költségvetési fegyelem lazulásához és a szabályok rendszeres megszegéséhez (2. ábra). Az Unió számára is elfogadható fiskális és monetáris politika szigora tehát nem cél volt, hanem eszköz. Görögország számára ahhoz, hogy belépjen a GMU-ba.

2. ábra Költségvetési egyenleg a PIGS országokban, 1995-2009 között
(a GDP százalékában)

Forrás: IMF (2011a) adatai alapján saját szerkesztés

Görögországban az 1980-as években folyamatosan 15% körül mozgott az államháztartási hiány, amit jobbra pénznyomással és adóssághoz fordítással finanszíroztak. Ez stagflációhoz és 80% feletti államadóssághoz vezetett az 1990-es években (Hochreiter-Tavlas 2004). A gyenge drachma miatt az euró bevezetése társadalmi igényként fogalmazódott meg az 1990-es évek elején, és a választási kampányokban a legfontosabb témaként jelent meg. A megszilárdítás 1999-re elsősorban a pénzügyminiszter szerepének növelése és az adóadminisztráció szigorítása révén sikerült – bár mint utólag kiderült, a költségvetési adatok

kozmetikázása is meghatározó szerepet játszott (Hallerberg 2004). Az euróövezetbe való belépést követően azonban – részben a 2004-es olimpia költségei miatt is – rendszeressé vált a 3% feletti költségvetési hiány, csak 2006-ban sikerült e szint alá csökkenteni.

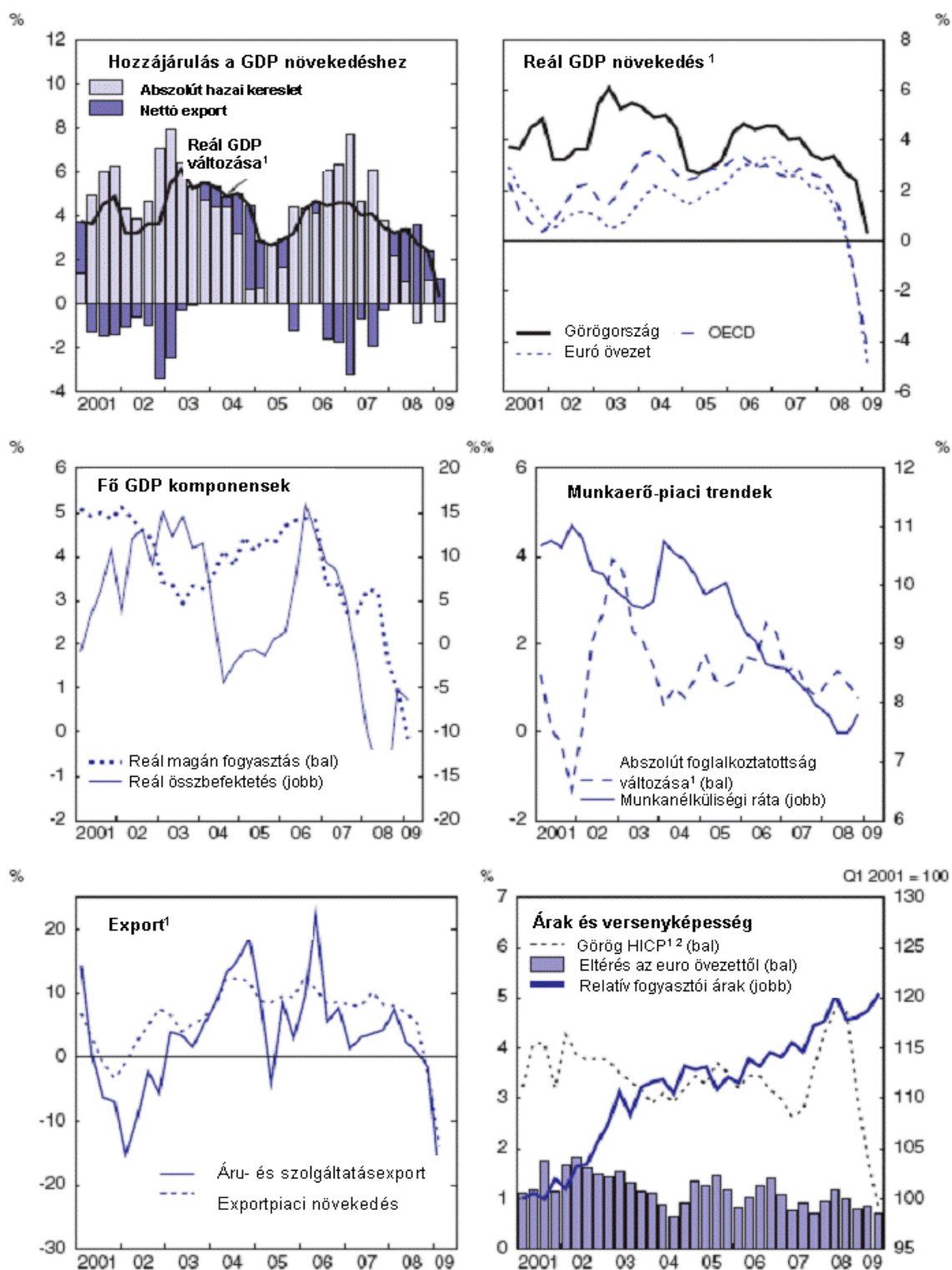
3. A válság számokban

A jelenlegi görög válságot a 2008-as globális válság begyűrűzése robbantotta ki, de a fő okai a görög gazdaság belső problémái, mint a tartós költségvetési hiány és magas külső adósságállomány (Christodoulakis 2010). Görögország az évek folyamán többszörös válságba sodródott, amely *fiskális, állami, morális, intézményi, adósság- és növekedési válságot* is jelent egyben. Mindez nem meglepő, hiszen a görög állampolgároknak egy diktatúra drámai és váratlan összeomlását kellett túlélnie három és fél évszázad után 1974-ben, egyéb megfelelő alternatíva rendelkezésre állása nélkül (Antzoulatos 2011).

Az euró-bevezetést követő több éves erős növekedés után a globális pénzügyi válság kezdeti hatásaként a 2007-es évtől először az alapanyagok drágultak meg, majd a *gazdasági aktivitás* csökkenni kezdett Görögországban (3. ábra). A gazdasági helyzet romlásának első jele az *exportnövekedés* visszaesésében mutatkozott meg: 2004-ben az áru- és szolgáltatásexport növekedése elérte a 20 százalékot, majd 2006-ban meg is haladta, azonban ezt követően meghatározó visszaesés következett. Hasonló tendencia figyelhető meg a főbb GDP komponensekben, így a *reál magánfogyasztásban* és a *reál összbefektetésben*. Az abszolút *foglalkoztatottság* és a *munkanélküliségi ráta* is romlott ebben az időszakban. Ezeket követte a *versenyképesség* csökkenése az euróövezet átlagához viszonyított meghatározó *infláció* miatt. E mutatók fokozatos romlása csőd közeli állapotba vitte Görögországot, ami kihatott az egész GMU-ra (Mitsopoulos-Pelagidis 2011).

A válság kezdeti hatása indirekt volt, melyet a görög gazdaság gyengeségei, a *nagy strukturális egyensúlytalanságok* fokoztak. A hitelminősítő társaságok leminősítése következtében a hosszú távú állami kamatlábak 2008-ban olyan magasra emelkedtek, mint sehol máshol az eurózónában. A leminősítés Görögország szuverén adósságállományát és a legmeghatározóbb görög bankokat érintette. Néhány külföldi cég kivonta magát a görög tőzsdéről, hozzájárulva a részvényárak csökkenéséhez. A görög gazdaság esetében a költségvetési hiány irányítása nehézkesnek bizonyult, az államadósság nagyon magas, továbbá az öregedő népesség veszélyezteti a költségvetés fenntarthatóságát. Görögország emellett *óriási fizetési mérleg hiányban* is szenved, ami az euró bevezetése után vált igazán súlyos problémává (OECD 2009). A különösen káros fejlemények bekövetkezése a költségvetési aggregátumok kisiklását váltotta ki. A globális válság hatására 2008-ban és 2009-ben a helyzet egyértelműen romlott. 2009-ben a költségvetési hiány – ahogyan a Görög Nemzeti Bank (NBG 2009) korábban jelezte – a GDP-re vetítve két számjegyre növekedett (az Eurostat (2012) adatai alapján 15,8 százalékra). Az államadósság a GDP 129,3 százalékára emelkedett, a legmagasabb értéket produkálva az eurózónában (Eurostat 2012). Az alacsony megtakarítások következtében az államadósságot nem lehetett tovább finanszírozni a nemzeti forrásokból, így a folyó fizetési mérleg hiánya tovább nőtt, bővülő külső adósságállományt előidézve. A költségvetési problémák ennek hatására összefonódtak a külső veszteségekkel és adósságállománnyal, az *ikerdeficit* pedig egy ördögi kör kialakulásához vezetett. A folyó fizetési mérleg hiánya 2008-ban elérte a GDP 14,9 százalékát, majd 2009-től enyhe javulás következett (11,1%) (UNCTAD 2012).

3. ábra Görögország egyes makroökonómiai mutatói

Jelmagyarázat: ¹ évenkénti százalékos változás; ² harmonizált fogyasztói árindex

Forrás: OECD (2009, 19. o.)

A reálgazdaság 2009-től recesszióba került, amikor a GDP 2,3 százalékkal csökkent a korábbi évhez képest (NBG 2009, UNCTAD 2012). Ennek legfőbb oka a beruházások hanyatlása volt, azonban a háztartások fogyasztása és az export csökkenése is közrejátszott

(3. ábra). 2009-ben a gazdasági pangás kiterjedt az összes szektorra, negatívan befolyásolva a foglalkoztatást, valamint a munkanélküliségi ráta növekedését is előidézve.

Görögország 2010 áprilisának végén hívta le az eurózóna által biztosított hitelt. A görög válság kezelése az EU számára is nagyon fontos, hiszen tétje az euróvezet fennmaradása is lehet. Az euró bevezetése óta ez az első eset, hogy az eurót használó országcsoporthoz bármely tagja pénzügyi mentőövre szorul. *Gyévai* (2010) azt a fontos tanulságot vonja le a görög válság kapcsán, hogy nem elegendő a költségvetést felügyelni, ugyanis az euró bevezetése óta tovább mélyültek az eurózónán belüli különbségek, így a makrogazdasági egyensúlyzavarok és versenyképességi gondok felügyelete is szükséges.

A görögök esetében a pénzügyi válság kínálatra gyakorolt hatásairól is fontos említést tenni. A magas jövőbeni állami kölcsönfelvételek következtében a magánbefektetések kiszorítása következhet be. Emellett a gazdasági válság a hatékonyságot is befolyásolhatja. A kutatás-fejlesztési kiadások csökkenhetnek, ami hátrányosan hathat a termelékenységre. Ezt ellensúlyozhatja, hogy az EU Strukturális Alapokból történő kutatás-fejlesztési finanszírozásainak növekedésére lehet számítani Görögországban (*OECD* 2009).

4. A görög válság okai

A 2. fejezetben már foglalkoztunk a görög válság okaival, de ebben a fejezetben más szempontból igyekszünk feltárni a recesszióhoz vezető tényezőket. Elsőként az ország egyedi jellemzőiből adódó belső okokat vesszük sorra, ezt követően pedig a globális válság külső összetevőit mutatjuk be.

4.1. A görög válság kialakulásának belső okai

Ebben az alfejezetben Görögország belső gyengeségeiről lesz szó, tekintettel arra, hogy a görög gazdaság az Unióra való belépéstől – valójában már a felkészülési szakasztól kezdődően – szinte folyamatosan szembesül ezekkel a strukturális problémákkal.

1. *Államadósság és ezzel kapcsolatos problémák:* az államadósság problémája – bár önmagában is súlyos jelenség – még kezelhető lett volna abban az esetben, ha további súlyosbító körülmények nem állnak fent. Ezek a tényezők azonban az adósság további 34 milliárd euróval való növekedését okozták 2009-ben, amely végső csapást mért a görög gazdaságra. Az egyik ilyen tényező a görögök külső adósságának egyedülálló növekedése volt,¹³ amely erős nyomást gyakorolt a magánszektorra. Habár Görögországban mindig deficit volt a fizetési mérleg, mégsem annyira aggasztó mértékben, mint 2009-től kezdődően.

Az államadósság 2008-ban 99,2% volt, 2010-ben viszont már 120,8%. Ennek egyenes következménye a magas infláció, ami viszont csak az egyik oka annak, hogy a külföldi beruházók következetesen kerülnek Görögországot. 2007-ben a közvetlen beruházások értéke 4,6 milliárd euró volt a 2006-os 31,3 milliárddal szemben (*Ott* 2011). Ráadásul ezeknek a beruházásoknak is csupán töredéke folyt az iparba, mivel a befektetők csak a húzóágazatnak kikiáltott turizmusból és a kapcsolódó szolgáltatásokból reméltek viszonylag gyorsan megtérülő hasznot.

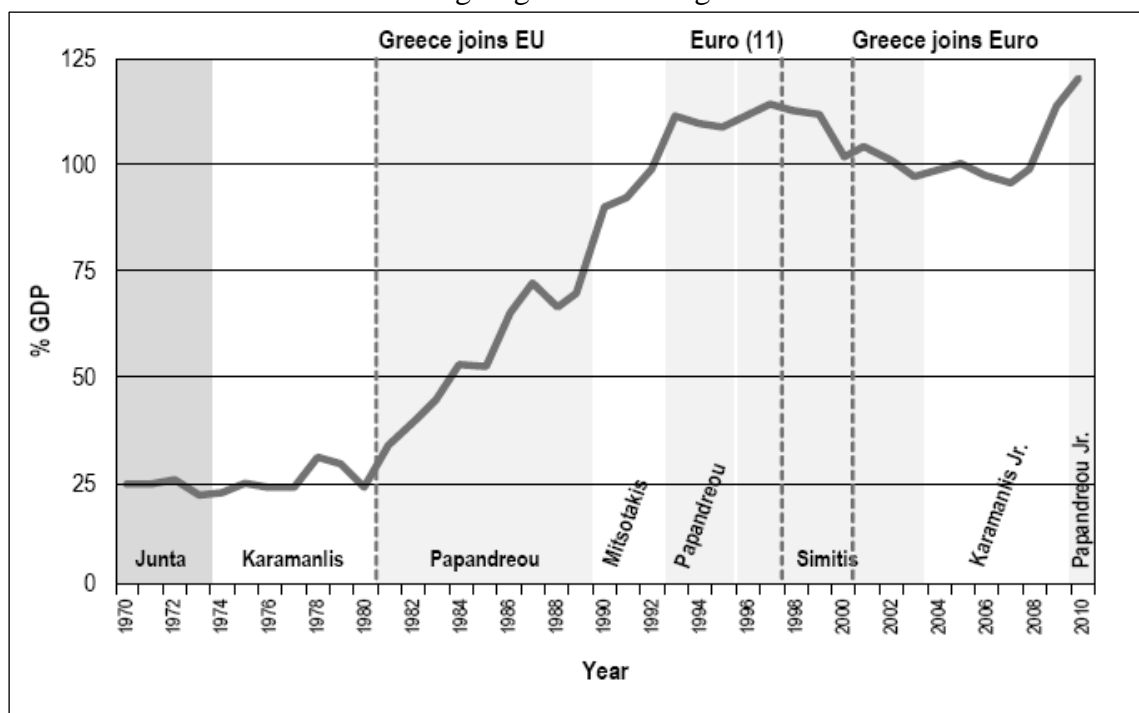
A másik fontos tényező az, hogy *a görög államadósság nagy része külföldi hitelezők kezében van.* Jelenleg a görög kölcsönök körülbelül 75 százaléka külföldi bankoktól származik, míg kevesebb, mint egy évtizeddel korábban ez az érték még csak 50 százalékos

¹³ 1995-től vizsgálva, az államadósság csak 1997 és 1999 között, valamint 2002 és 2003 között csökkent, ezeket az időszakokat kivéve mindig növekedett. Ez a hosszú távú tendencia pedig már sokkal hamarabb aggodalomra adhatott volna okot. Szintén figyelemre méltó tény, hogy Görögország sosem teljesítette – az Eurostat adatai alapján – a konvergencia kritériumok közül a költségvetési hiányra vonatkozó kitételeket, a pénzügyi teljesítmény sosem volt elég színvonalas (*Koutsoukis-Roukanas* 2011).

volt. A globális válság kirobbanása előtt a külföldi hitelezők bizalma sokkal rugalmasabb államadósság-kezelést tett lehetővé, de később ugyanez erős piaci nyomásként jelent meg. Ezek a jelenségek korábban nagyobb teret adtak a hazai bankrendszernek a fogyasztási hitelezés szempontjából, de ezzel egy időben táplálták a külső hiány bővülését. A válság rámutatott a valódi problémára, amely a magán- és állami szektor eladósodottsága volt. A bizalom a válság kezelésével kapcsolatban gyorsan megszűnt, és széleskörű korrupcióhoz, valamint a közszektor hatékonyságvesztéséhez vezetett (*Christodoulakis* 2010).

A 4. ábra a görög államadósság alakulását mutatja az 1970-es évektől napjainkig, az aktuálisan hatalmon lévő kormányfők megnevezésével (*Kouretas* 2010). Az ábrán jól látszik, hogy 1979-ig az adósságráta alacsony, 25 százalékos érték körül mozgott. A szocialista kormányzat Andreas Papandreou-val az élén egy új korszakot hirdetett meg a görög fiskális helyzet tekintetében: a kormány bevezetett egy olyan gazdaságpolitikai programot, amely a görög háztartások átlagjövedelmének növekedését igyekezett gerjeszteni, széles körben rendelkezésre álló kölcsönök biztosításával. Ezek a kölcsönök azonban magasabb fogyasztáshoz lettek beárazva, ezzel törekedve a háztartások életszínvonalának növelésére. A folyamatot tovább fokozta a mezőgazdaság szubvenciójára és az infrastruktúra fejlesztésére az EU-tól beáramló tőke. A görög kormány továbbá megbukott abban, hogy eleget tegyen az időszakok között átívelő költségvetési megszorításoknak, amelynek köszönhetően az államadósság hosszú távon fenntarthatatlanná vált (*Makrydakis et al.* 1999).

4. ábra A görög államadósság alakulása

Forrás: Kouretas (2010, 403. o.)

2. *Strukturális gyengeségek*: a magas államadósság mellett további belső válságkiváltó okként nevezhetőek meg a gyenge munkaerő- és termékpiaci intézmények és a szabályozás merevsége, az alacsony versenyképesség, a szegényes környezetvédelem, az alulteljesítő oktatási rendszer és a korrupció magas aránya (*Mitsopoulos-Pelagidis* 2011). A versenyképesség csökkenése, ami közvetlenül a fizetési mérleg hiányának köszönhető, legfőképpen további *strukturális gyengeségekhez* kapcsolódik. Ilyen például a fiskális politika lazulása egy olyan időszakban, amikor a gyors növekedés éppen, hogy meghatározó költségvetési konszolidációt igényelt volna (*Bank of Greece* 2010).

A történelem nem kedvez a görögöknek, ugyanis míg az 1985-ben megvalósított stabilizációs programmal sikerült elhárítani a görög valuta összeomlását, az intézkedések figyelmen kívül hagyták a gazdaság strukturális gyengeségeit, amelyek mindig is rombolták Görögország versenyképességét. A megoldatlan probléma 25 évvel később újra feltűnt egy sokkal sürgetőbb formában, nagyobb hiánnyal, magasabb adóssággal, kisebb állami manőverezési lehetőséggel, szélesebb egyenlőtlenségekkel, mind mikro-, mind makroszinten. Így a stabilizációs törekvések kudarca után mentőcsomagra volt szükség (*Antzoulatos* 2011).

3. *Következetlen politikai fejlődés*: Görögország esetében a válság leginkább az *ingatag és következetlen politikaalkotás* miatt volt elkerülhetetlen. A márkavédelem, azaz a Brand Risk Management hiánya állami szinten kulcsszerepet játszott a problémák gyors kibontakozásában, ami elsősorban rossz államháztartási gyakorlatra és politikaalkotásra utal, de lényegében a *megfelelő politikai fejlődési út hiányát* jelenti. A görög helyzet sokkal összetettebb, minthogy csak szegényes államháztartásról és sikertelen fiskális politikáról beszéljünk. Így nem szabad elkövetni az a hibát, hogy csak egyfajta nézőpont szerint közelítjük meg a válságos helyzet kialakulásának okait (*Koutsoukis-Roukanas* 2011).

4. *Közösségi jog implementálása*: Görögország mindig konzekvensen le volt maradva önmaga „európaizációjában”,¹⁴ sőt ez gyakran szignifikánsan is megmutatkozott. Ebben az esetben a közösségi jog nemzeti jogba való implementálásáról van szó, ami szintén a 2. táblázatban megjelenő belső elkötelezettség hiányára utal (*Koutsoukis-Roukanas* 2011).

5. *Stabilitás hiánya*: a görög állam stabilitása igen kritizálható pont, de nevezhető egyenesen illúzióknak is. A modern demokrácia kialakítása óta – ha az eredetileg érvényben lévő négy éves kormányzási periódusokkal számolunk – Görögországban a tízedik kormánynak kellene irányítania az országot, ehelyett jelenleg a tizenhetedik kormány van hatalmon. Ezt súlyosbítja, hogy a választási törvény majdnem ugyanolyan gyorsan változott, mint ahogy a kormányok váltották egymást. A stabilitást tovább csökkenteti, hogy a görögöknél komoly hagyományai vannak a *költségvetési túlköltekezésnek és a kiszámíthatatlan makrogazdasági politikának* (*Koutsoukis-Roukanas* 2011).

6. *Hamis statisztikák*: további probléma a hamis statisztikai adatok kommunikálása. Az elmúlt tíz évben szükséges fiskális konszolidáció nem valósult meg, amit a folyamatos hamis statisztikai jelentések publikálása is kiegészített (*Koutsoukis-Roukanas* 2011). A görög kormány ezekkel aláasta hitelességét, habár magas növekedési rátát produkált. Például 2009. október közepén az újonnan megválasztott kormány a költségvetési hiányt 2009-re 12,7 százalékra becsülte, míg az ezt megelőző kormány 2009 szeptemberében azt mondta, hogy a deficit nem lesz magasabb 6,5 százaléknál. A növekvő ikerdeficit és a strukturális reformok hiánya a munkaerőpiac rugalmasabbá tételében, a társadalombiztosításban és a piaci versenyben, arra kényszerítették Görögországot, hogy új rövid lejáratú kötvényeket bocsásson ki, magasabb kamatlábbal, mint Németország. Ennek következtében a befektetők egyre magasabb és magasabb kamatot vártak el azért cserébe, hogy tovább hitelezzenek Görögországnak. Másodsorban nem kérdés, hogy a folyamatosan növekvő állami deficit

¹⁴ „Az európaizáció fogalma a politikatudomány és az európai tanulmányok irodalmából származik, és olyan hatásokat vizsgál, amelyeket az európai integráció okoz. Az európaizáció értelmezhető belső és külső hatásként, azaz vizsgálja az EU és a tagállamok, illetve az EU-harmadik országok kölcsönhatását” (*Sigér* 2006, 62. o.).

(együtt járva a versenyképesség csökkenésével) meghatározó szerepet játszott a görög gazdaság jelenlegi helyzetének kialakulásában (Kouretas 2010).

7. *Makroökonómiai egyensúlytalanságok:* Antzoulatos (2011) tanulmányában Görögországot, Mexikót, Koreát, Finnországot, Svédországot és az Egyesült Királyságot hasonlítja össze, tehát azokat az OECD tagországokat, amelyek az elmúlt két évtizedben válságba kerültek. Annak ellenére, hogy az országok nagyon sok ponton különböznek, mégis kitűnik egy fontos közös jellemző. A folyó fizetési mérleg hiányt minden országban válság kísérte. A görög folyó fizetési mérleg hiány sokkal magasabb volt, mint a többi elemzésbe bevont országban. A nagy költségvetési hiány a több éves gyors gazdasági növekedés ellenére, további előjele volt a szerkezeti egyenlőtlenségeknek.

8. *A korrupció:* további negatív belső tényező, amelyben Görögország vitatható teljesítményt nyújtott és nyújt jelenleg is, az a korrupciószelelési index (CPI). Annak ellenére, hogy a CPI észleléseken alapul, mégis rámutat arra a tényre, hogy a görögök öntudatosságuk ellenére megragadtak egy negatív spirálban, amelyből nem tudják kivágni magukat (Transparency International 2010). Ez is azt mutatja, hogy a görög gazdaság nem működik elég tisztán és átláthatóan, sőt, e téren tulajdonképpen folyamatos romlás mutatkozik. Koutsoukis és Roukanas (2011) kiemelik, hogy több tényező mellett ez is azt mutatja, hogy a görögök nem eléggé hatékonyak a bukásuk megállításában és a problémák csökkentésében. A Transparency International szerint a görögök 2008-ban kb. 750 millió euró kenőpénzt adtak ki különböző célokra a zsebükből. Ez – valószínűleg a válság hatására – 17 százalékos növekedés a megelőző évhez képest. Így a vizsgált 180 állam között Görögország a 71. helyre csúszott le, és Romániával, valamint Bulgáriával együtt zárja az EU-tagállamok listáját (Ott 2011).

9. *Az ipar leépítése:* az EU-csatlakozás után a Görögországban lévő termelőüzemek a nyugati konszernek számára feleslegesnek bizonyultak és leépítésre kerültek, az országot elsősorban felvevő piacnak tekintették. Ennek következtében ma Görögországnak gyakorlatilag nincs nehézipara. A 2004-es bővítés pedig az akkor még működő textilipar számára támasztott konkurenciát, amely azóta szintén tönkrement.

10. *A külkereskedelmi mérleg jelentős hiánya:* az Eurostat (2012) adatai alapján a 2008-as évben a görög import 60,7 milliárd euró értékű volt, míg az export csak 17,3 milliárd euró. Az egyetlen húzóágazat, a turizmus és a hozzá kapcsolódó szolgáltatások nem tudják kiegyenlíteni ezt a helyzetet, hiszen ha a globális válság idején a külföldieknek nincs pénzük görögországi nyaralásra, vagy a bizonytalansági tényezők (pl. sztrájkok vagy az egészségügyi ellátás alacsony színvonala) miatt nem Görögországot választják úti célul, akkor még a korábban „megszokott” összegek sem folynak be a gazdaságba. Ezt bizonyítja a turizmusból befolyt bevételek 2009-es 18 százalékos visszaesése is, holott az országban minden 5. munkahely közvetve vagy közvetlenül a turizmustól függ.

11. *Az oktatási rendszer anomáliái:* fizetett korrepetálás vagy magánórák igénybe vétele nélkül kevés görög fiatalnak sikerül főiskolára vagy egyetemre bejutni. Már ekkor megismerkednek a „fakelaki” fogalmával, amely nem más, mint borítékban elhelyezett pénz bármilyen előny (jobb osztályzat, korábbi műtéti időpont stb.) megszerzésének érdekében (GRO 2011). A tantervben ugyan szerepel az idegennyelv-oktatás, ugyanakkor a görög fiataloknak csak töredéke beszél valamilyen idegen nyelvet. Napjainkban azonban ezek a fiatalok (főként a diplomával rendelkező munkanélküliek) tömegesen kívánják elhagyni Görögországot, elsősorban a kilátástalan helyzetükre hivatkozva. Az elsődleges célpontjuk Németország.

12. *A munkaerőpiac anomáliái:* az EU-ba való belépés óta a görög bérszínvonal erőteljesen növekedett, de a termelékenységről nem mondható el ugyanez. Ennek (is) következtében napjainkra aggasztó méreteket öltött a munkanélküliség az országban: meghaladja a 15 százalékot. A nők esetében a munkanélküliség aránya kétszer olyan magas,

mint a férfiaknál. Mind emiatt a szakszervezetek és a munkaadók ellenségesen állnak szemben egymással, és minden szférában nagy a hajlandóság a sztrájkolásra.

13. *A fejletlen infrastruktúra:* a nagyobb városok és a vidék között rendkívül nagy különbségek tapasztalhatók, amelyeket az EU által támogatott nagyszámú felzárkóztatási projekt sem tudott áthidalni. Előfordul, hogy egy-egy súlyos beteget 100 km-nél is nagyobb távolságra kell szállítani, hogy megfelelő intenzív ellátást kaphasson (Ott 2011).

14. *Közigazgatási anomáliák:* a rosszul szervezett adminisztráció miatt az államháztartásban gigantikus méreteket öltött a pazarlás. Csak egyetlen példa erre az, hogy hosszú éveken át kb. 60 000 elhunytak folyósítottak rendszeres nyugdíjat (Ott 2011).¹⁵ A közsféra meggondolatlan költsékezését ráadásul a GMU alacsony kamatszintje is egyszerűsítette (Vigvári 2010).

15. *A görög kormányzat megkésett reakciója:* a válság kialakulásának fő felelősként egyértelműen a görög kormányzat nevezhető meg, gyenge politikai rendszerével, amely a hazai gazdaság folyamatos félremenedzseléséhez vezetett. Ennek hatására a görög államadósság mértéke jóval meghaladta az eurózóna többi tagországának értékét, az ország GDP-jének jóval több, mint 100 százalékára rúg (Kouretas 2010, 4. ábra).

4.2. A görög válság kialakulásának külső okai

A belső okok sorra vétele után szükséges megvizsgálni, hogy milyen külső környezetben és milyen külső hatások következtében került Görögország oda, ahol jelenleg is tart. A jelenleg fennálló görög helyzet kialakulásához *legalább három kulcsszereplő* szükségeltetett, amelyből a görög kormányzat csupán egy. A másik két fő felelősként a hitelminősítő intézetek és az Európai Központi Bank (ECB) – az euróövezet kormányzaival együtt – nevezhető meg. Ezek a szereplők jelentősen befolyásolták az ország helyzetét. A hozzájuk köthető külső eredetű válságot előidéző jelenségek a következők:

1. *A hitelminősítő intézetek „túlzott óvatossága”:* a pénzügyi szolgáltató cégek, vagyis a *hitelminősítő intézetek* igen rövidlátóak voltak a 2007-es amerikai jelzáloghitel-válság megjósolásával kapcsolatban. Hibájuk következtében az volt az érdekük, hogy további potenciális államadósság-válságokat leplezzenek le, ennek célpontjai pedig Görögország és egyéb periférián elhelyezkedő GMU-országok voltak, amelyek hosszú ideje magas költségvetési hiánnyal küzdöttek. Az, hogy leminősítették Görögországot, végül odavezetett, hogy Görögország visszavonult a nemzetközi kötvénypiacokról, így külső segítség nélkül menedzselhetetlenné vált az államadóssága.

2. *Az Unió megkésett reakciója:* az ECB és az euróövezet kormányainak megkésett reakciója szintén nehezítette Görögország helyzetét. Az eurózóna (különösen Németország) nem adta világos jelét azonnali politikai és pénzügyi támogatásának, nem csak Görögország, de más pénzügyi nehézségekkel küzdő tagországok számára sem (Kouretas 2010). Ha figyelembe vesszük, hogy az eurózónában a cél a nemzetgazdaságok harmonikus fejlődése, akkor beláthatjuk, hogy az elméletben feltételezett működés sosem valósult meg, a monetáris unió első évtizede nem hozta meg a várt sikert. Az euró tehát nem alkalmas strukturális reformok kikényszerítésére.

Az euró bevezetése Robert Mundell optimális valutaövezetének elméletére támaszkodik, miszerint hasonló makrogazdasági – konjunkturális és gazdaságpolitikai – pályán lévő országok vezethetnek be közös valutát. Ám ez az EU-ra nem igaz. A kezdeti elképzelés szerint az euró bevezetésnek közelítenie kellett volna egymáshoz ezeket a fejlődési pályákat, ami azonban nem így történt. Az eurózónába politikai okokból felvett, eltérő gazdasági teljesítményű országok veszélyeztetik az eurót. A 2008-2009-es globális válság

¹⁵ Ez természetesen felveti a pénzt átvevő családtagok morális attitűdjének és a hazájukkal szemben tanúsított lojalitásának megkérdőjelezhetőségét is.

hatására a gyengébb teljesítményt nyújtó, jobban eladósodott tagországok hitelválságba kerültek. A lazább költségvetési politikájú országok, így Görögország sem háríthatja át a terheket a fegyelmezettebb országokra, de az övezetből sem léphet ki. Mindezek hatására az euró iránti nemzetközi bizalom megrendült, a valuta veszített értékéből. Az *euró törékenysége* szorosan összeköthető az eurózóna tagországok gazdaságainak szerkezeti jellemzőivel. Valamint ezzel egy időben a tőkefelhalmozás eltérő arányával, amely a nemzetközi versenyben való egyenlőtlen teljesítménnyel együtt hozzájárult ahhoz, hogy a tagországok aggasztóan eltávolodjanak egymástól (Alexiou 2011).

3. *Szolidaritási alap hiánya*: további külső tényező, amely hozzájárult a görög gazdaság ingatagságához, a szolidaritási alap hiánya volt EU-s szinten. A GMU egy monetáris unió, nem pedig gazdasági unió központi költségvetéssel. Az uniónak közös monetáris politikája van szupranacionális szinten, de a gazdaságpolitika (a költségvetési-, bérezési-, társadalompolitika) még mindig a tagállamok kezében van. Ebből a fenntarthatatlan helyzetből vagy a valutaövezet szétesése, vagy a költségvetési unió létrehozása lehetne kiút. Vagyis egy közös európai pénzügyminisztérium, a tagállami költségvetések központi összehangolása. Néhány gazdasági szakértő szerint Európának politikailag is egyesülni kellene az „Európai Egyesült Államokban”. Emellett nem elhanyagolható tény, hogy a 2007-2008-ban kirobbant globális válság Görögország fő kereskedelmi partnereit is sújtotta – kisebb időeltolódásokkal. Így ez is egy fontos külső okként merül fel, amely erősítette a válság hatásait (Kouretas 2010).

5. A válságkezelés lépései

Ebben a fejezetben a görög válság kezelése érdekében hozott döntéseket mutatjuk be. Ezeket az intézkedéseket két nagyobb csoportra osztva tárgyaljuk: elsőként a belső, majd a – szintén nagy jelentőségű – külső szereplők lépéseit ismertetjük.

5.1. Belső (görögök által tett) intézkedések

A görögök *Stabilitási és Növekedési Programjukat* 2010. január 15-én nyújtották be a Bizottságnak. A program mind a költségvetés bevételi, mind a kiadási oldalára nézve tartalmazott válságkezelő lépéseket. A meghatározott gazdasági irányvonal és mechanizmus *rövidtávon* biztosítja a kölcsönzött tőke viszonylagosan alacsony költségét, csillapítva a piacra gyakorolt nyomást és hozzájárul a bankrendszer likviditásának helyreállításához. A *bevételi oldal* fő komponensei a következők voltak (Artnér 2011, Kouretas 2010):

- az adóelkerülés csökkentése és az adóbeszedés szigorítása,
- a társadalmi hozzájárulás kerülésének mérséklése,
- speciális adózási lehetőség a profitot produkáló cégeknek,
- bevétel-növekedés a közcélú befektetési programból,
- a további indirekt adók bővítése.

Az *állami kiadások* oldalán hozott intézkedések pedig a következők (Artnér 2011, Kouretas 2010):

- 10 százalékos csökkentés az állami kiadások bérköltségekre eső részéből, az állami bérek három évre történő befagyasztása,
- létszámstop a közszférában 2010-ben,
- az állami alkalmazottak elbocsátásának megkönnyítése,
- öt az egyhez nyugdíjazás/felvétel ráta bevezetése a közszférában 2011-től kezdődően,

- a költségvetés társadalombiztosításhoz és nyugdíjalapokhoz kapcsolódó részeinek 10 százalékkal történő csökkentése, az állami nyugdíjak csökkentése, a nyugdíjkorhatár emelése (60-ról 65 évre), továbbá
- egyéb lépések az állami kiadások drasztikus csökkentésére a közműhálózatokban, az állam kivonulása a közszolgáltatásokból.

A program fő törekvése, hogy csökkentse a költségvetési hiányt, melyet számos módosítás után is, 2009-ben több mint a GDP 15 százalékára becsültek. Emellett fontos a folyó fizetési mérleg hiányának kérdése is, amely 2006-tól szinte minden évben túlszárnyalta a GDP 10 százalékát (*Antzoulatos 2011*).

A görög kormány a már bevezetett intézkedésein felül további szükséges változásokat is megfogalmazott a jövőre nézve, melyek a következő pontokat célozzák meg (*Kouretas 2010*):

- *A termelési modell koncepciójának újragondolása*, két fontos alkotóelemre helyezve a hangsúlyt: először a beruházásra, amely emeli a termelékenységet, másodsor az exportra.
- *Az üzleti környezet javítása*, kiegészítve a közigazgatás funkcióinak modernizálásával.
- *EU-s Alapok* haladéktalan és hatékony felhasználása a Nemzeti Stratégiai Referenciakereten belül.
- *Környezettudatosság*, vagyis a környezetbarát növekedés elősegítése, az energiatermelés, és -fogyasztás jelenlegi gyakorlatának ilyen irányú megváltoztatása.
- *Az oktatási rendszer javítása*, az innováció, a kutatás és az üzleti kapcsolatok támogatása.

A görög nemzeti bank 2010-es évről szóló értékelésében (*Bank of Greece 2011*) kiemeli ezeken kívül azt is, hogy az állami szektor kevésbé eredményes részeit fel kellene számolni. A gazdaságpolitika következő lépéseként, késedelem nélkül meg kell valósítani a helyreállítási folyamatot strukturális reformok segítségével, támogatva a fenntartható versenyképességet, szilárdan fejlesztve a termelést és a munkafeltételeket, növelve a versenyt a termék- és munkaerőpiacokon, ami támogatná a versenyképesség javítását és a munkahelyteremtést. Az elemzés egyetért a kormánnyal abban, hogy korszerűsíteni kellene a növekedési modellt, a beruházásra és az export-orientációra mint két fő szempontra koncentrálni, biztosítva a gazdaság dinamizmusát és nyitottságát. Az eddigi intézkedések legfőképpen a költségvetési deficitet szándékoztak csökkenteni, illetve újjáépíteni a piac iránti bizalmat a gazdaságban. A görög gazdaság strukturális változásainak lényegében a *szerkezeti versenyképességet* kellene megcéloznia. Így például az előállítási folyamatok, a termékek és szolgáltatások, a munkaviszony, a jövedelem, valamint a szociális biztonság minőségének javítását (*Alexiou 2011*).

5.2. Külső szereplők által tett intézkedések

A várakozásokkal ellentétben a Stabilitási és Növekedési Program keretében tett intézkedések rövid életűnek bizonyultak, mivel ezek nem tudták újjáépíteni a piac bizalmát (*Kouretas 2010*). A görögöknek külső segítségre volt szükségük a válságkezelésben, mely segítséget az EU-tól és a Valutaalaptól várhatták. Akárcsak a belső – a görög kormányzat által megvalósított – intézkedések, a külső szereplők válságkezeléshez történő hozzájárulása szintén több lépcsőben valósul(t) meg.

Görögország 2010. március 25-én, az európai országok közül elsőként folyamodott külső pénzügyi segítségért (*Kouretas 2010*). Az euróövezet államai már az év februárjában ígéretet tettek az országnak, hogy amennyiben szükségessé válik, biztosítják számára a

pénzügyi segítséget, hogy adósságfizetési kötelezettségeinek eleget tudjon tenni (*Bevetésre kész* 2010). A 2010. május 3-án elfogadott program szerint Görögország 110 milliárd euró összegű kölcsönhöz jut, melyet egy három éves periódus alatt, negyedévenként hívhat le (*Indul a nagy görög* 2010). Az összeg nagyobb részét (80 milliárd eurót) az eurózóna tagországi nyújtják kétoldalú kölcsönök formájában, a további 30 milliárd eurót pedig az IMF biztosítja, amely az eddigi legmagasabb IMF által nyújtott hitelnek számít (*Antzoulatos* 2011, *Indul a nagy görög* 2010, *Kouretas* 2010). A pénzügyi támogatásért cserébe Görögországnak fontos kötelezettségvállalásokat kellett tennie. Az EU elsősorban az államháztartási hiány csökkentését segítő megszorításokat írt elő (*Indul a nagy görög* 2010).

Több hónapig tartó egyeztetések után, 2012 februárjának végén a valutaövezet 17 tagállama elfogadta a második görög mentőcsomagot is (*Átvágnák a görög* 2012). Ennek részleteit a 6. fejezetben tárgyaljuk.

6. Görögország aktuális helyzete – a válságkezelés eddigi kudarca

A 2009-re jellemző általános visszaesést követően 2010-ben az EU tagországainak többsége ismét növekedési pályára állt, 2011-ben pedig már csak Görögország és (kisebb mértékben) Portugália tapasztalt reálértelemben csökkenést a hazai össztermékében (*Eurostat* 2012). Ez az egyetlen számadat is arra enged következtetni, hogy a görög válságkezelés még korántsem érte el a célját, ezért nem is érhet véget. Emellett a magas költségvetési hiány és államadósság, a folyó fizetési mérleg tartós hiánya és a drasztikusan (2011-ben csaknem felével) növekvő munkanélküliségi ráta is bizonyítják, hogy a görögök még messze nem lábaltak ki a válságból (*Blair* 2012, *IMF* 2011b).

A 2010-es jelentős költségvetési kiigazítás után a fiskális politika lehetőségeit továbbra is behatárolja a recesszió, ráadásul a technikai akadályok nem teszi lehetővé az állami tulajdon privatizációs tervnek megfelelő ütemű értékesítését (*IMF* 2011b). A Valutaalap elemzése (*IMF* 2011b) ezen kívül arra is rávilágít, hogy a strukturális reformok mindeddig nem érték el a céljaikat, és ez nagyrészt a törvényhozás és végrehajtás közötti kapcsolat hiány(osság)ának köszönhető.

A kormányzat megszorító intézkedései és az EU és IMF által 2010-től biztosított kölcsön nem oldották meg a problémákat, továbbra is elképzelhető a görög államcsőd bekövetkezése. Ennek elkerülésére hónapokig folyt az egyeztetés az eurózóna tagállamai között egy újabb – szintén három évre szóló – mentőcsomag nyújtásáról Görögország számára (*Átvágnák a görög* 2012). A 130 milliárd euró összegű pénzügyi támogatási csomag a várakozások szerint lehetővé teszi a további adósságfinanszírozást, s végeredményben a görög államadósság jelentős csökkentését célozza meg: a célkitűzés szerint a bruttó adósság 2020-ra a GDP 120-121 százalékát teheti ki (*130 milliárd eurós* 2012, *Átvágnák a görög* 2012, *Blair* 2012, *Spiegel-Barker* 2012).

A helyzetet nem könnyíti, hogy 2012 áprilisában esedékesek a görög parlamenti választások. A német pénzügyminiszter, Wolfgang Schäuble például a választások elhalasztását és egy éves mandátumú szakértői kormány felállítását javasolta Görögországnak – éppen amiatt, mert Németországnak kétségei vannak afelől, hogy a választásokat követően a görögök képesek lesznek-e folytatni a szükséges reformokat. A javaslatot a görög miniszterelnök határozottan elutasította (*Átvágnák a görög* 2012).

A görög kormány mindenesetre teljesítette a mentőcsomaghoz előírt, nyugati demokráciára valaha kiszabott legszigorúbb feltételeket: a korábban tervezett megtakarításokon felül – a védelmi kiadások és az állami bérek csökkentése, valamint az egészségügyi és belügyi kiadások visszafogása révén – további 325 millió eurós költségvetési megtakarítást vállalt 2012-re (*Átvágnák a görög* 2012).

Mivel Görögország helyzete még nem stabilizálódott, a szakértők vizsgálják az összes eshetőséget, így a görögök GMU-ból és EU-ból való kilépését, illetve a fizetéseképtelenség

kérdését is. A többség úgy véli, hogy az eurózóna egyik tagállamának sem lehet érdeke, hogy hagyjanak egy tagot megfutamodni adókötelezettségei elől, ugyanis a kapcsolódó politikai és gazdasági költségek nagymértékűek lennének minden tag számára. Ennek hatására az EU-nak egy általános bizalomvesztéssel kellene szembenéznie, mivel nem tudja kezelni a költségvetésével és tágabb gazdasági feladataival kapcsolatos kihívásokat. Egyik oldalról tekintve, ha Görögországot hagyják fizetéseképtelenné válni, az megfertőzné az eurózóna kötvénypiacát és pénzügyi intézményeit is. Másik oldalról pedig, ha a görögök önkéntesen kilépnek az eurózónából, mindenképp szembe kell nézniük bizonyos gazdasági költségekkel:

- a nemzeti valuta elkerülhetetlen leértékelődése következtében magasabb lenne a görögök tartozása;
- a nemzetközi tőkepiacok új kölcsönfelvétel szempontjából évekre zárva lennének a görögök számára (*Eichengreen 2007*);
- Görögország végképp rákényszerülne költségvetése egyensúlyba hozására, mivel a nemzetközi piacokról való kizártsága következtében nem lenne lehetősége kölcsönt felvenni költségvetési- és kereskedelmi hiánya finanszírozására (*Kouretas 2010*).

Mivel a krízisnek nagyon mély szerkezeti gyökerei vannak a görög társadalomban, gazdaságban és politikában, a további intézkedéseknek ezeket a színtereket mind alapjaikban kell érinteniük. A *strukturális reformok* elengedhetetlenek Görögországban, ezek keretében pedig a következő átalakításokat kell megvalósítani a válságra való reakcióként: a munkaerőpiac rugalmasságának növelése, a termékpiacon való verseny erősítése, valamint a hatékony verseny biztosítása az infrastrukturális iparágakban (*Bank of Greece 2011*). Ha a szerkezeti reformokat nem azonosítják azonnal és hatékonyan, akkor a görög gazdaságban uralkodó szerkezeti ellentmondások súlyosabb konfliktusokat okozhatnak a növekvő elbocsátások és társadalmi problémák következtében (*Alexiou 2011*). Az alacsonyabb jövedelmek helyett az árszabályozást úgy kell megvalósítani, hogy a vállalatok erősebb versenyre legyenek kényszerítve (*Christodoulakis 2010*).

7. Összegzés

A kutatásban a gazdasági válság és annak Görögországra gyakorolt hatásai kerültek felderítésre. A görög válságra sok jel utalt, mint ahogy több kínálózó korrekciós lehetőséget is elmulasztott a görög vezetés. A folytonos folyó fizetési mérleg hiány a nagymértékű költségvetési hiánnyal párosulva megjósolhatóvá tette a görög tragédiát. Görögország tehát akkor is válságba került volna, ha a globális pénzügyi válság nem tör ki 2007 nyarán.

Egyértelműen megállapítható, hogy a görög gazdasági válság korábbi krónikus problémákból ered, amely egészen az EK-ba való csatlakozásig tekint vissza. Görögország nem egy válságos helyzetet élt meg történelme során, azonban az eddigi stabilizációs programok csak a válságok tüneteit igyekeztek kezelni. A versenyképesség mindig tovább romlott a mélyebb átszervezések hiányában.

A jelenlegi válság összességében ráirányította a figyelmet a strukturális reformok elodázhatatlanságára és az állami kiadok erőteljes visszafogásának szükségességére. Ezen belül fontos szerepet kap a nyugdíjreform, az állami bérek és szociális kiadások csökkentése egy kiegyensúlyozott növekedés érdekében. A pénzügyi szektor szerepe is jelentős, de ez az elkezdett reformok folytatása nélkül nem áll készen a válság kezelésére, így ezek határozott véghezvitele elengedhetetlen. A görög esetben kiemelt jelentőségű a politikai viszonyok rendezése, a társadalom szemléletváltásának elősegítése, hogy a korrupció visszaszoruljon. A válság utáni elképzelésekben egy új egyensúlyi helyzet megteremtése szerepel, melynek a fiskális konszolidációval együtt a versenyképesség visszaállítása is fontos eleme.

Irodalomjegyzék

- 130 milliárd eurós... 2012: 130 milliárd eurós görög mentőcsomag jön, erősödött az euró. *HVG.hu*, 2012. február 21. Interneten: http://hvg.hu/gazdasag/20120221_gorog_mentocsomag (Letöltve: 2012. február 27.)
- Alexiou, C. 2011: "When the Bough Breaks". Making Sense of the Greek Economic 'Waterloo'. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 1, 3, 123-132. o.
- Almássy E. 2003: *A görög szerpentin, avagy Athén és az európai integráció*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Antzoulatos, A. A. 2011: Greece in 2010: A tragedy Without(?) Catarsis. *International Advances in Economic Research*, 3, 241-257. o.
- Arday L. 2000: *Görögország – balkáni ország az Európai Unióban*. In Kiss J. László (szerk.): *A tizenötök Európái*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Arghyrou, M. G. 2000: EU participation and the external trade of Greece: an appraisal of the evidence. *Applied Economics*, 32, 2, 151–159. o.
- Artner A. – Éltető A. 1997: *Országtanulmányok az EU-val kapcsolatban*. Európai Tükör. Műhelytanulmányok. 17. szám, Budapest.
- Artner A. 2011: A görög és az ír stabilitási programok állása. Háttéranyag az MTA VKI „Csütörtöki beszélgetések” sorozatának 2011. május 12-i rendezvényéhez.
- Átvágnák a görög... 2012: Átvágnák a görög gordiuszi csomót. *Bruxinfo*, 2012. február 20. Interneten: <http://www.bruxinfo.hu/cikk/20120220-atvagnak-a-gorog-gordiuszi-csomot.html> (Letöltve: 2012. február 27.)
- Bank of Greece 2010: *Summary of Annual Report 2009*, Athens.
- Bank of Greece 2011: *Summary of Annual Report 2010*, Athens.
- Bevetésre kész... 2010: Bevetésre kész a görög mentőcsomag. *Bruxinfo*, 2010. március 29. Interneten: <http://www.bruxinfo.hu/cikk/20100329-bevetesre-kesz-a-gorog-mentocsomag.html> (Letöltve: 2012. február 27.)
- Blair, D. 2012: Greece sinks to its knees. *The Telegraph*, 2012. február 26. Interneten: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/greece/9107647/Greece-sinks-to-its-knees.html> (Letöltve: 2012. február 28.)
- Christodoulakis, N. 2010: Crisis, Threats and Ways Out for the Greek Economy. *Cyprus Economic Policy Review*, 4, 1, 89-96.o.
- Eurostat 2012: *Statistics*. Interneten: http://epp.Eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database (Letöltve: 2012. február 21.)
- Featherstone, K. 2011: The Greek Sovereign Debt Crisis and EMU: A Failing State in a Skewed Regime. *Journal of Common Market Studies*, 49, 2, 193–217. o.
- Giannitsis, T. 1988: *Accession to EEC and Effects on Industry and Trade*. Centre for Mediterranean Studies, Athens.
- Görögország és az EGK... 1991: Görögország és az EGK: szegénységi bizonyítvány. *HVG*, 17, 15-17. o.
- GRO 2011: A görög fakelaki jelenséget immár mindenki ismeri a világon. *Gazdasági Rádió Online*, 2011. december 5. Interneten: <http://www.gazdasagiradio.hu/cikk/71502/> (Letöltve: 2012. március 2.)
- Gyévai Z. 2010: Görögország bukása - A görög válságkezelés. *Figyelő*. 17, 27-29. o.
- Györffy D. 2008: Költségvetési kiigazítás és növekedés az Európai Unióban. Tanulságok Magyarország számára. *Közgazdasági Szemle*, 55, 11, 962–986. o.
- Hallerberg, M. 2004: *Domestic Budgets in a United Europe: Fiscal Governance from the End of Bretton Woods to EMU*. Cornell University Press, Ithaca–London.

- Hochreiter, E. – Tavlas, G. E. 2004: *Two Roads to the Euro: The Monetary Experiences of Austria and Greece*. Előadás az Euro Adoption in the Accession Countries- Opportunities and Challenges című konferencián, Prága, 2004. február 2–3. Interneten: <http://www.cgu.edu/include/Hochreiter1.pdf>.
- IMF 2011a: *World Economic Outlook Database*, September 2011. Interneten: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/02/weodata/index.aspx> (Letöltve: 2012. március 2.)
- IMF 2011b: Greece: Fifth Review Under the Stand-By Arrangement, Rephasing and Request for Waivers of Nonobservance of Performance Criteria. *IMF Report*, Washington D.C., November 30, 2011.
- Inal, E. 2010: The Recent Creek Crisis: Harbinger of a New Contagion? *The Columbia Journal of European Law Online*, 3, 95-98. o.
- Indul a nagy görög... 2010: Indul a nagy görög pénzügyi mentőakció. *Bruxinfo*, 2010. május 3. Interneten: <http://www.bruxinfo.hu/cikk/20100503-indul-a-nagy-gorog-penzugyi-mentoakcio.html> (Letöltve: 2012. február 27.)
- Kouretas, G. P. 2010: The Greek Crisis: Causes and Implications. *Panoeconomicus*, 57, 4, 391-404.o.
- Koutsoukis, N. S. - Roukanas, S. 2011: The [Greek] crisis that should have been avoided. *Scientific Bulletin – Economic Sciences*, 10, 1, 20-27. o.
- Makrydakis, S. – Tzavalis, E. – Balfoussias, A. 1999: Policy regime changes and the long-run sustainability of fiscal policy: an application to Greece. *Economic Modelling*, 16, 1, 71-86. o.
- Mitsopoulos M. – Pelagidis T. 2011: *Understanding the Crisis in Greece. From Boom to Bust*. Palgrave Macmillan, London.
- NBG 2009: Heightened Risk Aversion and the Concomitant 'Flight to Liquidity' Inflate Greek Sovereign Spreads. *Monthly Macroeconomic Outlook*, February/March, National Bank of Greece.
- OECD 2009: *Economic Surveys: Greece 2009*. OECD, Paris.
- Ott, F. 2011: *Die Lösungen für Griechenland. Eine Krise - zwei Auswege*. Interneten: <http://www.stern.de/politik/ausland/die-loesungen-fuer-griechenland-eine-krise-zwei-auswege-1698787.html> (Letöltve: 2012. január 6.)
- Sigér F. 2006: Európaizáció a Nyugat-Balkánon. *Külgazdaság*, 50, 11-12, 62-82. o.
- Somogyi D. 1994: Görögország és az Európai Unió: a teljes jogú tagságra való felkészülés tapasztalatai. *Külgazdaság*, 4, 53-66. o.
- Somogyi D. 1999: Az Európai Unióhoz való csatlakozás hatása Görögország külkereskedelmére. *Külgazdaság*, 11, 48-69. o.
- Spiegel, P. – Barker, A. 2012: Eurozone agrees second Greek bail-out. *Financial Times*, 2012. február 21. Interneten: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/a3445f64-5c4c-11e1-911f-00144feabdc0.html#axzz1nZz8kcGQ> (Letöltve: 2012. február 27.)
- Tilford, S. and Whyte P. 2010: *The Lisbon Scoreboard X: The Road to 2020*. Centre for European Reform, London. Interneten: www.bild.de/geld/wirtschaft/griechenland-krise/junge-griechen-sehen-keine-zukunft-21718290.bild.html (Letöltve: 2012. január 7.)
- Transparency International 2010: *Corruption Perceptions Index 2010*. Interneten: <http://www.transparency.org>
- UNCTAD 2012: *UNCTADStat*. Interneten: <http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx> (Letöltve: 2012. február 21.)
- Vigvári G. 2010: Tanulságok a Gazdasági és Monetáris Unió számára a 2008-as világgazdasági válság kapcsán. *Köz-Gazdaság*, 4, 179-197. o.

Portugália és Spanyolország a globális gazdasági válságban – előzmények és következmények

KÓSZÓ EDIT – UDVARI BEÁTA

A tanulmányban két régi kohéziós ország, Spanyolország és Portugália gazdasági helyzetét vizsgáltuk a globális gazdasági válságban, külön kitérve arra, hogy hasonló induló feltételek mellett Spanyolország miért szenved meg jobban a válságot. A pontosabb kép érdekében a válság előtti gazdasági teljesítmény elemzésével kezdtük a vizsgálatot. Bár az EK csatlakozás mindkét országban gazdasági fellendülést eredményezett, viszont későbbi problémák csíráit is magában hordozta, ami Spanyolországban ingatlanpiaci buborékhoz, illetve a válság következtében annak kidurranásához vezetett. Portugália esetében a magánfogyasztás nőtt erőteljesen, ami külső finanszírozást igényelt, valamint az ország külső versenyképessége romlott, és a fiskális fegyelem laza volt. Összességében a nemzetközi gazdasági válság mindkét országra negatív hatást gyakorolt, ám Spanyolország egyes gazdasági mutatói Portugáliánál drasztikusabb visszaesést mutatnak. Ennek oka elsősorban a spanyol gazdaság túlfűtött és fenntarthatatlan állapotában keresendő (túlzott mértékű hitelezés, ingatlanpiaci boom). A két országban hasonló válságkezelési eszközöket vetettek be az elmúlt másfél-két évben, azonban még koránt sem tudhatják maguk mögött a válságot. Ennek leküzdéséhez fiskális megszorításokra és komoly fegyelemre van szükség. A tét nem kicsi: az euró zóna stabilitásának megőrzése.

*Tárgyszavak: Spanyolország, Portugália, ingatlanpiac, válság
JEL kódok: G01, H12*

Portugal and Spain in the global economic crisis – premises and consequences

EDIT KÓSZÓ – BEÁTA UDVARI

This paper examines the economic situation of two old cohesion member states – namely Spain and Portugal – in the current global economic crisis. Even though they had the same starting conditions, Spain suffers more from the crisis. In order to get a precise view, we started the examination with their economic situation before the financial crisis. Although joining the EC resulted in economic prosperity, the seeds of potential problems have already been visible. In Spain it led to a property boom that burst in the crisis, while in Portugal the private consumption increased, which required external finance. Moreover, the competitiveness of the country has worsened and its fiscal discipline remained poor. The international economic hit both economies, however, Spain's economic indicators show more dramatic downturn compared with Portugal. The reason is the overheated economic situation due to the property boom (excessive credit). Both countries applied similar crisis management tools, but they have not overcome the crisis yet. They have to introduce austerity packages and serious discipline has to be followed. The stake is not tiny: to stabilise the common currency, the euro.

Keywords: Portugal, Spain, housing market, crisis
JEL: G01, H12

1. Bevezetés

A 2007-ben az USA-ból indult pénzügyi válság 2008-ra globális gazdasági válsággá nőtte ki magát, amely az Európai Unió országait is érintette, de eltérő mértékben. Az EU-tagországok közül a legsérülékenyebbek a régi kohéziós országok (Görögország, Írország, Portugália, Spanyolország), valamint a 2004-ben, illetve a 2007-ben csatlakozott államok.

Ebben a tanulmányban két kohéziós ország, Portugália és Spanyolország helyzetét vizsgáljuk meg. Mindkettő viszonylag jelentős támogatást kapott az Európai Unió kohéziós alapjaiból, valamint az EU-s kötelezettségek bizonyos mértékig szigorúbb szabályozásra sarkallták ezeket az országokat. Így a két ibériai országban felzárkózási folyamat indulhatott meg, melynek tetőzése az 1990-es évek második felére tehető. Sikerességüket jelzi az is, hogy mind Portugália, mind pedig Spanyolország a Gazdasági és Monetáris Unió alapítói, és már a kezdetektől használják az eurót. Mindkét országról korábban elmondhattuk, hogy alapvetően sikeres kohéziós országok (bár sikerességük mértéke eltérő), a globális válság azonban jelentős mértékben visszavetette gazdasági növekedésüket és felzárkózásukat. Ez arra utal, hogy ezekben az országokban komoly strukturális, esetleg finanszírozási gondok voltak, amelyeket a begyűrűzött válság csak felerősített.

Tanulmányunk célja annak elemzése, hogy milyen tényezők vezettek a két ország számottevő visszaeséséhez, és annak bemutatása, hogy milyen eszközöket használnak a válság hatásainak mérséklésére, megoldására. A két ország együttes kezelését indokolja az, hogy Portugália és Spanyolország egyaránt 1986-tól részese az európai integrációnak, mindketten az EU legszegényebb országaiként kohéziós országok, továbbá egy kultúrkörbe sorolhatók. Mindezek ellenére Spanyolország mégis sokkal mélyebben, nagyobb károkkal éli át a válságot. Az elemzés során ezért a két ország összehasonlítására is kísérletet teszünk, és igyekszünk feltárni azokat a tényezőket, amelyek magyarázatot adhatnak az eltérő növekedésre, az eltérő gazdasági visszaesésre. A két országot külön-külön mutatjuk be, de a közös pontokra és az eltérő sajátosságokra minden esetben felhívjuk a figyelmet.

A tanulmány első részében a két ország gazdasági struktúráját részletezzük. Mivel az EU-tagságnak jelentős szerepe van a makrogazdaság alakulásában, így elemzésünket a két ország csatlakozásától kezdjük. Ezután az 1990-es években tapasztalt trendekre, változásokra világítunk rá, valamint kiemeljük a megoldatlan problémákat, amelyek Portugália és Spanyolország gazdaságát sebezhetővé tették. Ezután a globális válság makrogazdaságra gyakorolt hatásait vizsgáljuk meg, végül áttekintjük a válságkezelés módszereit.

2. Gazdasági struktúra

Portugália és Spanyolország az Európai Unió két legsérülékenyebb országává vált (*Stokes* 2010), azonban Spanyolország visszaesése a gazdasági válság következtében sokkal nagyobb volt, mint Portugáliáé. A következőkben ennek okait igyekszünk felkutatni: a két ország Európai Gazdasági Közösséghez való csatlakozásától indulunk és az 1990-es években bekövetkezett gazdasági változásokat, eredményeket tekintjük át.

2.1. Spanyolország és Portugália EGK-csatlakozása

Nem kérdés, hogy Spanyolország és Portugália mindig is Európához tartozott, nemcsak földrajzi, hanem kulturális és vallási okokból is. Ám az európai integráció kialakításában egyikük sem vett részt. A két ország csatlakozása több okból is váratott magára: mindkettőben autoriter hatalomberendezkedés volt megfigyelhető (Spanyolországot Franco, Portugáliát Salazar irányította), ami ellentétes volt az EGK szellemiségével és gazdasági alapelveivel. Végül hosszas csatlakozási tárgyalásokat követően 1986. január 1-jén léptek be az Európai

Gazdasági Közösségbe.¹⁶ Ez az előnyök mellett negatívumokat is hozott magával (1. táblázat).

1. táblázat A csatlakozás előnyei és hátrányai
Portugália és Spanyolország számára

Előnyök	Hátrányok
gazdasági elszigetelődés megszűnése, demokratikus intézmények	szuverenitás csökkenése
kereskedelem megélénkülése az EK irányába, kereskedelmi akadályok eltűntek	privatizáció, dereguláció
külföldi működő tőke megjelenése	állami támogatások csökkentése
kohéziós támogatások, infrastruktúra-fejlesztés	közös szabályozások
szövetséges	

Forrás: saját szerkesztés

Mindkét országra igaz, hogy a lakosság nagy része támogatta az EK tagságot. Ennek több oka is volt: a legfontosabb az, hogy a spanyolok és a portugálok is a csatlakozástól várták, hogy végre megszűnik a gazdasági elszigetelődésük, illetve a demokratikus intézményeik megszilárdulnak (Royo-Manuel 2005). A politikai előnyök, a demokratikus berendezkedés stabilizálása mellett a gazdasági előnyök még számottevőbbek: mindkét ország gazdaságilag sokkal nyitottabbá vált, a kereskedelmi akadályok (vámok, mennyiségi korlátozások) az EK irányába megszűntek, ami nagyban hozzájárult az Ibériai-félsziget termékeinek versenyképesebbé tételéhez. A két ibériai ország kapcsolata is felértékelődött: az egymással bonyolított kereskedelmük növekedett, és a csatlakozást követően egységes régióként léptek fel a közösségi kérdéseket érintő ügyekben (Royo és Manuel 2005). A pénzügyi liberalizáció elősegítette a külföldi működőtőke beáramlását, ami gazdasági fellendülést idézett elő (Royo 2008). A szükséges reformokat véghez tudták vinni, garantálták a jegybanki függetlenséget a konvergencia-kritériumok teljesítése érdekében, mérsékelt bérnövekedést biztosítottak, és fiskális konszolidációt hajtottak végre (Royo 2010).

Spanyolország és Portugália gazdasági teljesítménye (leginkább az egy főre jutó jövedelem tekintetében) elmaradt az Európai Közösség átlagától: az EU-csatlakozás idején Spanyolország az ötödik, míg Portugália a tizedik legerősebb ország volt a tizenkét tagország közül (Royo 2010). A különbségek csökkentése érdekében a Strukturális és Kohéziós Alapokból részesültek támogatásokban (2. táblázat), amelyek elősegítették mindkét ország infrastruktúrájának fejlesztését. Az adatok szerint Portugália már kezdettől fogva viszonylag több támogatásban részesült.

2. táblázat A kohéziós támogatások aránya a két országban
(GDP százalékában)

Időszak	Spanyolország	Portugália
1989-1993	0,7	3,0
1994-1999	1,5	3,3
2000-2006	1,3	2,9

Forrás: Royo-Manuel (2005), 24. o.

¹⁶ Spanyolország először 1962-ben nyújtotta be csatlakozási kérelmét, ám ezt akkor az Európai Bizottság elutasította. Portugália 1960-ban az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA) alapító tagja lett.

Az EK tagság azonban nem csak előnyökkel járt, hiszen az Európai Közösségben a tagállamok lemondanak szuverenitásuk egy részéről, és azt a közösségi intézményekre ruházzák át: ezt mind a spanyolok, mind a portugálok borúlátóan élték meg. Gazdasági értelemben a közösségi intézkedések okoztak csalódást, mert az EK-ban az állami szubvenciókat jelentős mértékben vissza kellett fogni a versenyképesség jegyében, és nem volt egyértelmű a privatizáció, a dereguláció és több más közös szabály (vámpolitika, forgalmi adó, mezőgazdasági politika) bevezetésének fogadtatása (Royo 2010). A csatlakozásnak köszönhetően az alábbi területeken kellett olyan új szabályokat bevezetni, amelyek korlátozták a két gazdaság mozgásterét:

- monetáris és árfolyam-politika;
- az adórendszer megreformálása;
- fiskális konszolidáció.

Mindent egybevetve azonban megállapíthatjuk, hogy az EK-csatlakozás jóval több előnyt, mint hátrányt jelentett Spanyolországban és Portugáliában is, ezért a csatlakozás összességében hasznosnak tekinthető (Royo-Manuel 2005). A két ország azonban nem ugyanúgy reagált az EU adta lehetőségekre, és a kezdeti konvergencia ellenére 2000-től eltérő folyamatok figyelhetők meg: míg Spanyolország a 2000-2007 közötti időszakban is felzárkózott, addig Portugáliára inkább a divergencia volt a jellemző (Royo 2010).

2.2. Spanyolország gazdasági berendezkedése, fejlődése

„Spanyolország gazdaságát az európai integrációs hatások figyelmen kívül hagyásával szinte lehetetlen megérteni” (Royo 2008, 35. o.). Ez valóban igaz, hiszen míg az 1970-es években Franco döntött a spanyol gazdaságpolitikáról, az 1980-as évek közepétől már az Európai Közösség irányvonalai nyertek egyre nagyobb teret, aminek eredményeképp Spanyolország modern, nyugati típusú gazdasággá alakult át.

Ahogy azt már az előző pontban ismertettük, a spanyolok többsége támogatta az EK csatlakozást. A gazdasági szerkezet azóta jelentős változáson ment át. A legfontosabb talán, hogy az ország kereskedelmileg sokkal nyitottabbá vált, megszűntek a kereskedelmi akadályok (mint például vám és mennyiségi korlátozások) a közösségi piac irányába. Ezen kívül alapvető volt még a pénzügyi liberalizáció, a Spanyol Központi Bank (Banco de España) függetlenítése a kormánytól, a tőkeliberalizáció – működőtőke befektetések, a dereguláció és a fiskális konszolidáció, amelyek mind hozzájárultak ahhoz, hogy már a csatlakozást követő néhány évben gazdasági növekedésnek lehetünk tanúi.

Az azonban nem szabad megfeledkeznünk az érem másik oldaláról sem: a csatlakozás következtében a kormányzat számára korábban akár népszerűségvesztéssel járó intézkedéseket is be kellett vezetni, amelyet most az EK tagság számlájára lehetett írni. Ezek közé tartozott a munkaerő piaci reform, a privatizáció, az állami támogatások visszafogása, az adórendszer átalakítása vagy a növekvő gazdasági verseny (Royo-Manuel 2005).

2.2.1. Külgazdasági szektor

A kereskedelmi akadályok megszüntetése, a közösségi gazdaságpolitikai szabályok, az alacsonyabb tranzakciós költségek és a közös valuta nagyobb árfolyam-stabilitása mind-mind elősegítette a spanyol gazdaság nyitottabbá válását (Royo-Manuel 2005). Ezt a statisztikai adatok is alátámasztják: míg 1986-ban a külkereskedelem a GDP 15-17 százalékát tette ki, addig az új évezred elejére ez az arány már majdnem a duplájára nőtt. 1986 előtt az export meghaladta az importot, ezért a külkereskedelmi mérleg többletet mutatott. Két-három évvel a csatlakozás után azonban már ennek ellenkezőjét tapasztalhatjuk: az export volumenében nem

következett be jelentős változás, az import viszont megugrott.¹⁷ A deficitet végül az 1990-es évek közepén sikerült leküzdeni, sőt 1998-ban ismét pozitív egyenleget mutatott a külkereskedelmi mérleg (*Royo-Manuel* 2005).

Fontos itt megemlíteni a közvetlen működőtőke-befektetéseket is. 1986 előtt a Spanyolországba irányuló befektetések a GDP-nek mindössze 3 százalékát tették ki. Az 1990-es évek közepétől az FDI volumene 7-9 százalékra nőtt, és Spanyolország nettó befektetővé vált: a kifelé áramló működőtőke meghaladta az országban befektetett külföldi tőke értékét (*Royo-Manuel* 2005).¹⁸ Ez a helyzet lényegében fennmaradt egészen a 2008-as válság beköszöntéig, csak az FDI volumene nőtt, Spanyolország javára: 2006-ban több spanyol vállalat is jelentős profitra tett szert a befektetéseiből, illetve más vállalatok felvásárlásából (*Royo* 2008).¹⁹ A kezdeti külföldi működőtőke befektetések elősegítették az új technológiák átvételét, javult a termelékenység, és ez is a gazdasági növekedés egyik fontos forrásává vált.

2.2.2. EU-tagság: támogatások és nominális konvergencia

Az Európai Unió kiadásainak közel harmadát a regionális különbségek csökkentésére fordítja. Spanyolország több tekintetben is jogosulttá vált az uniós támogatásokra²⁰ (*Royo* 2008). A különböző alapok (Európai Regionális Fejlesztési Alap, Európai Mezőgazdasági Orientációs és Gazdasági Alap, Kohéziós Alap) látványos javulást eredményeztek több területen is. Az infrastruktúra nagyon gyorsan fejlődött, ekkor épült a legtöbb autópálya, illetve a gyorsvonal-hálózat.²¹

Ha a GDP százalékában nézzük a kohéziós támogatások arányát, akkor ez kevesebb, mint Portugáliában,²² de 1986 és 2006 között a mezőgazdasági alapok kivételével 118 milliárd euró jutott Spanyolországban, ami kétségtelenül a legmagasabb összeg a kohéziós országok közül (*Royo* 2008). A támogatás összességében eredményesnek mondható, hiszen hozzájárult ahhoz, hogy Spanyolország a Gazdasági és Monetáris Unió (GMU) alapító tagországa lehetett, és 2006-ban az egy főre jutó jövedelem is az uniós átlag 98 százalékát tette ki.

A spanyol gazdaság erősödését mutatja, hogy több nominális és reálmutató esetében konvergenciát figyelhetünk meg a csatlakozás óta. A közös pénz bevezetéséhez meghatározott maastrichti kritériumokat Spanyolország az alábbi módon teljesítette.

1. Az *infláció* hektikusan alakult, az 1970-es évek közepén még többször meghaladta a 25 százalékot. Ezt azonban sikerült konszolidálni, az EK-csatlakozás után átlagosan 5 százalékos inflációt mértek, amit az eurózóna megalapítása előtti években még lejjebb sikerült tornászni (*Royo-Manuel* 2005). Az 1999-es GMU-csatlakozáskor a reálinflációs ráta 1 százalékon állt, de a pénzügyi válság előtt nem volt ritka a defláció sem. A GMU tagság óta az Európai Központi Bank dönt a monetáris politikáról, az irányadó kamatlábról. Az önálló monetáris politika elvesztése később jelentős problémákat okozott (ahogy az ingatlanpiacnál láthatjuk).

¹⁷ Ebben szerepet játszott az is, hogy az EK tagságnak köszönhetően jelentős mértékű kereskedelemteremtés is megvalósult, és a csökkenő vámok, eltörölt kereskedelmi akadályok miatt a spanyolok olcsóbban jutottak hozzá a többi tagállamból származó termékekhez (*Royo-Manuel* 2005).

¹⁸ A legnagyobb külföldi működőtőke befektetéseket az alábbi vállalatok valósították meg: Iberdrola, Banco Santander, Ferrorival és a Telefonica mobiltelefon szolgáltató.

¹⁹ Például a Telefonica felvásárolta a brit O2 mobil szolgáltatót. A 2006-os év a spanyol cégek többsége számára kedvező volt: 72%-uk a termelést, 77,6% -uk a befektetéseket tudta növelni, 75,1%-uknak emelkedett a profitja, 55,4%-uk új alkalmazottakat vett fel (*Royo* 2008).

²⁰ A csatlakozáskor az egy főre jutó GDP az uniós átlag 62%-a volt, és az egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem is mindössze az uniós átlag 77,8%-át tette ki (*Royo* 2008).

²¹ 1986-ban mindössze 773 km autópálya volt, ez 2006-ban az uniós támogatásoknak köszönhetően 6267 km-re nőtt (*Royo* 2008).

²² Lásd korábban a 2. táblázatot.

2. A *költségvetési hiány* relatív kiegyensúlyozottnak mondható. A Gazdasági és Monetáris Unióhoz való csatlakozáskor a kormányzati kiadások mindössze 2-3 százalékkal haladták meg a bevételeket: 1997-ben a költségvetési deficit a GDP 2,6 százaléka volt, vagyis a Maastrichti 3 százalék alatt maradt. Sőt, a foglalkoztatottság bővülésének és az építőipar fellendülésének köszönhetően a válság előtt még szufficites is volt az egyenleg (Suarez 2010).
3. Az *államadóssággal* kapcsolatos 60 százalékos kritériumot már az euró bevezetésekor teljesítették, azóta ezt sikerült tovább csökkenteni – 2007-ben például mindössze a GDP 39,6 százalékát tette ki az államadósság (OECD 2010b).
4. A *hosszú lejáratú nominális kamatláb* az ezredfordulón már megegyezett az irányadó németek értékekkel (OECD 2010b).

2.2.3. Munkaerőpiac

Az ezredfordulón jelentős változások mentek végbe a munkaerőpiacon is. Ez számos okra vezethető vissza, többek között a nők munkavállalásának növekedésére, valamint a nagy népességnövekedésre.²³ Ez utóbbi elsősorban a bevándorlásnak köszönhető, több millióan érkeztek (elsősorban Latin-Amerikából) Spanyolországba, azért hogy itt dolgozzanak - többségük az építőiparban. Akkor ez még kedvezőnek tűnt, hiszen az integrációjuk a nyelvi akadályok hiányában zökkenőmentes volt.

Míg korábban a nők inkább a gyerekneveléssel és a háztartás rendben tartásával foglalkoztak, mostanra viszont egyre több nő járt már dolgozni. Ennek eredményeként a munkanélküliségi ráta jelentősen csökkent,²⁴ a foglalkoztatottsági ráta javult,²⁵ valamint Németország után a 2000-es évek közepén Spanyolországban jött létre évente a legtöbb munkahely (közel 600 ezer) (Royo 2008).

2.2.4. Ingatlanpiac

Az egyik leglátványosabb változás az építőiparban következett be; a szektor részaránya mind a foglalkoztatottságban, mind a GDP-ben jelentősen nőtt. A háttérben a GMU tagság következtében megállapított alapkamat áll, amely jóval alacsonyabb volt a korábban Spanyolországban alkalmazott szintnél. Ezért nagyon sokan vettek fel hiteleket lakás-, illetve házvásárlás céljából.

Mindezek eredményeként 2005 és 2008 között itt épült az Európai Unióban a legtöbb, összesen 1,86 millió ingatlan, azonban 2008-ban még 750.000 állt üresen (*La crisis deja* 2008). Az építőiparban dolgozók aránya 1996-ban még a foglalkoztatottak tizedét sem érte el, de a válság előtt, 2007-ben meghaladta a 13 százalékot. Hasonlóképpen, míg 1996-ban az építőipar a GDP közel 6,5 százalékát tette ki, addig 10 évvel később majdnem 11 százalékát (Suarez 2010). A lakások és házak iránti kereslet drasztikus növekedése magával vonta az árak emelkedését is: a 2000-es évek közepén közel 15 százalékkal többet kellett fizetni az ingatlanokért (Suarez 2010). Felmerül azonban a kérdés: fenntartható-e ez a helyzet, és ha igen, meddig?

2.3. Portugália gazdasági berendezkedése és fejlődése

Portugália és Spanyolország között számos hasonlóság található, hiszen Portugália is pozitív irányú fejlődést produkált az európai integrációhoz való csatlakozását követő néhány évben. Egyes szerzők (például Lopes 2003) szerint Portugália sokkal jobban tudott élni a lehetőségekkel, és sok tekintetben megelőzte szomszédját.

²³ 1996 és 2010 között 40 millióról 47 millió főre duzzadt az ország lakossága.

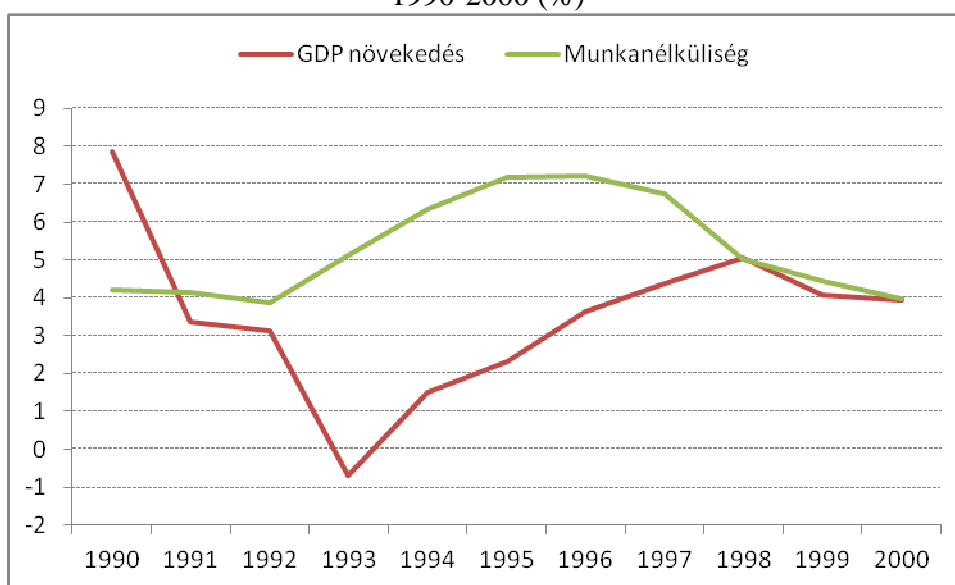
²⁴ 7,95 %-os munkanélküliségi ráta 2007-ben (Royo 2008, 86.o.)

²⁵ 1997-ben 62,4%-ot tett ki, 10 évvel később ez az arány 70% volt (Royo 2008).

2.3.1. Gazdasági növekedés

Portugália is jól teljesített a csatlakozás után. 1994 és 2000 között a GDP éves növekedési üteme 3 százalék körül ingadozott (Royo 2010), a munkanélküliség az ezredfordulón 4 százalékra esett (1. ábra) (Lopes 2003, Royo 2010). A gazdasági növekedés alapvetően exportvezérelt volt, de némi szerepet játszott a magánfogyasztás és a beruházás is. A kezdeti időszakban fiskális kiigazításra volt szükség, és bár ez önmagában eredményes volt, de az adóbevételek nem nőttek, miközben az oktatásra, az egészségügyre fordított kiadások folyamatosan emelkedtek 1994 és 1997 között. A GMU-tagság korlátozta Portugáliát a lehetséges beavatkozási eszközöket illetően, így a kiigazítás kizárólag a fiskális politikán keresztül valósulhatott meg: a folyó fizetési mérleg deficitjét, valamint az inflációt csak ilyen eszközökkel tudták csökkenteni (Royo 2010).

1. ábra A GDP növekedése és a munkanélküliség alakulása Portugáliában, 1990-2000 (%)

Forrás: IMF (2011a) adatai alapján saját szerkesztés

A munkapiacra is kedvező folyamatok indultak el, amelyek eredményeként a bérek is rugalmasan alakultak, aktív foglalkoztatás-politikát folytattak, és a foglalkoztatás alternatív formáit is támogatták (Blanchard 2006, Lopes 2003, Royo 2010). A kedvező fejlemények azonban csak 1998-ig tartottak, többek között azért, mert az inflációs hatásokkal is járó Expo megrendezése után vége szakadt az ehhez kötődő beruházásoknak és építkezéseknek, így az ezekből származó gazdasági növekedésnek is (Royo 2010).

A GMU által megkövetelt alacsony kamatláb pedig az amúgy is növekvő fogyasztás időszakában megnövelte a belföldi hitelezési kedvet, csökkent a magánszféra megtakarítása (Blanchard 2006, Royo 2010), de ez nem vezetett olyan mértékű ingatlanpiaci boomhoz, mint Spanyolországban vagy Írországban (OECD 2010a). Bár nominális konvergencia az GMU-tagság miatt megvalósult, összességében az ország reálkonvergenciája lassabban haladt előre: míg Portugália még 2006-ban is csak az EU-s GDP 70 százalékát érte el, addig – ahogy említettük – Spanyolország 98 százalékra állt (Royo 2010).

2.3.2. Részvétel a Gazdasági és Monetáris Unióban

A pénzügyi liberalizáció, valamint a reálkamatlábak jelentős csökkenése következtében Portugália úgy teljesítette a konvergencia-kritériumokat, hogy az országnak nem kellett megnyirbálnia a kormányzati kiadásokat. Az euró bevezetése nem járt fiskális alkalmazkodási

kényszerrel (Macedo 2005, Royo 2010). A nominális konvergencia-kritériumokat illetően az alábbi tényezők emelhetők ki:

- Az 1997 előtti fiskális konszolidáció következtében a *költségvetési hiány* 2,5 százalékra csökkent, így ezen konvergencia-kritériumnak az ország megfelelt (Royo 2010). Ebben jelentős mértékben közrejátszott a pénzügyi szektor átalakítása, a kamatláb szabályozása EU-irányelveknek megfelelően, a privatizáció, a nemzetközi tőkeáramlás szabaddá tétele (Royo 2010).
- A pénzügyi liberalizációnak köszönhetően a *kamatlábak* nagyon alacsonyak voltak, így a konvergencia-kritériumokat könnyedén tudta teljesíteni az ország (Royo 2010).

Az alacsony kamatláb azonban félrevezető lehet, és a nominális konvergencia azt az illúziót kelti, hogy fiskális fegyelem van az országban. Ezért tekinti Macedo (2005) Portugáliát úgy, hogy az „*good student with a bad fiscal situation*.” Ez azt jelenti, hogy az ország makrogazdasága stabil, de fiskális oldalról számos problémával találkozhatunk. Ahelyett, hogy az alacsony kamatlábat a strukturális reformok végrehajtásához használta volna ki, a 2002-ben megválasztott kormány a szokásos populista fogásokat alkalmazta: a gázárakat befagyasztották, a transzferek, támogatások nagyságát emelték, a köztisztviselők számát növelték. Mivel *a szükséges, de népszerűtlen reformokat nem hajtották végre*, az ország stagnált, és emelkedett az infláció. Ennek következtében az ország nominális és reálértelemben is inkább távolodott az Uniótól. Lényegében erre vezethető vissza a spanyol és portugál helyzet közötti különbség is (Royo 2010). Macedo (2005) – már 2003-ban (!) – hangsúlyozza, hogy hiába volt *jó tanuló* az ország a makrogazdasági stabilitás fenntartásában, az euró bevezetése lehet Portugália veszte.

Spanyolország és Portugália között a legnagyobb különbség az, amit Macedo (2005) és Royo (2010) is kiemel: *míg Spanyolországban a fiskális fegyelem megvalósult, addig Portugália nem figyelte az intő jelekre, és a reformok végrehajtása helyett inkább csak ad hoc jellegű intézkedéseket hozott*. Mindkét ország esetén adott volt az euróövezeti tagság, ami alacsony kamatlábbal és nominális konvergenciával járt. Emellett az alacsony kamatok megnövelték a hitelek iránti keresletet, aminek következtében mindkét országban nőtt a fogyasztás. Ám míg Spanyolországban jelentős mértékben emelkedett a lakások iránti kereslet, ingatlanpiaci boomot eredményezve, addig ez Portugáliában nem volt jellemző.

3. A gazdasági válság következményei a két országban

Spanyolország és Portugália alapvetően jó úton haladt: megfelelő intézkedésekkel próbálták a gazdaságot a növekedés pályáján tartani. Ezt azonban kettétörte a nemzetközi pénzügyi válság. A következőkben a két ország gyengeségeit, megoldatlan problémáit emeljük ki, amelyek sérülékennyé tették őket. Ezek után a válság makrogazdaságra gyakorolt hatásait mutatjuk be, majd a fejezet végén válságkezelésük hasonlóságai mellett az egyéni akciókat is áttekintjük.

3.1. Válság előtti kihívások a két országban

Bár az európai integrációban való részvétel, illetve az euró bevezetése számos előnyt jelentett a két ország számára, de maradtak olyan kezeletlen problémák, amelyeket a 2008-as globális gazdasági válság csak tovább erősített - ezért lett a két ország gazdasági visszaesése olyan nagymértékű. E problémák egy része mind Spanyolországban, mind pedig Portugáliában megjelent, vannak azonban egyedi tényezők is (3. táblázat).

3. táblázat Kihívások a két országban

Spanyolország	Portugália
Alacsony termelékenység GMU-tagság: alacsony kamatláb Bővülő hitelezés: ingatlanpiaci boom és/vagy magánfogyasztás növekedése Versenyképesség romlása	
Alacsony a K+F befektetések aránya Munkaerő-piaci szerződések merevsége Fiatalok munkanélküliségének a problémája Takarékbankok helyzetének erősítése Bankok likviditásának megőrzése Inflációs problémák Deficitese külkereskedelmi mérleg	Alacsony nemzeti megtakarítási ráta Eladósodott magánszféra Külső adósságállomány növekedése Spekulációs támadások Rossz fiskális döntések Ad hoc jellegű beavatkozások Kedvezőtlen valutarögzítés

Forrás: saját szerkesztés

3.1.1. Hasonló kiindulás, eltérő fegyelem

Ahogy az előző fejezetben láttuk, mindkét országban folyamatosan nőtt a gazdaság az 1990-es évek második felében. Ennek oka több tényezőben keresendő: a kamatlábaknak az inflációt meghaladó mértékű esése, a pénzügyi liberalizáció és az erősödő verseny, valamint az ingatlanpiaci kereslet növekedése. A növekedést ebben az időszakban elsősorban a belső kereslet táplálta mindkét országban. *Mindez meggondolt fiskális politikát igényelt volna, Portugália azonban ezt nem vitte véghez.*

Portugália 1999 és 2006 közötti visszaesésének oka lényegében a fiskális fegyelem hiányában és az ad hoc módon végrehajtott reformokban keresendő, ahogy ezt nevezték: *krónikusan rossz fiskális magatartás*. A portugál tapasztalat azt mutatja, hogy az eurózónához való csatlakozás *kényelmes költségvetési pozíciót kíván* (Royo 2010), amely többletet jelent, de legalábbis szigorú fegyelmet követel. Spanyolország – Írországgal együtt - a jól teljesítő kohéziós országok között volt: vagy költségvetési többletet értek el, vagy mérsékeltek a hiányt, miközben a GDP-arányos kiadásuk folyamatosan csökkent (Royo 2010).

Portugáliában és Spanyolországban a GMU-csatlakozás nemcsak alacsony kamatlábakkal járt együtt, hanem a valuták rögzítésével is. Ki kell azonban emelni, hogy az euró bevezetésének idején Spanyolország sokkal kedvezőbb helyzetben volt az árfolyamot illetően, mint Portugália (Royo 2010). A portugál tapasztalatok azt mutatják, hogy azok az országok, ahol korábban magas infláció és magas kamatláb volt, nagyobb valószínűséggel tapasztalnak a fogyasztói kiadásokban és hitelezésben növekedést, mint azok, ahol nem ilyen tényezők álltak fenn a GMU-csatlakozáskor (Blanchard 2006, Royo 2010). Bár a keresletnövekedés mind Portugáliában, mind pedig Spanyolországban az alacsony kamatlábaknak köszönhető, Portugáliában ennek lökést adott az expanzív fiskális politika is. A növekvő keresletet azonban egyik országban sem követte a kínálat emelkedése, így nőtt az import és a külső adósság. Ez utóbbi következtében pedig csökkentek a belföldön elérhető jövedelmek.

A GMU tagság tehát az alacsonyabb kamatlábak és a lazább hitelezési feltételek miatt hitelboomot eredményez, amelynek eredményeként az ingatlanpiaci kereslet nő, és emelkedik a háztartások eladósodottsága (Royo 2010). A boom azonban magasabb béreket eredményez, romlik az ország versenyképessége, és a tradable szektor felől a non-tradable szektor felé toródik a gazdaság (Blanchard 2006, Royo 2010). A béremelkedés miatt Portugália veszített komparatív előnyéből, és nem tudta állni a versenyt olyan új országokkal, mint Kína vagy India, melyek a portugál kivitelhez hasonló exportszerkezettel jelentek meg, de alacsonyabb bérköltségeik miatt sokkal versenyképesebbek voltak (Royo 2010).

3.1.2. Spanyolország egyedi problémái

Az előző fejezetekben láthattuk, hogy Spanyolország számára mindenképp hasznos volt az uniós csatlakozás. Az ország gazdaságilag sokkal nyitottabbá vált, korábban még a külföldi befektetők célpontja volt, majd nettó befektetővé vált, a kohéziós támogatásoknak köszönhetően sikerült a regionális különbségeket mérsékelni. Az ezredfordulóra Spanyolország teljesítette a maastrichti kritériumokat, ezért a GMU alapító tagállama lehetett. Az építőiparban jelentős fellendülés figyelhető meg, ami hozzájárult a munkanélküliség csökkentéséhez, illetve munkahelyek teremtéséhez. Már a 2008-as válság előtt körvonalazódtak azonban olyan kihívások, amelyek kérdésessé tették, hogy vajon meddig tartható fenn ez a sikertörténet. A legfontosabb megoldatlan kérdések a következők voltak (Royo 2008):

- *Infláció*: a spanyol inflációs ráta átlag 1-1,5 százalékponttal magasabb volt, mint az eurózóna átlaga. Ez hosszabb távon alámoshatja a gazdasági növekedést.
- *A munkaerőpiac gondjai* közé tartozik az *ideiglenes munkaszerződések* kimagaslóan magas aránya. 2005-ben minden harmadik spanyolt ugyanis így foglalkoztattak, ami jóval meghaladja az OECD országok átlagát. A magas arány összefügg azzal, hogy az állandó, több évre kötött munkaszerződéseket nagyon nehéz felmondani (például egy jogtalan elbocsátásért a munkavállaló a ledolgozott éveikért 45 nap/év összegű végkielégítésre jogosult), illetve a munkaadóknak magas társadalombiztosítási járulékot kellene fizetni a munkavállaló után. Az ideiglenes munkaszerződések hátulütője, hogy akik bármikor könnyen elbocsáthatók, azok kevésbé lesznek a vállalat iránt elkötelezettek, kevésbé fognak továbbképzési programokon részt venni, ami hosszabb távon a vállalat fejlődését és versenyképességét veszélyezteti. Ezen kívül problémát okozhat, hogy a nők körében sokkal magasabb a munkanélküliség, illetve vezető pozíciókban alig látni nőket.
- *Az alacsony a termelékenység* is több okra vezethető vissza. Egyrészt alacsony a beruházási szint, ami összefügg a megtakarítások szűkösségével, másrészt a többi tagállammal összehasonlítva is kicsi a kutatás-fejlesztésre költött összegek aránya és a humán tőkébe való befektetés is. A helyzetet csak súlyosbítja, hogy a szellemi tulajdonjogok védelme sincs kellően kiépítve, illetve a high-tech termékek aránya (amivel Európa még versenyképes lehetne) igencsak alacsony.
- *Az EU keleti bővítésekor* (2004, 2007) csatlakozó 12 tagállam többnyire elmaradottabb, mint az EU 15 régi tagállama. Az ún. statisztikai hatás következtében, vagyis mivel az új tagállamok „rontják” az EU-s átlagot, Spanyolország helyzete felértékelődik, vagyis nem jogosult a korábbi uniós támogatásokra. Az újak alacsonyabb bérszínvonala is aggodalmakra ad okot.

3.1.3. Portugália problémái a 2000-es évek elején

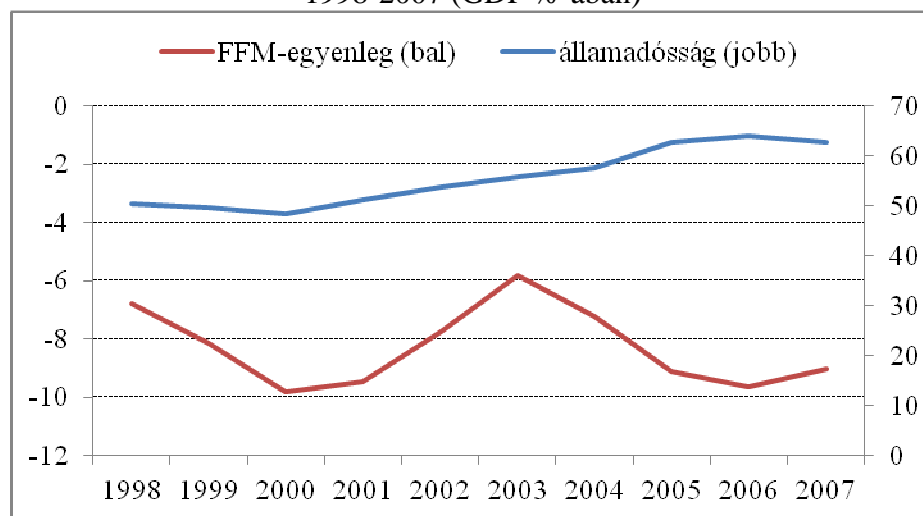
Portugáliában a magánfogyasztások nagysága a GDP-hez képest relatíve nagyoknak mondható: ebben az országban a GDP 65-70 százaléka között mozgott, míg az OECD-átlag és Spanyolország értéke is csak nagyjából 60 százalékot tesz ki (OECD 2010a). Ez is jelzi, hogy Portugáliában *alacsony a nemzeti megtakarítási ráta* (Görögországhoz hasonlóan): bár a nemzeti kormány eladósodottsága sokkal alacsonyabb, mint Görögországban, azonban a magánszféra jelentős mértékben eladósodott (OECD 2010a, Stokes 2010). Annak érdekében, hogy a fogyasztás magasabb szintjét finanszírozni tudják, a kormánynak külföldi tőkét kellett az országba vonzania, ezáltal a külső adósságállománya végül magasabb lett, mint Görögországban, és nagyjából a duplája a spanyol értéknek (Stokes 2010). A portugál bankok külföldről vettek fel kölcsönt, hogy finanszírozzák a hazai magánszféra megnövekedett

hiteligényét, azonban ez elsősorban a non-tradeable szektorban csapódott le (*OECD 2010a*). Mindezek miatt az ország spekulációs támadásnak van kitéve (*Stokes 2010*).

Az 1990-es évek közepén jelentkező problémákat Portugália az alábbi módon oldotta meg. A növekvő kereslet és a nyomában járó inflációs nyomás kezelése fiskális megszorításokkal valósulhatott meg. Az országban az adóterhek általánosságban alacsonyak voltak, ezek emelése károsan hatott volna az exportvezérelt gazdasági növekedésre, és politikailag is rossz döntés lett volna. A költségvetési hiánycél elérése érdekében ezért különféle kiadási tételek befagyasztásával próbálkoztak (*Royo 2010*). Ezek azonban nem érintették azokat a tényezőket, amelyek a kiadások túlnövekedéséhez vezettek – ehelyett továbbra is a folyó bevételek növekedésében bíztak, nem kontrollálták a kiadásokat. Amikor a bevételek növekedése nem következett be, akkor a kiadások csökkentésére vonatkozóan fogadtak el eszközöket (*Royo 2010*). Mindez pedig a fenntartható gazdasági növekedés egyik gátjának tekinthető.

A gazdasági teljesítmény Portugáliában 2000 után folyamatosan romlott, így romlott az ország külső versenyképessége is (*Blanchard 2006*): csökkent az exportteljesítmény, növekedett a folyó fizetési mérleg hiánya és a külső adósságállomány (2. ábra). Úgy tűnik, hogy Portugália egyrészt képtelen volt állni a külső versenyt, amit az új országok (elsősorban India és Kína) megjelenése okozott, másrészt a túlfogyasztást importból kellett finanszírozni. A folyó fizetési mérleg hiányához a hazautalások nagyságának csökkenése is hozzájárult: a transzfer az 1996-os GDP-arányos 3 százalékról a 2000-es évek elején 1,5 százalékra csökkent (*Blanchard 2006*).

2. ábra A folyó fizetési mérleg egyenlege és az államadósság Portugáliában, 1998-2007 (GDP %-ában)

Forrás: IMF (2011a) adatai alapján saját szerkesztés

Összességében az ország már az ezredforduló után recesszióba került. Ebben közrejátszott az is, hogy túlságosan bíztak a fogyasztás emelkedésében, a gazdasági növekedés lelassult, alacsony volt a munkatermelékenység (magasak voltak a bérek), elégtelen volt a bérnévelés,²⁶ a külső adósság emelkedett (*Blanchard 2006, OECD 2010a*). A kormány a közvetett és ingatlanadók emelésével, valamint a kiadások csökkentésével, illetve befagyasztásával próbálta a helyzetet kezelni: rövid távon sikerült is csökkenteni költségvetési hiányt, azonban ez nem lehetett elégséges egy depressziós gazdasági helyzetben az alacsony bevételek miatt (*OECD 2010a, Royo 2010*). Mindezek következtében Portugália több éven keresztül megsértette a Stabilitási és Növekedési Paktumot, és túlzott deficiteljárás

²⁶ A közalkalmazottak bérét még 2009-ben is 2,9 százalékkal emelték (*OECD 2010a*).

alá került (Royo 2010). A kormány hiába kezelte ezeket a problémákat egy-egy alkalomra szóló eszközökkel, átmeneti változtatásokkal, a strukturális problémák okait nem érintették, és amint a helyzet jobbra fordult, a kormány azonnal csökkentette az adókat (Royo 2010).

A problémákat érzékelve a portugál kormány 2000-ben fiskális konszolidációt kezdett el (OECD 2010a). Ez összességében jól sikerült: a közkiadások csökkentek, a strukturális reformoknak és a gazdasági növekedés miatti növekvő bevételeknek köszönhetően a költségvetési hiány újra kontroll alá került (Royo 2010). Azonban a konszolidáció teljes végrehajtását megállította a globális válság (OECD 2010a), és az ország nemzetközi hatások által felerősített strukturális nehézségei súlyosbodtak. Az OECD tanulmánya (OECD 2010a) szerint Portugália makrogazdasági problémái mögött összességében külső versenyképességének romlása áll.

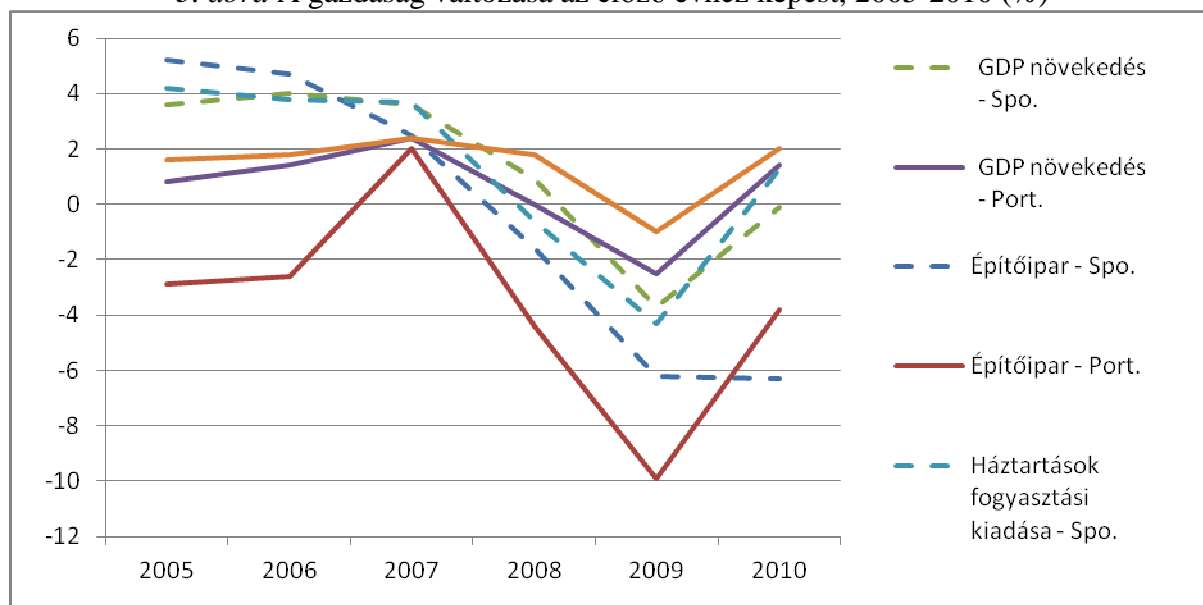
3.2. A globális válság utáni makrogazdaság

Sokan 2008-at tartják a mostani gazdasági válság kezdeti időpontjának, David Cameron szerint a gazdasági válság jelei már 2007 végén jelentkeztek, mégpedig a spanyol és ír építőiparban, ezért Írországot és Spanyolországot tekintik az európai válsághullám elindítóinak (Cameron 2010). Stokes (2010) szerint Spanyolország esetleges összeomlása kihathat az eurózónára is, így Spanyolország rendszer szintű veszélyt jelent. A következőkben a két ország főbb makrogazdasági mutatóit párhuzamosan tekintjük át, hogy a különbségekre felhívjuk a figyelmet.

3.2.1. A reálgazdaság alakulása

Spanyolország 2007-ig kedvezőbb képet mutatott Portugáliánál. Itt ugyanis 2005-2007 között a GDP és az építőipar is nagyobb mértékben nőtt, mint Portugáliában (3. ábra), és a háztartások fogyasztási kiadásai folyamatosan 4 százalékkal növekedtek. 2007-ben éles váltás látható, és ettől kezdve Portugália került viszonylag kedvezőbb helyzetbe.

3. ábra A gazdaság változása az előző évhez képest, 2005-2010 (%)

Forrás: Eurostat (2011) adatai alapján saját szerkesztés

Spanyolország 2008-ra stagnálás-közeli állapotba jutott (0,8 százalékos GDP növekedés), 2009-ben viszont már 3,6 százalékos GDP visszaesést tapasztalhatunk. A válság

kettétörte a spanyol gazdaság szárnyaló gazdasági motorját.²⁷ Portugália a 2000-es évek elején bekövetkezett recesszióból 2006 körül kezdett magához térni, de az elindult növekedést a globális gazdasági válság megállította. Spanyolországhoz képest Portugália gazdasági növekedésének lelassulása, illetve visszaesése sokkal kisebb mértékű.

Az építőipar kétségkívül a spanyol gazdaság meghatározó eleme volt, amely nagyban hozzájárult az elmúlt évek gazdasági fellendüléséhez. Azonban kétségtelen az is, hogy túlfűtött helyzetet teremtett, amelynek a válság vetett véget. A válság kihatott a bankszektorra is: az olcsó hitelek miatt sokan lakásvásárlásra vettek fel kölcsönt. A megemelkedett kereslet következtében irreálisan magasra emelkedtek az ingatlanok árai, amelyek még 2010-ben is túlértékeltnek számítottak (4. táblázat). Viszont önmagában nem ez jelentette a problémát, hanem az, hogy a helyzet nehezen maradt fenntartható, és a pénzügyi válság kipukkasztotta az ún. ingatlanpiaci buborékot.

4. táblázat A spanyol ingatlanárak túlértékelttsége (%)

Szervezet	Év	Túlértékelttség mértéke
IMF	2008	17
Európai Bizottság	2010	24
Európai Központi Bank	2010	20
Economist	2011	39

Forrás: IMF (2011b) adatai alapján saját összeállítás

A válság következtében megugrott a bedőlt lakossági hitelek aránya. 2010-ben az ingatlan piaccal kapcsolatos nem teljesíthető kintlévőségek (non-performing loans) aránya az összes hitelek több mint 10 százalékát tették ki, értékük 442 milliárd euró, avagy a GDP 43 százaléka (OECD 2010b). A piacon tehát a kereslet drasztikus mértékben esett vissza, így az eladásra váró üres ingatlanok száma felszökött (5. táblázat). Míg 2005-ben mindössze 210.000 ingatlan várt eladásra, addig 2008-ra már több, mint háromszorosára növekedett ez a szám, 2010-ben pedig 700-1200 ezer ingatlant nem sikerült értékesíteni.

5. táblázat Eladatlan ingatlanok Spanyolországban (ezer darab)

Szervezet	Év	Eladatlan ingatlan
Közmunkáért és közművekért felelős minisztérium	2005	210
	2008	700
	2010	800
Spanyol Nemzeti Bank	2010	750-1200
El País (spanyol napilap)	2008	750
IMF	2010	700

Forrás: IMF (2011b), La crisis deja (2008), OECD (2010b) adatai alapján saját szerkesztés

Mindennek következménye, hogy néhány hónap alatt, már 2008 nyarára közel 16 százalékkal esett vissza az építőipari teljesítmény (Eurostat 2008). A legnagyobb kereskedelmi bankok (Banco Santander, BBVA) túléltek a válságot, inkább a takarékpénztárak voltak veszélyben, hiszen a legtöbb hitelt ők nyújtották az ingatlanokra. 2010 nyarán Európai Unió döntés hatására a bankokat is alá kellett vetni egy ún. stressz tesztnek, hogy kiszűrjék az életképtelen bankokat (OECD 2010b).

Az ingatlanpiaci válság hatására a GDP is jelentős mértékben visszaesett Spanyolországban (az építőipar teljesítménye 2007-ben még közel 11 százalékát tette ki a

²⁷ 1996 óta a spanyol gazdaság több makrogazdasági mutatója is az eurózóna átlagánál jobb volt (Suarez 2010).

GDP-nek, 2009-re már alig érte el a 10 százalékot²⁸), a foglalkoztatottak esetében még szembetűnőbb a változás (a korábbi 13 százalékos ráta 3 százalékponttal esett vissza másfél év alatt). A válság kezdete óta közel 12 százalékot estek az ingatlanárak, nagyjából az elemzők által feltételezett túlértékeltség mértékével (OECD 2010b). Portugália nem függött olyan nagy mértékben az építőipar teljesítményétől, mint Spanyolország: itt az építőipar 2005-ben közel 7 százalékát adta a bruttó hozzáadott értéknek, 2010-ben pedig 6 százalékát (Eurostat 2011).

Eközben sok 18-35 év közti spanyol fiatal még most is a családjával él, mert hitelt nem tud felvenni, és anélkül nem jut önálló lakáshoz. Érdekes, hogy Spanyolországban kb. 80 százalék a saját tulajdonú lakáshasználat, és csupán kevesen adják ki a lakást bérletbe. Ezen a területen reformokra, esetleg kormányzati beavatkozásra lenne szükség a jelenlegi túlkínálat ??? csökkentése érdekében. Zapatero miniszterelnök ígéretet tett arra, hogy a jövőben évente 350 000 ingatlant fognak állami garanciával bérletbe bocsátani (OECD 2010b).

Az import iránti kereslet visszaesése miatt a nettó export most már többletet eredményezett Spanyolországban, ám ez még mindig nem bizonyult elegendőnek az építőiparban bekövetkezett drasztikus visszaesés ellensúlyozásához. Ezért a spanyol gazdaság recesszióba került, hónapokon keresztül negatív volt a GDP növekedésének előjele (OECD 2010b).

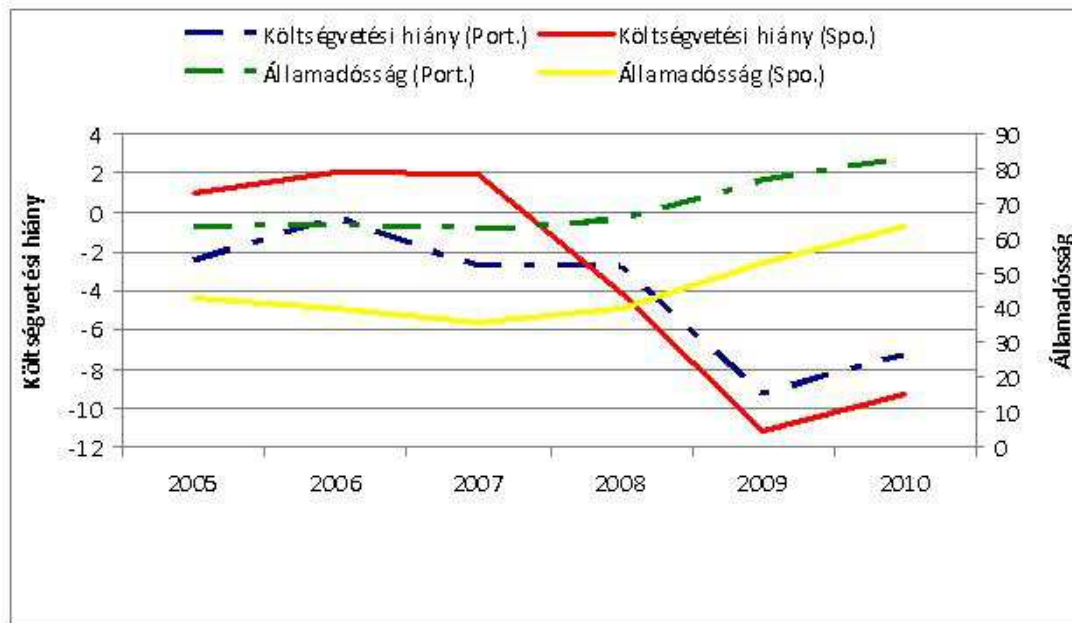
A spanyol GDP visszaesése azért is volt ilyen látványos 2008-2010 között, mert a hazai kereslet (amely 2007-ben még fűtötte a gazdaságot) jelentős mértékben zuhant. A gazdaság jelenleg stagnál, de legalábbis nagyon csekély gazdasági növekedést produkál. Az IMF előrejelzései szerint a 2 százalék körüli GDP növekedést (a többi eurózóna tagország GDP növekedésének átlagát) Spanyolország leghamarabb 2014-ben érheti el, amennyiben sikerül a munkanélküliségi rátát csökkenteni (Wharton University of Pennsylvania 2010a). A legutóbbi Banco de España negyedéves jelentés alapján a spanyol gazdaság megindult lassan, de biztosan a gazdasági növekedés útján, hiszen a 2010-es év legutolsó negyedévében 0,2 százalékos javulást figyelhetünk meg, ami 0,6 százalékkal magasabb 2009-es értéknél (Banco de España 2011). Az EU legutóbbi időközi jelentése szintén alátámasztja a negyedik negyedéves javulást, és 2011-re már 0,8 százalékos GDP növekedést prognosztizál (EU interim forecast 2011).

3.2.2. Fiskális helyzet

Az alábbiakban a két ország költségvetési helyzetét és államadósságát tekintjük át. Az előbbi egyenlege hasonló tendenciát mutat a válság kezdete óta: a válság kitörése előtt a költségvetési hiány még a maastrichti GDP 3 százalékán belül volt, viszont 2009-re mindkét ország a GDP 10 százaléka körüli deficittel szembesült (4. ábra). Az államadósság szempontjából Spanyolország jobb helyzetben van, mint Portugália, viszont a romlás a spanyoloknál drasztikusabb.

²⁸ Portugáliában hasonló mértékű visszaesés tapasztalható az építőipar teljesítményében.

4. ábra: A költségvetési hiány és államadósság alakulása
2005-2010 között (a GDP %-ában)

Forrás: IMF (2011a) adatai alapján saját szerkesztés

A pontosabb kép érdekében érdemes visszatekinteni a válság előtti időszakra. Spanyolországban a gazdasági (és ingatlanpiaci) fellendülés következtében 2004-ben sikerült a költségvetést egyensúlyba hozni, és ezt követően a bevételek meghaladták a kiadásokat, így az országot nem fenyegette a deficit, sőt a többlet 2006-ban elérte a GDP 2 százalékát (OECD 2010b). A válság következtében a hiány 2008-ban már a GDP 4,1, 2009-ben pedig 11,1 százalékát tette ki. Ennek legfontosabb okai:

- a válság következtében visszaestek az adóbevételek (amelyek jelentős része az építőiparból, másik része a turizmusból származott);
- ezzel párhuzamosan viszont megugrott a munkanélküliek aránya (2007-ben még 8 százalék körüli érték 2010-ben 20 százalékra duzzadt), és a nekik fizetett segélyek, támogatások a költségvetés kiadási oldalát terhelik.

2010-ben, részben az adóreformok nyomán 9,2 százalékra sikerült leszorítani a deficitet (Gobierno de España 2011). 2011-ben a spanyol kormány célja a hiány 6 százalékra való lefaragása, az Európai Bizottság 6,4 százalékos, a Nemzetközi Valutaalap 6,9 százalékos hiánnyal számol. 2013-ra pedig ismét el akarják érni a maastrichti 3 százalékot (OECD 2010b).

Portugália már a válság előtt (mikor Spanyolországban a költségvetési egyenleg szufficites volt) a maastrichti kritériumokat jóval meghaladó (2005-ben 5,9 százalékos) deficittel rendelkezett (Eurostat 2011) a lazább fegyelem miatt. A fiskális konszolidáció hatására 2007-re sikerült ismét 3 százalék alá csökkenteni a hiányt. Figyelemre méltó, hogy Spanyolország Portugáliánál sokkal kedvezőbb kiindulási feltételekkel rendelkezett a költségvetési hiányt illetően, viszont a válság nyomán nagyobb mértékben esett vissza. Ebben megjelenik az, hogy Spanyolországban az építőipar összeomlása, a növekvő és jelentős mértékűvé váló munkanélküliség kezelése többletforrásokat igényelt.

Az államadósság Spanyolországban alakul kedvezőbben, Portugáliában egyértelműen megjelenik a külső finanszírozás iránti igény. Az előbbiben a válság előtt sikerült lefaragni az adósságot, míg Portugáliában folyamatosan emelkedett az állomány.

Spanyolország mióta a közös fizetőeszközt használja, mindvégig teljesíteni tudta ezt a maastrichti előírást, azaz az államadósság nem haladta meg a GDP 60 százalékát. Közvetlenül

a válság előtt a ráta 39,6 százalékos volt, ami azonban már 2009-ben 53,2 százalékra ugrott. Az alacsony államadósságnak kedvezett, hogy a GDP arányos költségvetési hiány alacsonyabb volt, mint a GDP növekedési üteme, s így sikerült leszorítani az államadósság mértékét (Suarez 2010). A válság következtében azonban megbomlott a fiskális egyensúly, és a kormányzat által nyújtott pénzügyi segítség növelte a tartozásokat (OECD 2010b). 2010-ben a spanyol államadósság meghaladta a Maastrichti kritériumot, a GDP 66 százalékát tette ki (Gobierno de Espana 2011).

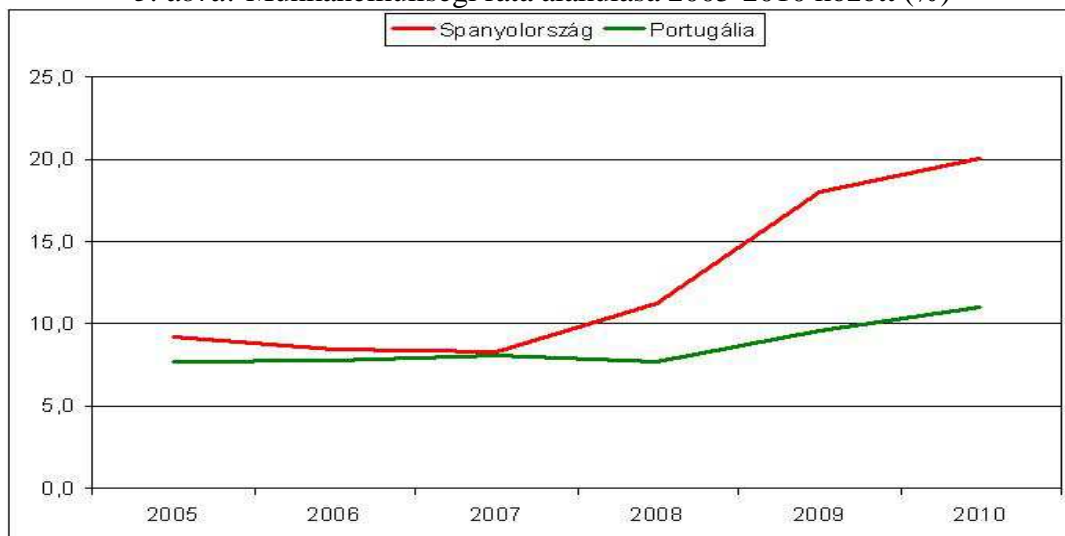
Az államadósságot finanszírozó spanyol államkötvények hozamai 2009-ig még nem nagyon tértek el az irányadó német állampapírok hozamaitól, ekkor a nemzetközi befektetői légkör relatív nyugodtnak volt mondható. 2009 januárjában azonban a Standard & Poor's hitelminősítő intézet a biztonságos AAA szintről AA+ szintre módosította az ország besorolását, amit akkor a strukturális gyengeségekkel magyaráztak (Wharton University of Pennsylvania 2010b). Mindezek hatására a kormányzat kénytelen volt az állampapírok hozamait megemelni, így azok 2010-ben rekordmagasságot értek el (OECD 2010b). 2010 decemberében a Moody's minősítette eggyel lejjebb az országot, ami sokba kerül Spanyolországnak: 2011-ben 120 milliárd eurónyi államkötvény válik esedékessé (Spanien droht 2010), és az új kötvényekért nagyobb hozamot kell ígérni. A decemberben kibocsátott 2,4 milliárd eurónyi kötvény esetében a 10 éves papírok hozama 5,48 százalék, míg a 15 éven felülieké 5,99 százalék lett, ami 2-3 százalékkal magasabb a német papírok hozamánál (Spanien muss mehr 2010).

Portugália már a válság előtt sem tudta teljesíteni a maastrichti kritériumot. 2005-2008 között az államadósság a GDP 62,8 és 65,3 százalék között mozgott, ám a válság következtében 2009-re elérte a GDP 76,1 százalékát (Eurostat 2011). Súlyosbítja a helyzetet, hogy itt a lakosság még inkább eladósodott. A portugál állampapírok hozama még a spanyolnál is magasabb, és lehet, hogy a 2011. március végén kialakuló kormányválság miatt ez még emelkedni fog.

3.2.3. Foglalkoztatottság

A foglalkoztatottságot illetően a két ország között szembevetendő a különbség: Spanyolország munkanélküliségi rátája majdnem a duplája a portugálnak. Ez a mutató 2005-ben még mindkét országban mérsékelt volt, 9,2, illetve 7,7 százalék (5. ábra). Sőt, az ingatlanpiaci boomnak köszönhetően a spanyol foglalkoztatottság bővült, és a munkanélküliségi rátát sikerült 8 százalék körülire letornászni 2007-ben. Portugáliában 7,7 és 8,1 százalék között mozgott a mutató (Eurostat 2011). A spanyol lakosságot több szempontból is súlyosan érintette a válság. Egy részük a megdrágult hitelek törlesztő részleteinek visszafizetésével küszködik, jelentős a háztartások eladósodottsága, több millióan vannak jelenleg is munka nélkül. Sokak elhelyezkedését nehezíti, hogy a spanyolok között jelentős az alacsony végzettséggel rendelkezők aránya. A portugál lakosság is hasonló bajokkal küszködik, ám ott a hitelnyújtás kereteinek korlátozásával sikerült elejét venni az ingatlanpiaci buborék ilyen mértékű növekedésének – de a lakosság eladósodottsága nagyobb a spanyolokénál.

5. ábra: Munkanélküliségi ráta alakulása 2005-2010 között (%)

Forrás: Eurostat (2011) adatai alapján saját szerkesztés

Spanyolországban 2007-ben alacsony volt a munkanélküliségi ráta, de ez 2008-ra ismét két számjegyűvé duzzadt, és rohamtempóban emelkedett. A 2010-es 20 százalékkal az ország rekordot döntött: az EU legmagasabb munkanélküliségi rátájának rekordját. 2011 februárjában 4 299 000 munkanélkülit tartottak nyilván (*Gobierno de España* 2011). Az, hogy pár év alatt ilyen drasztikusan megugrott a munkanélküliek aránya, több okra is visszavezethető:

- Az építőiparban bekövetkezett változások: mint azt korábban láttuk, az ingatlanpiaci boommak köszönhetően 100-ból minden 13. foglalkoztatott az építőiparban helyezkedett el.²⁹ Ma már csak minden 10. dolgozik ebben a szektorban. 2009-ben közel 1,2 millióan váltak munkanélkülivé, ennek több mint harmada az építőipari válság következtében.
- A korábban már említett merev és ideiglenes munkaszerződések.³⁰
- A fiatalok munkanélküliségi rátája: a 16 és 24 év közötti fiatalok között még rosszabb a helyzet, 2010 végén 41,6 százalékot tett ki körükben a munkanélküliek aránya (*Gobierno de España* 2011). Luis Garrido spanyol szociológus röviden összefoglalta, hogy kik az áldozatok: „minél fiatalabb, minél alulképzettebb, annál jobban érintett a válság által” (*Peters* 2010a).

A munkanélküliség magas rátája hatással van számos egyéb mutatóra is: a kormányzatnak fizetnie kell a munkanélküli segélyeket, az adóbevételek visszaestek, emellett visszaveti a gazdasági növekedési lehetőségeket is, tehát mindenképp reformokra lesz szükség a munkaerőpiacokon. A kormány a nyugdíjkorhatár 65-ről 67 évre való felemelésétől várja a helyzet javulását (*OECD* 2010b).

Portugália esetében a munkanélküliségi ráta nem romlott ennyire, aminek egyik oka, hogy nem alakult ki ingatlanpiaci buborék. A válság hatására azért itt is nőtt a munkanélküliség: 2010-re 11 százalékos lett. Ha a negyedéves adatokat nézzük, jól látható, hogy Portugália esetében átlagosan 0,3-0,5 százalékkal nőtt a munkanélküliek aránya, viszont 2010 őszétől már nem következett be jelentősebb változás, a negyedik negyedévben 11,2 százalékon állt a ráta (*Eurostat* 2011).

²⁹ Javarészüik latin-amerikai migráns, illetve fiatal spanyol, akik az iskolát otthagya, a gyors meggazdagodás reményében ment el építkezésekre dolgozni (*Royo* 2008).

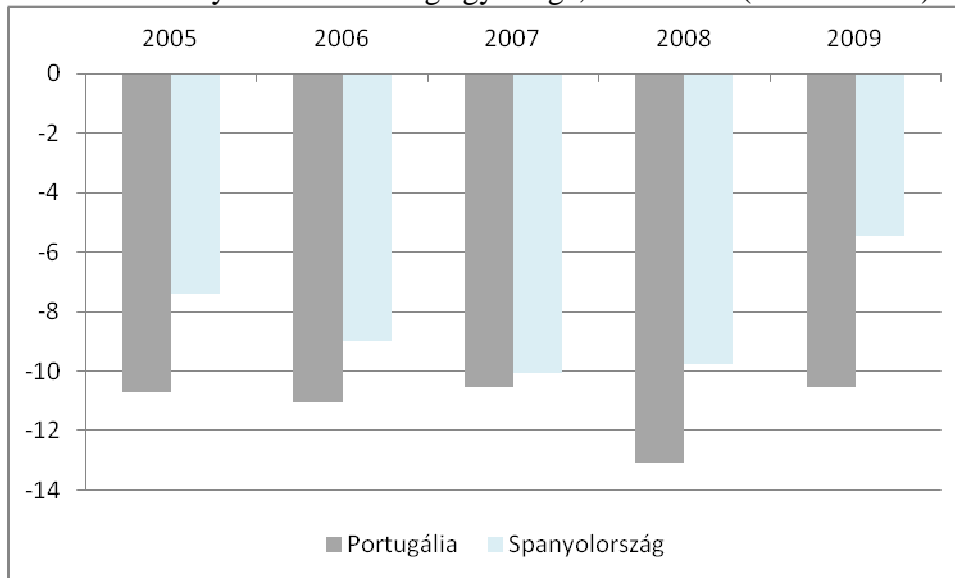
³⁰ 2011 februárjában 1.011.000 regisztrált munkanélkülinek volt valamilyen munkaszerződése, ebből 917 ezer munkanélküli ideiglenes munkaszerződéssel rendelkezett, mielőtt elbocsátották (*Gobierno de España* 2011).

3.2.4. Külgazdaság

Spanyolország folyó fizetési mérlege utoljára 1997-ben volt egyensúlyban (*Banco de España* 2011), azóta az import mindig meghaladta az exportot, így a külkereskedelmi mérleg folyamatosan hiányt mutat (6. ábra). A folyó fizetési mérleg deficitje 2007-ben a GDP 10 százalékát is elérte, 2008-ban a GDP 9,7 százalékát tette ki (*OECD* 2010b). A helyzet 2009-ben 5,5 százalékra javult, és az OECD előrejelzései 2010 és 2011-re is hasonló mértékűek.

A hiány 2009-es csökkenésében közrejátszott, hogy az építőipari válság miatt a bevándorlók hazautalása megcsappant (hiszen java részük ebben a szektorban dolgozott), ugyanakkor csökkent a turizmusból származó bevételek aránya is (ami addig ellensúlyozta a kereskedelmi mérleg deficitet). A recesszió miatt visszaesett az import is. A behozatal ugyanis két fő részből tevődött össze: egyrészt a fogyasztási javakból, amelyek kereslete a válság hatására csökkent (a háztartások a rendelkezésre álló jövedelem egy részét most inkább megtakarításokra költötték), másrészt az építkezéseken használt eszközökből és anyagokból, amelyek kereslete az ingatlanpiaci válság miatt esett vissza. Ugyanakkor az export volumenében javulást figyelhetünk meg, és többen ettől várják a gazdaság teljesítményének javulását (*OECD* 2010b).

6. ábra A folyó fizetési mérleg egyenlege, 2005-2009 (GDP %-ában)

Forrás: UNCTAD (2011) adatai alapján saját szerkesztés

Portugália folyó fizetési mérleg egyenlege sokkal kedvezőtlenebbül alakult a vizsgált időszakban. Ennek oka a kibocsátás növekedésével párosuló alacsony versenyképesség: az euróövezethez, mint fő exportpiachoz viszonyítva is kedvezőtlenül alakult a munkaerő költsége (*Blanchard* 2006). Továbbá Portugália a kivitelen teret veszített – ahogy arra már utaltunk – Kínával és Indiával szemben. A fogyasztás és a hitellehetőségek bővülése elsősorban a non-tradeable szektornak kedvezett.

3.3. Válságkezelés

A kedvezőtlen folyamatok megállítása, de legalábbis mérséklése érdekében mind a spanyol, mind a portugál kormány különféle intézkedéseket hajtott végre. Ezek többnyire bankmentő csomagok voltak, valamint megszorító intézkedések, azonban mindkét ország esetében található példát arra, hogy külső segítséget is igénybe vettek (6. táblázat). A következőkben a két ország válságkezelési folyamatát tekintjük át.

6. táblázat A két ország által kiadott válságkezelő intézkedések

Intézkedés	Spanyolország	Portugália
európai globalizációs alap kötvénykibocsátás munkaerőpiaci reform bérbefagyasztás	van 2,4 milliárd euró folyamatban közalkalm. bércsök.	van 1,25 milliárd euró foglalkoztatás támogatása közalk. bércsökkentés
adóreform/adóemelés	van, áfa emelés 16-18%-ra	VAT, 1 % pont, vagyonadó Robin Hood-adó, társasági adó
privatizáció nyugdíjkorhatár emelés lakossági megtakarítás KKV adócsökkentés	repterek (49%), lottó (30%) 65-ről 67-re nőtt (13,4%-ról 18%-ra) van	elindult - ösztönzés indult el tb-támogatás csökkentése
EU-, IMF-csomag valószínűsége	Nagy	Nagy

Forrás: saját szerkesztés

3.3.1. Spanyolország: folyamatos intézkedések

A spanyol kormány 2010-ben két megszorító csomag bevezetésével kezdte meg a válság kezelését, ezen felül van egy ún. Ley de economía sostenible avagy a fenntartható gazdaság törvénytervezet, mely a jövőre vonatkozó változtatásokat tartalmazza.

2010. május-júniusi megszorító intézkedések

A válságkezelést a spanyol kormány két területen indította el: az egyik a munkaerőpiac, a másik a költségvetés. Spanyolország 2009-ben a GDP 11 százalékát meghaladó hiányt halmozott fel, és eltökélt célja, hogy ezt 2013-ra a maastrichti 3 százalék alá csökkentse (65 milliárd eurónyi összeg). Ehhez drasztikus elvonásokra és költségcsökkentésre lesz szükség. Az első megszorító csomaggal 15 milliárd eurónyi összeget akar a kormány megtakarítani. A tét nem kicsi: Spanyolország stabilizálása (a befektetői bizalom megőrzése), illetve a közös fizetőeszköz, az euró jövőjének biztosítása.

A munkaerőpiacon a cél a 20 százalékos munkanélküliségi ráta csökkentése, a foglalkoztatottság növelése. Mivel a már korábban említett merev munkaszerződések költségessé teszik a felmondást (hatalmas végkielégítéseket kellene fizetni), a többséget átmeneti munkaszerződéssel foglalkoztatják, ami megnöveli a bizonytalanságot³¹ (Peters 2010b). Az új tervezet céljai:

- a merev felmondás korlátozás lazítása;
- az elbocsátásoknál a végkielégítések lefaragása: jelenleg akit érvényes munkaszerződése ellenére elbocsátanak, jogosult a ledolgozott évek után 45 nap/év fizetésre. A kormány ezt 20 napra kívánja redukálni.
- a munkaszerződések egyszerűsítése;
- fiatalok munkaerő-piaci integrálása.

Ezen felül az alábbi intézkedéseket tartalmazza a megszorító csomag: a közalkalmazotti bérek 5 százalékos csökkentése, bérfagyasztás és az áfa felemelése 16-ról 18 százalékra (Parlament verabschiedet 2010). A kormányzat csak kis szavazatkülönbséggel tudta

³¹ Európa szerte Spanyolországban szinte a legmagasabb a bizonytalanság foka, a munkavállalók 38%-a tart attól, hogy bármikor elveszítheti a közeljövőben az állását.

elfogadtatni a nemzetközi piac által üdvözölt csomagot (169 mellette, 198 ellene), amely pozitív hatást tett a befektetői bizalomra, viszont a lakosság körében nem aratott ekkora sikert: a közalkalmazottak heteken keresztül sztrájkoltak a megszorítások ellen (*Minder* 2010). Hasonló volt a fogadtatása a legutóbbi megszorító csomagnak is.

Mindezek ellenére a munkaerő-piaci reformok folytatódtak, hiszen a 2010. szeptemberi munkaügyi reform elsődleges célja az ideiglenes és a határozott idejű szerződések közötti különbségek csökkentése volt (*BBVA* 2011)

2010. decemberi megszorító intézkedések

2010 őszén, Írország nemzetközi megmentése után mindenki azt találgatta, hogy vajon melyik országot kell legközelebb kiségetnie az EU-nak. A legesélyesebbnek Portugáliát tartották, ám a földrajzi közelség miatt sokan féltek, hogy a baj eléri Spanyolországot is. Az viszont kétséges, hogy az a 750 milliárd eurós uniós válságkezelési alap, melyről szintén 2010 őszén döntöttek, elég lesz-e Spanyolország és mások megmentésére. A piac megnyugtatása végett Zapatero miniszterelnök 2010. december legelején újabb megszorító csomagot tett közzé, mely az alábbi pontokból áll:

- az állami repülőterek részleges privatizációja: 49 százalékos részesedés eladása,³² amelyből 9 milliárd eurónyi bevételt remélnek;
- az állami lottó 30 százalékos részesedésének eladása, mely 5 milliárd eurót hozhat a kormányzat számára, továbbá az ún. El Gordo szerencsejáték éves szinten 3 milliárd eurónyt hozhat;
- a tartós munkanélküli segélyek megvonása, melyet 2011 februárjától szüntettek meg, és 426 eurót jelentett személyenként, havonta;
- a dohány jövedéki adójának megemlése: 780 millió eurós bevétel;
- közel 40 ezer kis- és középvállalkozásnak nyújtott adócsökkentés;
- a nyugdíjkorhatár felemelése 65-ről 67 évre.

A bejelentést követően a spanyol államkötvények hozamai csökkentek, 5,7 százalékról 5 százalékra, ami jó hír, viszont messze van még a 2,8 százalékos német irányadó hozamoktól (*Spain OKs* 2010). A spanyol lakosság ismét tiltakozását fejezte ki a megszorító intézkedések ellen, a repülőtereken például napokig sztrájkoltak. A helyzet egyelőre annyiban megnyugtató, hogy 2010-ben Spanyolország el tudta kerülni a hitelfelvételt az IMF-től vagy EU-tól.

A bankszektor stabilizálása

A bankok stabilizálására hívták életre a FROB-alapot (Fund for the Orderly Restructuring of Banks, alap a bankok alapos átszervezésére) 2009 júniusában 9 milliárdos tőkével, amelynek 75 százalékát a kormányzat adta, a fennmaradó részt pedig a biztosítótársaságok, takaré- és egyéb bankok. Ez az alap akár 90 milliárdnyi kötvényt is kibocsáthat, állami garanciával. A FROB támogatja az alacsony fizetőképességű bankok átszervezését vagy más bankokkal történő fúzióját, amennyiben a másik bank életképesnek bizonyul, és a bankok be tudnak nyújtani egy üzleti tervet a közös működésről, amely hozzájárul pénzügyi stabilitásuk megteremtéséhez (*OECD* 2010b).

Mindezek mellett Spanyolország részesülhet az európai globalizációs alap forrásaiból. Az Európai Parlament szakbizottsági jóváhagyása alapján 2,7 millió euró összegű támogatásból 1429, korábban az autógyártásban dolgozó munkavállaló elhelyezkedését segítenék (*Négy ország számíthat* 2010).

³² Például a madridi Barajas, illetve a barcelonai El Prat repülőtér

2011. augusztusi megszorító csomag

2011 nyarán Zapatero kormánya újabb 5 milliárd eurós megszorítási csomagot jelentett be (Evans 2011). Az intézkedések két fő terület most a nagyvállalatok nagyobb közteherviselése és a gyógyszeripar. Az utóbbi lényege, hogy lefaragnának a gyógyszer-támogatásokból és a szabadalom alatt már nem álló gyógyszerek eladását támogatnák, a házi orvosoknak pedig a jövőben nem gyógyszert, hanem hatóanyagot kellene felírniuk. A csomag másik fele (2,5 milliárd euró) az évi 20 millió eurós forgalmat meghaladó vállalatokat terhelné: 2013-ig az adójuk egy részét idő előtt be kellene fizetniük. Ezzel szemben az ingatlanvásárlást terhelő adót 8-ról 4 százalékra csökkentik, remélve, hogy ez segít a közel egymillió eladatlan ingatlan értékesítésében.³³

Mindezek mellett több reformtervezetet is elfogadott a spanyol kormány, amelyek a válság kezelése mellett sokkal nagyobb hangsúlyt helyeznek a strukturális problémák kiigazítására, elsősorban a munkaerő-piac szabályozására koncentrálva. Ezek közül az alábbiakat érdemes kiemelni:

- A Fenntartható Gazdaság Törvénye, amelyet 2011. február 15-én fogadta el a spanyol parlament. A 2020-ig előre tekintő tervezet célja a fenntartható és kiegyensúlyozott növekedés alapjainak a megteremtése a termelékenység és a technológiai hatékonyság javításával, valamint a humán és fizikai tőke fejlesztésével. Az intézkedések közé tartozik az adminisztratív költségek csökkentése, a kutatás-fejlesztés forrásainak bővítése, középiskolában maradó arányának bővítése (Kessler-Cuerpo 2011).
- 10/2011-es királyi rendelet a fiatalok magas munkanélküliségi rátájának csökkentése érdekében (BBVA 2011).

Zapatero kormánya nem tudott megbirkózni a recesszióhoz közeli állapotban vergődő ország problémáival, s kudarcának beismeréséül 2011. szeptember 26-án feloszlatta a parlamentet. Az előrehozott választásokat 2011. november 20-án tartottak (Zapatero löst 2011). A spanyol Néppárt (PP) győzelme fölényes volt. A választási kampányban nem ismertette azonban részletesen, miként próbálna úrrá lenni a kialakult gazdasági helyzeten, mindössze annyi derült ki, hogy nagy a valószínűsége az adócsökkentésnek és magántőke bevonásának. Kérdés, hogy ezen mit ért a Néppárt, hiszen egy évvel korábban még ellenezte a szocialista kormány privatizációs terveit (PP unveils platform 2011). Mindeközben 2011 októberében újabb munkanélküliségi rekord dőlt meg: a Spanyol Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint már 21,5 százalékos a ráta, ez közel ötmillió embert érint, ami a fejlett világ országai körében kimagasló érték (Gobierno de España 2011). A hazai össztermék növekedése a legutóbbi jelentések szerint 2011-ben sem éri el az egy százalékot.

3.3.2. Portugália válságintézkedései

Portugália viszonylag hamar, már 2007 nyarától elkezdte a hitelezés feltételeit szigorítani, ezzel is akadályozva az ingatlanpiaci boom kialakulását (OECD 2008, 2009). A globális gazdasági válság miatt a gazdasági növekedés itt is lelassult, majd csökkent. Ennek kezelésére a kormány döntött az ún. Robin Hood adó bevezetéséről - ez az olajvállalatokra kivetett 25 százalékos adó - annak érdekében, hogy a szociális kiadásokat finanszírozzák (Hettyey 2010, Royo 2010), majd kénytelen volt egyéb intézkedéseket is hozni. Az első jelentősebb beavatkozásnak a 2008 utolsó negyedében bevezetett változások tekinthetők (OECD 2010a):

- állami garancia a portugál bankok adósságának kezelésére (20.000 millió euró értékig);
- forrás a bankok újratőkésítésére (4.000 millió euróig);

³³ Például egy 200.000 eurós ingatlan esetében ez közel 8000 eurós megtakarítást jelentene.

- a bankbetétek állami garanciájának növelése négy lépcsőben (25.000-100.000 euró között betétesként és intézményenként).

Ezeket az eszközöket azonban alig használták. 2009 áprilisa óta egyetlen állami garanciára sem tartottak igényt, továbbá a magán intézmények nem vették igénybe az újratőkésítés adta lehetőségeket, kivéve az állami tulajdonú CGD pénzügyi cég 1.000 millió eurós kisegítését (OECD 2010a). Az alacsony banki igény az OECD azzal magyarázza, hogy Portugáliában nem alakult ki a spanyol vagy ír esethez hasonló ingatlanpiaci buborék (OECD 2010a).

2009 januárjában a portugál kormány az alábbi csomagot fogadta el a *növekvő munkanélküliség kezelésére* (OECD 2010a):

- a nem bérjellegű munkaköltségek csökkentése
 - munkáltató társadalombiztosítási hozzájárulásának mérséklése a mikro- és kisvállalkozások, valamint idősebb foglalkoztatottak esetében;
 - a munkáltató tb-hozzájárulásának csökkentése új munkaerő-kölcsönzés esetében (határozott idejű szerződések kötése tartós munkanélküliekkel, fiatalokkal vagy idősebb munkavállalókkal);
- a rövidtávú munkalehetőségek kiterjesztése az autóipari, textil, ruházat, turizmus, kereskedelmi és bútorgyártási szektorban;
- a munkakeresésben szerepet játszó adminisztráció/asszisztencia erősítése, kibővítése;
- a munkájukat elvesztőknek jövedelemtámogatás: a munkanélküliségi segély folyósításának meghosszabbítása hat hónappal, valamint az erre való jogosultság megszerzésének csökkentése 450-ről 365 napra csökkentették (ezeket az eszközöket 2010 májusában visszavonták).

Portugáliában a fiskális ösztönző csomag elérte a GDP 6,8 százalékát a 2008-2009 időszakban (Cameron 2010), amelynek következtében a GDP-arányos deficit 6 százalék fölé emelkedett. 2010 májusától további megszorítások voltak, és a *fiskális konszolidáció* jegyében az alábbi – a bevételeket és a kiadásokat is érintő - lépésekre szánta el magát a portugál kormány (OECD 2010a):

- a bérek erős korlátozása (a béren kívüli juttatások csökkentése), a közalkalmazottak béreinek befagyasztása;
- az egészségügyi kiadások felügyelete;
- a közalkalmazottak egészségügyi rendszerének gyorsabb közelítése az általános állami társadalombiztosítási rendszerhez;
- az állami tulajdonú vállalatok támogatásának csökkentése;
- a privatizáció bevételeiből a kormányzati adósság kamatainak csökkentése
- nagy sebességű vasútvonalak építési projektjeinek elhalasztása két évvel;
- más tőkekiadások csökkentése (például új utak építésében az állam nem vállal koncessziót);
- az adókedvezmények csökkentése, a munka adóztatása helyett a hangsúly áthelyezése a fogyasztás és az ingatlan (vagyon) adóztatására;
- a hozzáadott érték adó (ÁFA) emelése egy százalékponttal;
- kiegészítő társasági adó a kétmillió eurót meghaladó adóköteles profitra.

Az *OECD tanulmányok* kiemelik, hogy Portugália talpra állása elsősorban külső partnereitől függ, hiszen az export növekedése megfelelő ösztönző hatással bír az ország gazdaságára. A kivitel azért is elsődleges, mert a belső fogyasztást a szigorú hitelezési feltételek miatt nem tudják ösztönözni, és a beruházási szint is alacsony (OECD 2009).

A fiskális fenntarthatóság érdekében elindított konszolidációs stratégia célja, hogy a 2009-ben 9,3 százalékos költségvetési hányt 2012-ben 3 százalékra, 2013-ban pedig 2 százalékra csökkentsék. Ennek alapja a kiadások megnyirbálása: a közfogyasztás korlátozása, a szociális juttatások, állami beruházások jelentős mértékű visszaszorítása. Emellett adózási változásokra is szükség van: az áfa, a társasági és a személyi jövedelemadó további emelése várható (OECD 2010a).

Spanyolországhoz hasonlóan az Európai Parlament szakbizottsági jóváhagyásával Portugália 2,4 millió euró támogatásra számíthat az európai globalizációs alap forrásaiból, amelyet közel 850 olyan munkavállaló segítségre használhatnak fel, akik a közvetlenül a válság miatt lettek munkanélküliek (Négy ország számíthat 2010).

Portugália 2011. január közepén kötvénykibocsátással próbálta kezelni a rossz gazdasági helyzetet: 1,25 milliárd euró értékben adott el négy és tízéves lejáratú állampapírokat (többségében külföldieknek). A költségvetés finanszírozása érdekében ebben az évben még nagyjából 19 milliárd euró értékű állampapírnak kell vásárlót találnia (Martin 2011). Portugáliával kapcsolatban is elindult a találgatás, hogy szüksége lesz-e az EU vagy az IMF pénzügyi támogatására – mint Írországnak és Görögországnak az eurózóna országai közül, vagy Magyarországnak azon kívül. Bár 2011 elején a hivatalos nyilatkozatok még tagadták az ország rászorultságát – a kötvénykibocsátás sikerére és a fiskális konszolidáció elindulására hivatkozva –, a lemondásra kényszerülő Sócrates-kormány utóda Pedro Passos Coelho vezetésével áprilisban az Európai Unióhoz fordult pénzügyi támogatásért (Lourtie 2011). Az ország az EU-tól és az IMF-től 78 milliárd eurós mentőcsomagot kapott, amelynek fejében ígéretet tett a költségvetési hiány és a közszféra béreinek csökkentésére, valamint az általános forgalmi adó emelésére (DBG 2011).

A portugál válságkezelést, illetve a Portugál gazdaság rossz állapotát jellemzi az, hogy a hitelminősítők többször is leértékelték Portugália szuverén adósság-besorolását (7. táblázat), aminek következtében a hitelfelvétel egyre drágábbá vált.

7. táblázat A Moody's portugáliai minősítésének változása

Dátum	Minősítés változása
2010. 07. 03.	Aa2-ről A1-re
2011. 03. 15.	A1-ről A3-ra
2011. 04. 05.	A3-ról Baa1-re
2011. 07. 05.	Baa1-ről Ba2-re
2012. 02. 14.	Ba3-ra

Megjegyzés: a 2012-es adat <http://www.origo.hu/gazdasag/20120214-kilenc-eus-tagallam-adososztalyzat-rontotta-le-a-moodys.html> alapján

Forrás: Pacheco (2011, 6. o.) alapján saját szerkesztés

Mostanában már Portugáliát emlegetik a következő dominónak, amely Görögország után bedől, és újabb mentőcsomagra lesz szüksége.

4. Összefoglalás

Tanulmányunk célja annak elemzése volt, hogy *milyen tényezők vezettek Portugália és Spanyolország jelentős mértékű visszaeséséhez, valamint annak bemutatása, hogy milyen eszközöket használnak a válság hatásainak mérséklésére, megoldására.* Az elemzés alapján láthattuk, hogy a két ország között van némi hasonlóság, mégis eltérő utat jártak be az EU-csatlakozásuk óta.

Mindkét országra jellemző az, hogy az európai integráció a kezdeti időszakban számos előnnyel járt számukra. Az 1990-es évek közepén kiemelkedő gazdasági növekedést produkáltak, és a Gazdasági és Monetáris Unió tagsága szigorú monetáris politikát igényelt. A

GMU-ra való felkészülés érdekében Portugália és Spanyolország is megfelelő intézkedéseket hajtott végre, melynek következtében a konvergencia-kritériumoknak megfeleltek, és az eurót már induláskor bevezethették.

A GMU-tagság azonban komoly veszélyt is jelentett: az alacsony kamatlábak, valamint a pénzügyi liberalizáció következtében a belső fogyasztás megélnkült, amit elsősorban hitelből finanszíroztak. Ez mindkét országban az ingatlanpiac felé fordította a figyelmet, és a megélnkülő kereslet következtében az építőipar fejlődött ugyan, azonban ingatlanpiaci buborék alakult ki, ami Spanyolországban jelentett komolyabb problémát. Portugáliában a megnövekedett belső fogyasztás miatt a külső adósság növekedett.

Bár Spanyolországban a fiskális fegyelem megvalósult, és Portugália az alacsony kamatlábakat kihasználta populista intézkedések finanszírozására, mégis Spanyolország bukott nagyobbat a globális pénzügyi válság kirobbanásakor. Ennek valószínűsíthető oka az, hogy Portugáliában már hamarabb nekiláttak a hitelezési feltételek szigorításának, az ingatlanpiac túlfűtöttségének kezeléséhez. Ennek a lépésnek a hatása a makrogazdasági mutatókban is megfigyelhető, hiszen Portugáliában az építőipar szűkítése/szűkülése már 2007 körül elkezdődött. Spanyolország költségvetési bevétele, a foglalkoztatottsága, gazdasági növekedése viszont sokkal inkább függött az építőipartól a 2000-es évek elején. Így amikor az ingatlanpiac összeomlása az egész ágazatot magával rántotta, az ország mély válságba került. Összességében azt lehet mondani, hogy *Spanyolország nagy bukását az ingatlanpiac okozta, míg Portugália a visszaesését a gyenge fiskális fegyelemnek köszönheti.*

A válságkezelést illetően a két ország ismét hasonló cipőben jár. Mind Portugália, mind Spanyolország különféle megszorító intézkedéseket vezetett be az IMF vagy EU-s kiegészítő források elkerülése, valamint a gazdaság stabilizálása érdekében. A legfontosabb különbség az EU szempontjából a két ország mérete. Míg ugyanis Portugáliának tudnának segítséget nyújtani, a spanyol gazdaság jóval nagyobb, így ez sokkal jelentősebb terhet róna a hitelezőkre és az egész eurózónára. Érdekes jelenség, hogy *Kína mindkét országban hivatalosan is bejelentette, hogy „megmentőként” részt venne a stabilizálásában,* vagyis egyre nagyobb szerepet vállalna adósságuk finanszírozásában.³⁴ A két ország megmentése az eurózóna és az euró fenntartása érdekében különösen fontos - Portugália már kapott is pénzügyi támogatást az EU-tól. A két államot azonban még mindig a kockázatos országok között tartják számon az Európai Unióban, egyben az eurózónában.

Irodalomjegyzék

- Banco de Espana 2011: *Quarterly Report On The Spanish Economy*. Interneten: www.bde.es/informes/be/boleco/coye.pdf (Letöltve: 2011. március 6.)
- BBVA 2011: *Spain Economic Outlook*. Fourth Quarter 2011. Interneten: www.bbvaesearch.com/KETD/fbin/mult/1111_Spaineconomicoutlook_tcm348-275967.pdf?ts=15122011 (Letöltve: 2011. december 21.)
- Blanchard, O. 2006: Adjustment with the Euro: The difficult case of Portugal. *Working Paper*, 06-04, Massachusetts Institute of Technology, Department of Economics.
- Cameron, D. R. 2010: European response to economic crisis. *Paper for the Annual Meeting of the American Political Science Association*, Washington.
- DBG 2011: *Bank of Portugal: Crisis aggravation makes adjustment harder*. Interneten: <https://mninews.deutsche-boerse.com/content/bank-portugal-crisis-aggravation-makes-adjustment-harder> (Letöltve: 2012. február 19.)

³⁴ Lásd például Spiegel (2011).

- European Commission Economic and Financial Affairs 2011: *Interim forecast February 2011*. 6-7. o. Interneten:
http://ec.europa.eu/economy_finance/articles/eu_economic_situation/2011-03-01-interim_forecast_en.htm (Letöltve: 2011. március 3.)
- Eurostat 2008: *News release - euroindicators*. 1-6. o. Interneten:
<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=STAT/08/117&type=HTML>
(Letöltve: 2010. október 21.)
- Eurostat 2011: *Statistics*. Interneten:
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database (Letöltve: 2011. január 3.)
- Evans, C. 2011: Spain unveils austerity measures, cuts sales tax. *Reuters*, 2011. augusztus 19. Interneten:
<http://www.reuters.com/article/2011/08/19/spain-economy-idUSLDE7710GK20110819> (Letöltve: 2011. december 11.)
- Gobierno de Espana 2011: *Boletín Semanal de Coyuntura Económica*. Interneten:
http://serviciosweb.meh.es/apps/dgpe/TEXTOS/IndicadoresSemanales/is_040311.pdf
(Letöltve: 2011. március 7.)
- Hettyey A. 2010: Válságadók Európában. *Kitekintő*. Interneten:
http://kitekinto.hu/europa/2010/10/19/valsagadok_europaban/ (Letöltve: 2011. március 21.)
- IMF 2011a: *World Economic Outlook Database*. Interneten:
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/index.aspx> (Letöltve: 2011. március 21.)
- IMF 2011b: Spain: Selected Issues. *IMF Country Report No. 11/216*
- Kessler, A. – Cuerpo, C. 2011: Macroeconomic impact of the Sustainable Economy Law Documentos de Trabajo 2011/3
- La crisis deja... 2008: La crisis deja 650.000 pisos sin vender. *El País*, 2008. május 4. Interneten:
http://www.elpais.com/articulo/economia/crisis/deja/650000/pisos/vender/elpepico/20080504elpepico_1/Tes (Letöltve: 2011. március 10.)
- Lopes, J. de Silva 2003: The role of state in the labour market: its impact on employment and wages in Portugal as compared with Spain. In Royo, S. – Manuel, P. C. (eds.): *Spain and Portugal in the European Union*. Frank Cass, London, Portland, 269-286. o.
- Lourtie, P. 2011: *Understanding Portugal in the context of the Euro crisis*. Interneten:
<http://www.iie.com/publications/papers/lourtie20110913.pdf> (Letöltve: 2012. február 19.)
- Macedo, J. B. de 2005: Portugal's European integration: the good student with a bad fiscal constitution. In Royo, S. – Manuel, P. C. (eds.): *Spain and Portugal in the European Union*. Frank Cass, London, Portland, 169-194. o.
- Martin J. P. 2011: A piac már bezárta a portugál mentőcsomagot? *Bruxinfo*, 2011. január 13.
- Minder, R. 2010: Spain hit by Strike Over Austerity Measures. *The New York Times*, 2010. június 8. Interneten:
http://www.nytimes.com/2010/06/09/world/europe/09iht-spain.html?_r=1 (Letöltve: 2011. március 14.)
- Négy ország számíthat... 2010: Négy ország számíthat a globalizációs alap forrásaira. *Bruxinfo*, 2010. október 5.
- OECD 2008: Portugal. *Economic Outlook*, 84, Organization for Economic Cooperation and Development.
- OECD 2009: Portugal. *Economic Outlook*, 85, Organization for Economic Cooperation and Development.
- OECD 2010a: *Economic Surveys: Portugal 2010*. OECD, Paris.
- OECD 2010b: *Economic Surveys: Spain 2010*. OECD, Paris.

- Pacheco, L. 2011: Moody's credit ratings and the stock market performance of Portuguese rated firms. *Working Paper*, 22, Universidade Portucalense, Orto.
- Parlament verabschiedet... 2010: Parlament verabschiedet Sparpaket mit hauchdünner Mehrheit. *Spiegel*, 2010. május 27. Interneten: <http://www.spiegel.de/politik/ausland/0,1518,697159,00.html> (Letöltve: 2010. december 10.)
- Peters, K. 2010a: Schluss mit Fiesta, Pleitekandidat Spanien. *Spiegel*, 2010. április 30. Interneten: <http://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/0,1518,692076,00.html> (Letöltve: 2010. december 10.)
- Peters, K. 2010b: Zapatero drückt Job-reform durchs Parlament. *Spiegel*, 2010. június 22. Interneten: <http://www.spiegel.de/politik/ausland/0,1518,702084,00.html> (Letöltve: 2010. december 10.)
- PP unveils platform... 2011: PP unveils platform of lower taxes and no formulas. *El País*, 2011. november 1. Interneten: http://www.elpais.com/articulo/english/PP/unveils/platform/of/lower/taxes/and/formulas/elpepeng/20111101elpeng_10/Ten (Letöltve: 2011. november 3.)
- Royo, S 2008: *Varieties of Capitalism in Spain – Remaking the Spanish Economy for the New Century*. Palgrave Macmillan, New York
- Royo, S. – Manuel, P. C. 2005: Some lessons from the fifteenth anniversary of the accession of Portugal and Spain to the European Union. In Royo, S. – Manuel, P. C. (eds.): *Spain and Portugal in the European Union*. Frank Cass, London, Portland, 1-30. o.
- Royo, S. 2010: Portugal and Spain in the EU: paths of economic divergence (2000-2007). *Análise Social*, 195, 209-254. o.
- Spain OKs... 2010: Spain OKs new austerity measures to calm the markets. *Bloomberg BusinessWeek* Interneten: <http://www.businessweek.com/ap/financialnews/D9JSEUK80.htm> (Letöltve: 2010. december 10.)
- Spanien droht... 2010: Spanien droht neue Rating-Abstufung. *Spiegel*, 2010. december 15. Interneten: <http://www.spiegel.de/wirtschaft/0,1518,734717,00.html> (Letöltve: 2010. március 16.)
- Spanien muss mehr... 2010: Spanien muss mehr Zinsen zahlen. *Spiegel*, 2010. december 16. Interneten: <http://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/0,1518,735057,00.html> (Letöltve: 2010. március 16.)
- Stokes, B. 2010: Spain and Portugal: the next crisis. *National Journal*, 5/8/2010, 27. o.
- Suarez, J 2010: The Spanish Crisis: Background and policy challenges. *CEMFI Working Paper No. 1005*
- UNCTAD 2011: *UNCTADStat*. Interneten: <http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx> (Letöltve: 2011. január 10.)
- Wharton University of Pennsylvania 2010a: *Spain in 2010: Will Unemployment Prolong the Economic Crisis?* Interneten: <http://www.wharton.universia.net/index.cfm?fa=viewArticle&id=1830&language=english> (Letöltve: 2010. november 10.)
- Wharton University of Pennsylvania 2010b: *Public Debt Downgrades Shake up Spain and the Euro Zone*. Interneten: <http://www.wharton.universia.net/index.cfm?fa=viewArticle&id=1663&language=english> (Letöltve: 2010. november 10.)
- Zapatero löst ... 2011: Zapatero löst spanisches Parlament auf. *Spiegel*, 2010. szeptember 26. Interneten: <http://www.spiegel.de/politik/ausland/0,1518,788479,00.html> (Letöltve: 2011. november 3.)

Gyors felzárkózás megszakításokkal – a balti államok válságkezelése

MEZŐ JÚLIA – BAGI ÁGNES

A 2008-ban kirobbant pénzügyi válság minden európai államot komoly kihívás elé állított, és néhány ország még mostanra sem tudta leküzdeni a gazdasági nehézségeket. A három balti állam az Európai Unió csatlakozás után kiemelkedő gazdasági teljesítményt mutatott. A növekedés azonban súlyos makrogazdasági egyensúlytalanságokkal járt együtt, mivel a gazdaság bővülésének fő motorja a tercier szektorba áramló külföldi működőtőke, valamint a belső fogyasztás fellendülése volt, ami a folyó fizetési mérlegek fenntarthatatlan szintű hiányához vezetett. E gazdaságok túlfűtöttsége már 2005-07 között megmutatkozott, ám végül a globális recesszió tette elodázhatatlanná a belső strukturális reformok megindítását.

A 2008-ban a balti államok szinte minden makrogazdasági mutatója romlott, így a GDP és a fogyasztói kereslet csökkent, a munkanélküliség drasztikusan megnőtt, a költségvetési hiány szintén emelkedett. A három ország egyik legsúlyosabb problémáját a pénzügyi buborékok jelentették, melyek a főként devizában fennálló hatalmas hitelállomány révén jöttek létre. A tanulmányban megvizsgáljuk a balti államok reakcióit a globális pénzügyi válság okozta nehézségekre. Válságkezelésük tanulsággal szolgálhat valamennyi európai állam számára, amelyek még nem tudtak kilábalni a krízisből.

Tárgyszavak: balti államok, válság, válságkezelés

JEL kódok: G01, H12

Rapid convergence with interruptions – crisis management in the Baltic states

JÚLIA MEZŐ – ÁGNES BAGI

The financial crisis in 2008 put every European country to a very hard test, and some states have not been able to overcome the evolved economical difficulties yet. The three Baltic countries – Estonia, Latvia and Lithuania – showed a prominent, although contradictory economical growth after the accession to the European Union. Their growth went hand in hand with serious macroeconomic imbalances. The main moving force of the growth was foreign direct investment flowing into the tertiary sector and the boom of the internal consumption. These factors led to unsustainable current account deficit. The problems of these overheated economies needed some kind of correction even without the a global crisis, but the recession put a pressure on these countries to take action.

In the Baltic states most of the macroeconomic indicators deteriorated in 2008, the GDP and the consumer demand decreased, the unemployment increased drastically, the general government expenditures and the government gross debt also grew. One of the most serious problems was the significant amount of debt denominated in foreign currency. This was responsible for the financial „bubbles”. In this paper we examine the reactions of the Baltic states to the problems induced by the global financial crisis in 2008. The crisis management of these three countries can be instructive for all European countries which have not been able to get out of the recession yet.

Keywords: Baltic States, crisis, crisis management

JEL: G01, H12

1. Bevezetés

A tanulmány egyrészt azt vizsgálja, hogy a 2008-ban kibontakozó gazdasági és pénzügyi krízis hogyan érintette a balti államokat, másrészt azt, hogy milyen lépések történtek a negatív hatások enyhítése érdekében. Ennek megfelelően bemutatjuk néhány fontos makrogazdasági mutató időbeli alakulását, majd a három országban foganatosított főbb gazdaságpolitikai intézkedéseket vesszük sorra. Ám mindezek előtt szükségesnek tartjuk, hogy röviden foglalkozzunk a piacgazdasági átmenet folyamatával, hiszen a rendszervált(oz)ás nagymértékben befolyásolta a korábbi szocialista államok további fejlődését.

2. A három ország átalakulásának folyamata

A II. világháború előtt a balti államok politikai és gazdasági értelemben is önállóak voltak, de 1944-től a Szovjetunióhoz csatolták őket. *Bojtár* (2001) és *Hajnal* (2005) kiemelik, hogy a szovjet iparosítással párhuzamosan erőszakos betelepítés (oroszosítás) is megindult, ami jelentősen átalakította az országok etnikai összetételét. Mindhárom balti államban magas a betelepült lakosság aránya (20-40%), és az orosz kisebbség társadalmi beilleszkedése a mai napig komoly konfliktusforrás – bár egyre kisebb mértékű (*Hajnal* 2005, *Mygind* 1997). *Csaba* (2007) azt is megjegyzi, hogy a balti államok a szovjet blokk közép-európai államaival ellentétben nem tudták kialakítani viszonylagos önállóságukat. Az 1990-91-es rendszerváltást követően ezért mindenekelőtt a politikai függetlenség visszaszerzése jelentette a prioritást – aminek fontos eleme volt az ENSZ-hez való csatlakozás már 1991 szeptemberében (*Samonis* 1995) –, s csak ezután kerültek sorra a gazdaság helyreállításával kapcsolatos feladatok.

Az 1990-es évek elején az árak liberalizálása következtében a balti államokban jellemző volt a rendkívül magas infláció³⁵ (*Hajnal* 2005, *Kazlauskas* 1993, *Samonis* 1995). *Kazlauskas* (1993) rávilágít, hogy a fogyasztói árindexek mindhárom országban hónapról hónapra jóval nagyobb mértékben növekedtek, mint a nominálbérek, így a reálbérek jelentősen csökkentek. A megtakarítások után fizetett kamatszint is jócskán alatta maradt az inflációs rátának. Ezért a hazai vásárlók igyekeztek minél hamarabb belső értékkel rendelkező árura, illetve „kemény valutára” váltani az egyre gyorsabban elértéktelenedő pénzüket. E folyamatok afelé mutattak, hogy a rubelzónából való kilépés elkerülhetetlen, és saját nemzeti valutákra van szükség (*Hajnal* 2005).

Elsőként, 1992 júniusában Észtország vezette be „állandó” nemzeti valutáját, a koronát (*Bank of Estonia* 2011a), amelynek árfolyamát előbb a német márkához, majd az euróhoz kötötték (*Hajnal* 2005), megkönnyítve annak bevezetését. Erre végül 2011. január 1-jén kerülhetett sor. Lettország először 1992 májusában 1:1 átváltási aránnyal létrehozta a lett rubelt, a rubliszt, ami még rövid távú megoldást sem jelenthetett, ezért 1993 márciusában bevezették a latot, amelyet 2005-ig az SDR-hez, később az euróhoz fixáltak (*Bank of Latvia* 2011, *Blanchard et al.* 2010). Litvánia szintén egy átmeneti pénz, a talon 1992 májusától kezdődő használata után 1993 júniusában vezette be a litast, amelyet a következő év áprilisától az amerikai dollárhoz, majd 2002-től az euróhoz kötött (*Bank of Lithuania* 2011, *Dubauskas* 1996, *Samonis* 1995).

Az új valuták megteremtésével az infláció problémája még nem oldódott volna meg a három balti államban, ezért volt szükség pénzsűkítő monetáris politikára és rögzített árfolyamra, amivel a kormányok igyekeztek kialakítani a hazai pénz iránti bizalmat és a devizák stabilitását³⁶ (*Dubauskas* 1996, *Hajnal* 2005). Az árfolyamok rögzítése

³⁵ Ennek mértéke 1992-ben mindhárom országban 1000% körül volt (*Hajnal* 2005).

³⁶ Az árstabilitás biztosítása még ma is kiemelt helyet kap mindhárom jegybank fő céljai között (*Bank of Estonia* 2011a, *Bank of Latvia* 2011, *Bank of Lithuania* 2011), ami összhangban áll az Európai Központi Bank törekvéseivel.

következtében hamar drasztikusan csökkent az infláció, s megelégnkült a pénzkereslet. Ám ez a helyzet választás elé állította a monetáris hatóságokat: vagy növelik a pénzkínálatot a kereslethez igazodva, és ezzel kockáztatják az új valutáik iránti bizalom megrendülését; vagy vállalják a likviditáshiány miatt a rendkívül magas szintű reálkamatláb kialakulását (*Dubauskas* 1996).

Észtországban és Litvániában megoldásként *valutatanácsot* vezettek be, Lettország pedig előbb egy független központi bankot hozott létre rugalmas árfolyamrezsimmel, majd 1994-től áttért egy – a valutatanácshoz hasonló – rögzített árfolyamrendszerre. A valutatanács lényege, hogy az ország valutájának árfolyamát rögzítik egy másik állam fizetőeszközéhez (*De Haan et al.* 2001). Ebben a rezsimben a jegybanknak nincs pénzteremtő funkciója, nem történhet fedezetlen pénzkibocsátás, a kibocsátott pénzmennyiség mögött megfelelő értékű devizatartaléknak kell állnia. A rendszer legfőbb célja az alacsony inflációs szint és az árfolyam-stabilitás biztosítása. Előnye a nagyfokú hitelesség, azonban hátránya, hogy az ország lemond az önálló monetáris politikáról, és az export versenyképességét rontva a reálárfolyam felértékelődik (*De Haan et al.* 2001).

A valutatanács révén valóban csökkent az infláció. Az ezredforduló után a három ország kiugró növekedést produkált, a növekvő fizetési mérleg hiányt pedig külföldi tőkebeáramlásból finanszírozták (*Gaál* 2008) – tehát a rendszer jól szolgálta a balti államokat. Ugyanakkor a valuta felértékelődésével kapcsolatos hátrányok is jelentkeztek, amelyek különösen a válságkezelés idején kerültek előtérbe – erről a későbbiekben még lesz szó.

Észtországban az árstabilitás célkitűzését támogató rögzített árfolyam mellett a másik fontos monetáris politikai eszköz a *tartalékképzés*. Ennek célja, hogy elegendő likviditást biztosítson a kereskedelmi bankok számára, illetve ellensúlyozza a végső hitelező szerep korlátait és az egyéb monetáris eszközök hiányát (*Kaasik* 2009). Észtországot alapvetően a tartalékképzés különbözteti meg a másik két balti államtól: az ország jelentős tartalékot halmozott fel (2007-ben a GDP 10 százalékának megfelelő értékben), amelynek a válságkezelés során is hasznát vette (*Lutz* 2009).

Amint arra már utaltunk, a rendszerváltást kísérő folyamatok elősegítették a külföldi működőtőke beáramlását is. *Hajnal* (2005, 136. o.) véleménye szerint „összességében mindhárom országra igaz, hogy a külföldi szakértőkkel való szoros együttműködés komoly szerepet játszott a sikeres monetáris politika kialakításában”, és ehhez a nemzetközi pénzügyi szervezetek (Világbank, IMF, EBRD) tanácsadói szintén hozzájárultak. Emellett a balti országok szigorú költségvetési politikát alkalmaztak a stabilitás megteremtése érdekében (*Hajnal* 2005, *Samonis* 1995).

Ezen kívül mindhárom ország fontosnak tartotta az adórendszer egyszerűsítését: egykulcsos adórendszert vezettek be, és az indirekt fogyasztási adók lettek a meghatározók – szemben az adóoptimalizálással egyszerűbben elkerülhető direkt típusúakkal (*Hajnal* 2005).

A Szovjetuniótól való elszakadás azzal is járt, hogy a balti államok igyekeztek az orosz félhez fűződő kereskedelmi kapcsolataikat minél gyorsabban leépíteni, és nyitni az Európai Unió felé (*Hajnal* 2005, *Kazlauskas* 1993). A kereskedelem liberalizálásának köszönhetően – bár némely tranzíció előtti kapcsolat fennmaradt – 1998-ra a balti országok exportjának 38-57 százalékát tette ki az EU-ba irányuló kivitel, az importnak pedig 60-70 százaléka származott az Unióból (*OECD* 2000).

A rendszerváltás után szükségszerűnek tekintett privatizáció elsőként Észtországban ment végbe, és 2000-re le is zárult. Itt a készpénzes magánosítás mellett a kuponos privatizáció is megjelent. Litvániában volt a leglassabb ez a folyamat, de az ezredforduló után már ennek a gazdaságnak az FDI-vonzó képessége is megnövekedett (*Hajnal* 2005).

Az átalakulás után mindhárom országban univerzális bankrendszer jött létre. A bizonytalan jogi környezet azonban nagymértékben befolyásolta az intézmények működését, és Észtországban már 1992-ben bekövetkezett az első bankcsőd. Ennek és a további

csődöknek a legfőbb oka az elégtelen kockázatkezelés és a rossz hitelek magas aránya volt (Hajnal 2005).

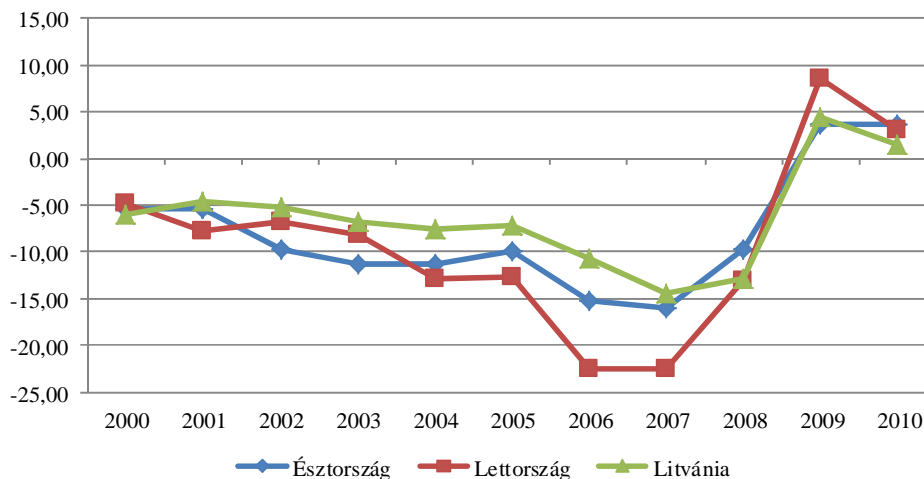
Sawers (2006) kiemeli, hogy Litvániában az átalakulással párhuzamosan létrejött társadalmi egyenlőtlenség komoly problémát jelent. A főváros és környezete kiemelkedett, itt hamarabb kiépült a piacgazdaság, így e térség FDI-vonzó képessége jelentős, szemben az elszigetelt vidéki (mezőgazdasági) területekkel, amelyek a legnagyobb visszaesést szenvedték el: a mezőgazdasági termelés csökkent, a munkanélküliség pedig megugrott.

Összességében elmondható, hogy a balti államok az ún. *SLIP receptek* (stabilizálás, liberalizálás, intézményépítés és privatizálás) alkalmazásával stabilizálták gazdaságukat, majd a 1990-es évek közepétől a tartós növekedés útjára léptek, ami egy évtized múlva egyértelműen a túlfűtöttség jeleit mutatta (Csaba 2007, Koyama 2010). A kimagasló növekedési pálya legfőbb hajtóereje a magas szintű belső fogyasztás, a privatizációhoz és zöldmezős beruházásokhoz kapcsolódó FDI beáramlás és az elsősorban skandináv országokból érkező pénzügyi tőke növekedése volt (Belyó 2009).

Az ún. „*balti csoda*” azonban nem mentes az ellentmondásoktól. Meisel (2009) szerint a gazdaság túlfűtöttségét és a fenntarthatatlanságot több jel is egyértelműen mutatta már a válság kirobbanása előtt:

- a fizetési mérlegek nagymértékű, tartós és növekvő hiánya (1. ábra);
- a mindhárom államot, de főként Lettországot és Litvániát jellemző alacsony gazdasági aktivitás;
- a termelékenység növekedésének elmaradása a jövedelmek növekedésétől;
- a megtakarítások alacsony színvonala, aminek következtében a fogyasztást külső hitelekből finanszírozták.

1. ábra A fizetési mérleg egyenlegének alakulása a balti államokban 2000-2010 között (a GDP %-ában)

Forrás: Eurostat (2011) alapján saját szerkesztés

További strukturális gyengeségnek tekinthető az is, hogy a külföldi tőke jellemzően nem az exportágazatokba áramlik, hanem főként a pénzügyi, kereskedelmi és építőipari szolgáltató területeken működő vállalatokhoz – ez pedig nem járul hozzá a feldolgozóipar korszerűsítéséhez és a külkereskedelmi mérleg javulásához (Koyama 2010, Meisel 2009).

A balti államok által alkalmazott rögzített árfolyamrendszer egybevágott azzal az elképzeléssel, hogy mindhárman igyekeztek a lehető leggyorsabban csatlakozni az

euróövezetbe. Bár ez a mai napig egyedül Észtországnak sikerült, Lettország és Litvánia is fenntartotta az ERM II árfolyam-mechanizmust. A valuták ily módon kialakult felértékeltsége és a monetáris politika merevsége megnehezítette a baltiak számára a fenti problémák orvoslását, majd később válságkezelést is (Meisel 2009).

3. A válság lefolyása, hatásai

Blanchard *et al.* (2010) meglátása, hogy a pénzügyi és gazdasági válság során a felemelkedő országokat elsősorban külső sokkok befolyásolták, méghozzá két fontos csatornán keresztül: először az exportjuk esett vissza jelentősen (aminek következtében a cserearányuk is romlott), majd a nettó tőkeáramlások is csökkentek. Ez a megállapítás alapvetően igaz az általunk vizsgált államokra is, hiszen már csak kicsiny méretükből is adódik, hogy meglehetősen kiszolgáltatottak a nemzetközi gazdasági folyamatoknak.³⁷ A következőkben bemutatjuk a krízisnek a balti térségre kifejtett legjellemzőbb hatásait.

3.1. Kiemelt mutatók alakulása a három államban

Az EU-hoz 2004-ben csatlakozott országok – köztük a balti államok – számára a tagság lendületet adott a gazdasági növekedésnek és a felzárkózásnak. Ugyanakkor a 2008-ban kirobbanó pénzügyi válság következményeként – ahogyan az 1. táblázat is szemlélteti – a kelet-közép-európai államok közül e három, korábban kiemelkedő gazdasági növekedést felmutató ország szenvedte el a legnagyobb visszaesést. A válság Lettországban és Litvániában 2009-re kétszámjegyű zuhanást okozott a *GDP-ben*, de Észtországban is erős recessziót váltott ki (Meisel 2009).

A balti államok növekedési pályája, amelyet egyre inkább az infláció erősödése, a kereskedelmi és fizetési mérlegek egyre nehezebben kezelhető, magas deficitje,³⁸ a lakosság adósságának növekedése és a versenyképesség romlása jellemezte, már a válság előtt kifulladásra látszott, és korrekcióra szorult volna. Ezt a recesszió tette elkerülhetetlenné (Belyó 2009). Az 1. táblázatból az is látható, hogy a tíz vizsgált tranzíciós gazdaság közül egyedül Lettország nem volt képes bővülést produkálni 2010-ben, ami a globális válság előtt kialakult belső problémákra vezethető vissza.

³⁷ Észtország népessége 1,3, Lettországé 2,3, Litvániáé pedig 3,3 millió körüli (Eurostat 2011).

³⁸ Az 1. ábrán látható, hogy a fizetési mérlegek egyenlegei közvetlenül a válság előtti években érték el mélypontjukat.

1. táblázat A reál GDP éves növekedési üteme az EU-hoz 2004-ben csatlakozott 10 tagállamban 2002-2012 között (%)

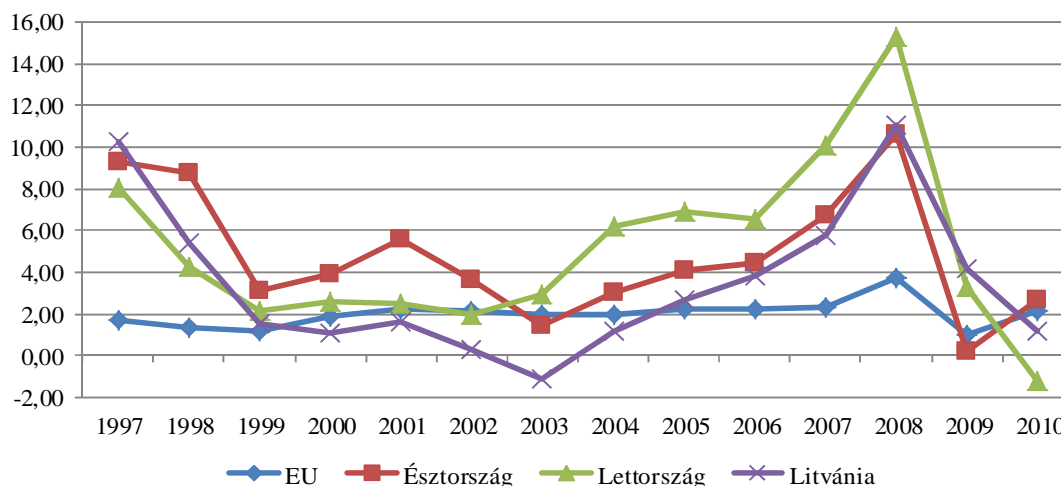
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011*	2012*
Észtország	6,6	7,8	6,3	8,9	10,1	7,5	-3,7	-14,3	2,3	8,0	3,2
Lettország	7,2	7,6	8,9	10,1	11,2	9,6	-3,3	-17,7	-0,3	4,5	2,5
Litvánia	6,8	10,3	7,4	7,8	7,8	9,8	2,9	-14,8	1,4	6,1	3,4
Magyarország	4,5	3,9	4,8	4,0	3,9	0,1	0,9	-6,8	1,3	1,4	0,5
Csehország	2,1	3,8	4,7	6,8	7,0	5,7	3,1	-4,7	2,7	1,8	0,7
Lengyelország	1,4	3,9	5,3	3,6	6,2	6,8	5,1	1,6	3,9	4,0	2,5
Szlovénia	3,8	2,9	4,4	4,0	5,8	6,9	3,6	-8	1,4	1,1	1,0
Szlovákia	4,6	4,8	5,1	6,7	8,3	10,5	5,9	-4,9	4,2	2,9	1,1
Ciprus	2,1	1,9	4,2	3,9	4,1	5,1	3,6	-1,9	1,1	0,3	0,0
Málta	2,8	0,1	-0,5	3,7	2,8	4,3	4,3	-2,6	2,9	2,1	1,3

* becslült adatok

Forrás: Eurostat (2012) adatai alapján saját szerkesztés

A balti államokban a *harmonizált fogyasztói árindex (HICP)* az elmúlt években rendkívüli ingadozást mutatott: 2003 óta mindhárom országban szignifikánsan emelkedett, 2008-ban érte el csúcspontját, majd 2009-ben meredeken csökkent (2. ábra). Az infláció erősödése a magasabb energia- és élelmiszeráraknak, a szűkülő munkaerőkínálatnak³⁹ és az erős bérkiáramlásnak, valamint a túlzott keresletnövekedésnek tudható be, ami a túlfűtött gazdaság jellemzői (EKB 2010).

2. ábra A harmonizált fogyasztói árindex alakulása a balti államokban és az Európai Unióban 1997-2010 között (%)

Forrás: Eurostat (2011) adatai alapján saját szerkesztés

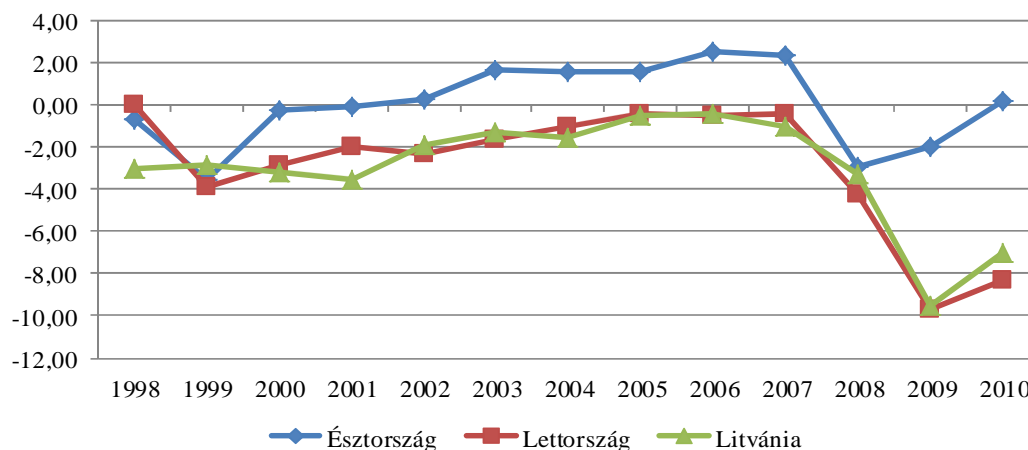
A 2009-re lecsökkenő infláció jelensége mögött a belföldi felhasználás erőteljes visszaesése állt – ezt tükrözik az alacsonyabb élelmiszer- és energiaárak is. 2010-ben

³⁹ Az ezredforduló, de különösen az Európai Unió csatlakozás után a munkaerő kiáramlása az EU15 országaiba – főként az Egyesült Királyságba – jelentős méreteket öltött, hiszen a magasabb bérszínvonal csábító volt a munkavállalók számára (Koyama 2010).

Lettországban és Litvániában tovább mérséklődött az infláció (Lettországban még deflációról is beszélhetünk), Észtországban azonban 2,5 százalékponttal növekedett 2009-hez viszonyítva. Az infláció alakulását elemezve figyelembe kell venni, hogy a reál-GDP az elmúlt évtizedben általában igen markáns éves növekedést mutatott (1. táblázat). A béremelkedés mindhárom országban évről-évre meghaladta a munkatermelékenység növekedését, ami a versenyképesség romlásához vezetett.⁴⁰ E fenntarthatatlan makrogazdasági folyamatok és a gazdasági válság hatására 2009-ben erősen visszaesett a balti államok gazdasági növekedése (EKB 2010).

Amint már említettük, a három ország valutatanácsot, illetve rögzített árfolyamrendszert működtet, így a monetáris politika mozgásterét meglehetősen korlátozott. Emiatt más gazdaságpolitikai területek bevonására is szükségük van, hogy megbirkózzanak az országspecifikus sokkokkal, és megakadályozzák a makrogazdasági egyensúlyi problémák, például a magas inflációs ráta újbóli kialakulását. Amint ugyanis újból elkezd növekedni a kibocsátás, az emögött meghúzódó reálárfolyam-felértékelődés valószínűleg magasabb inflációt fog maga után vonni. Az alacsony árszínvonal fenntartása azért is komoly kihívás, mert a jövőben várhatóan a felzárkózási folyamatnak is lesz inflációs hatása, mivel mindhárom országban alacsonyabb az egy főre jutó GDP és az árszínvonal, mint az euróövezetben (EKB 2010).

3. ábra A költségvetés egyenlegének alakulása 1998-2010 között (a GDP %-ában)

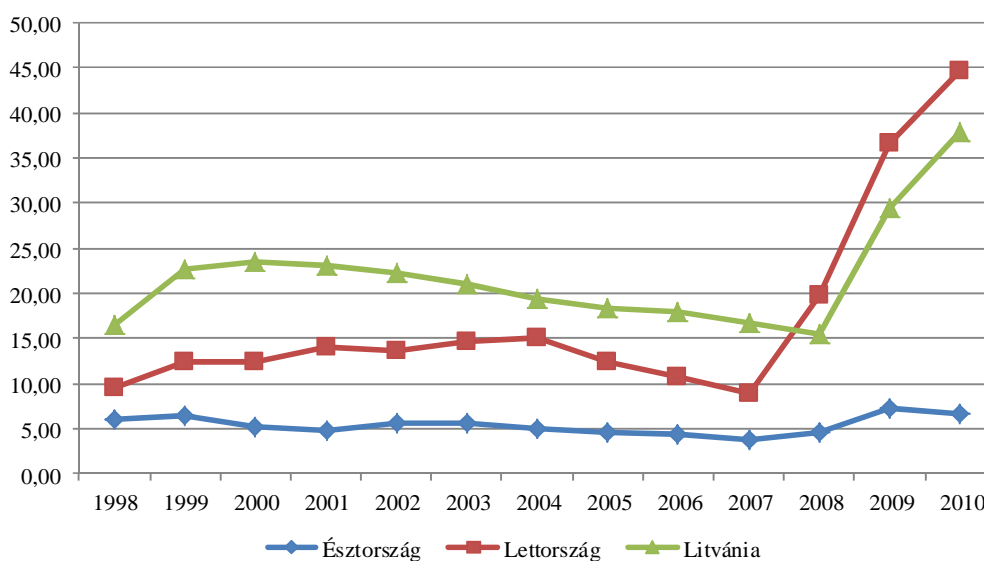
Forrás: Eurostat (2012) adatai alapján saját szerkesztés

A balti országok az ezredfordulót követően jellemzően fegyelmezett fiskális politikát folytattak. Az EU-csatlakozástól egészen 2007-ig, vagyis a válság előtti időkhöz képest a maastrichti kritériumnak megfelelően mindhárom balti államban 3 százaléknál alacsonyabb volt az államháztartás deficitje, de 2008-ban – a 3. ábra tanúsága szerint – a hiány igencsak megemelkedett. Lettország és Litvánia deficitet mutatott az ezredforduló óta, 2008-ra pedig már Észtországban is negatív lett a költségvetés egyenlege. Az észtek és a lettek költségvetési kiadásai 9-16 százalékkal emelkedtek, míg a bevételeik elhanyagolható mértékben változtak 2007-hez képest. Litvániában 2008-ban kisebb mértékben nőttek a kormányzati kiadások, a bevételek pedig stagnáltak. 2009-ben mindhárom balti államban tovább emelkedtek a kiadások, legnagyobb mértékben (16,6 százalékkal) a lassabban reagáló Litvániában.

⁴⁰ Míg 2006-ban az éves nettó átlagkereset Litvániában 3 062, Lettországban 3 230, Észtországban pedig 4 355 euró volt, addig ezek az értékek 2009-re rendre 5 892, 6 625 illetve 7 207 euróra nőttek. Ez átlagosan 85% körüli növekedést jelent a három év során, mialatt az Európai Unióban átlagosan 10 százalékkal nőttek a keresetek (15 357 euróról 16 832 euróra) (Eurostat 2011).

Észtország bevételei szignifikánsan, 17,3 százalékkal nőttek 2008-hoz képest, Litvániában kismértékben növekedtek, míg Lettország bevételei tovább csökkentek (*European Commission* 2010). Litvániára és Lettorszagra jelenleg túlzott hiányt megállapító EU Tanácsi határozat van érvényben, mivel a *költségvetési deficit* 2008-tól mindkét országban meghaladta a 3 százalékos maastrichti referenciaértéket: Lettországban a 2008-as 4,2 százalékos értékről 2009-ben a GDP 10,2 százalékára nőtt a hiány, Litvániában pedig 3,3 százalékról 9,2 százalékra. Észtország viszont egyike azon kevés EU-tagállamnak, amelyet nem marasztaltak el a túlzott hiány miatt: 2009-ben a deficit a GDP 1,7 százaléka volt, ami 1,1 százalékpontos javulást jelent az előző évhez viszonyítva (*EKB* 2010). 2010-re azonban már mindhárom balti állam költségvetési hiánya csökkent, s közülük Észtország már 0,2 százalékos többletet is el tudott érni.

4. ábra A bruttó államadósság alakulása 1998-2010 között (a GDP %-ában)

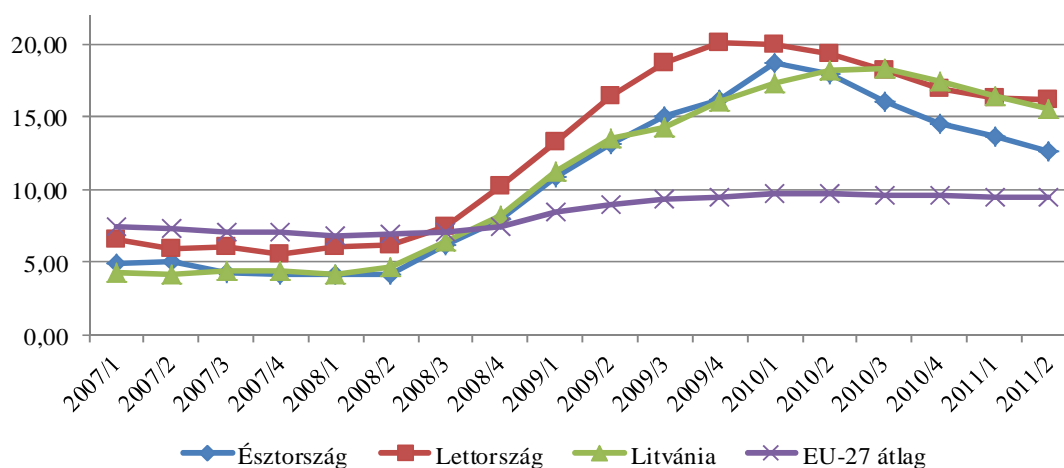
Forrás: Eurostat (2012) adatai alapján saját szerkesztés

A *bruttó államadósság* a válság kirobbanása után egy ideig még mindhárom balti államban jóval a 60 százalékos maastrichti küszöb alatt maradt: Észtországban 2009-ben a GDP 7,2 százalékát Litvániában 29,5, míg Lettországban 36,7 százalékát tette ki (4. ábra). Az Európai Bizottság 2010-es előrejelzései azt jósolták, hogy az államadósság 2010-ben Litvániában és Lettországban legalább 30 százalékkal fog növekedni (*EKB* 2010), s valóban, Lettországban 22%, Litvániában 30% körüli államadósság-növekedés következett be – szemben az észtek 7% körüli adósságcsökkentésével, melynek eredményeként a bruttó államadósságuk a bruttó hazai termék 6,7 százalékának felel meg (*Eurostat* 2012). Ám még Lettország és Litvánia is elmondhatja magáról, hogy jócskán alatta maradt a 60 százalékos maastrichti kritériumnak.

A munkaerőpiaci mutatók szinte azonnal reagáltak a válságra. Az 5. ábra szemlélteti, hogy a *munkanélküliségi ráta* 2008 első felében még 5-6% között mozgott a balti államokban, de már 2008 harmadik negyedévében emelkedésnek indult, és 2009 végére mindhárom országban meghaladta a 15 százalékot. *Kaasik* (2009) tanulmányában leírja, hogy Észtországban az átlagbérek 1,5 százalékkal csökkentek, a foglalkoztatottság pedig 6,8 százalékkal esett vissza 2009 első negyedévében. Ugyanebben az időszakban a litvániai nominálbérek hasonló mértékű, 1,9 százalékos csökkenést mutattak, Lettországban pedig csak 2009 második negyedétől kezdődött el a visszaesés (*Purfield-Rosenberg* 2010). Az OECD

(2009) szerint a gazdaság talpra állításához elengedhetetlen a rugalmasabb munkaerőpiac, ahol a munkabér-növekedés a termelékenység növekedését tükrözi, és a válság kitörése idején elbocsátott munkavállalókat elsősorban a termelékenyebb export-ágazatokban szükséges újra alkalmazni. A munkahelyteremtés ösztönzése érdekében csökkenteni kell a relatíve magas társadalombiztosítási adókat, és más, kevésbé torzító forrásokkal kell pótolni a kieső bevételt.

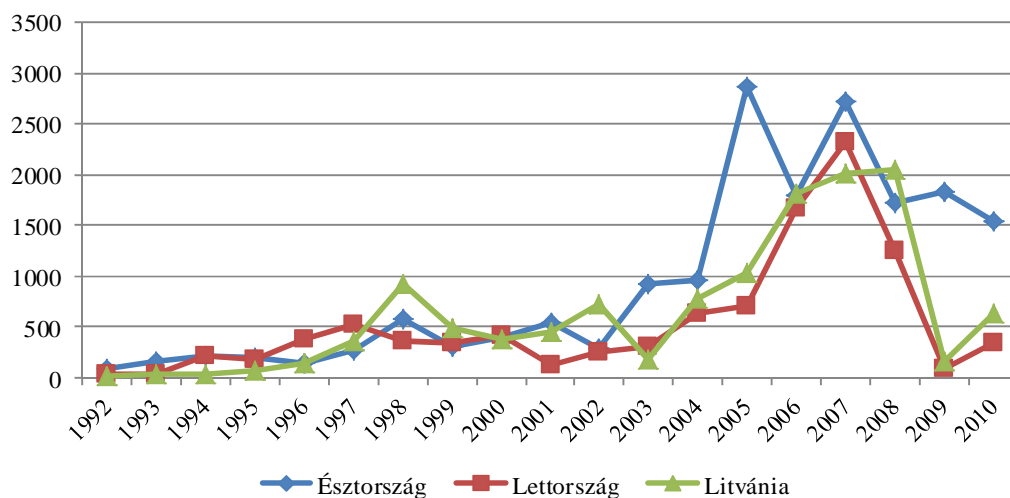
5. ábra A munkanélküliségi ráta alakulása a 15-74 éves lakosság körében 2007-2010 között (%)

Forrás: Eurostat (2012) adatai alapján saját szerkesztés.

A külföldi működőtőkét különféle tényezők csalogatták a térségbe az elmúlt két évtizedben. Kezdetben a munkaerő alacsony költsége és a privatizáció vonzott befektetőket a termelésbe, majd a balti államok kedvező földrajzi helyzetének kihasználására áramlott tőke a kereskedelembe és a logisztikába. Az utóbbi években sok tőkét vonzottak a pénzügyi szolgáltatások is. Az 1994-2008 közötti időszakban Észtországba átlagosan a GDP 8,6 százalékának megfelelő összegű FDI áramlott, Lettországba 5,4%, míg Litvániába 3,6%. Észtország egyértelműen vonzóbb, mint a másik két balti állam, különösen a skandináv bankok körében. A külföldi működő tőke zöme a pénzügyi szektorba és az ingatlanbefektetésekbe érkezett az EU csatlakozás után (Grigonytė 2010). A beáramló FDI egészen 2007-ig növekedett, 2008-ra azonban megtorpant: a balti államok gazdaságát keményen sújtó válság miatt a befektetők szemében gyengült a térség vonzereje, és Lettországban, valamint Litvániában 2009-ben is szignifikánsan csökkent a beáramló összeg, s 2010-ben is csak kisebb mértékű növekedés volt tapasztalható.

6. ábra A balti államokba beáramló külföldi működőtőke 1992-2010 között
(folyó árakon, millió USD-ban)

Forrás: UNCTAD (2012) adatai alapján saját szerkesztés

3.2. Az egyes államok különleges tulajdonságai

Ebben az alfejezetben azt vizsgáljuk, hogy vajon minek köszönhető a válság ilyen erős hatása a Baltikumban. Elsőként egy összefoglaló áttekintést próbálunk adni a térség általános jellemzőiről, azután az egyes országok helyzetét külön-külön elemezzük.

A közép- és kelet-európai régióban a háztartások és a vállalkozások *devizában denominált eladósodottsága* rendkívül magas (Koyama 2010).⁴¹ Ez a balti államokra fokozottan igaz: Litvániában 60-70 százalék, Észtországban és Lettországban 80-90 százalék volt a devizahitelek aránya a teljes hitelállományon belül a 2008 és 2009 áprilisa közötti évben. A magas hitelállomány a térség kockázati felárának hirtelen lecsökkenése révén jött létre, és vált elsődleges felelőssé a pénzügyi buborékok kialakulásáért az elmúlt évtizedben (Lengyel-Fejes 2010). Az olcsón elérhető külföldi hitelek elsősorban az ingatlanpiacot táplálták a balti államokban, ezért az ingatlanárak meredeken emelkedtek, és a boom éveiben az építőipar volt a legnagyobb munkahelyteremtő ágazat: 2005-2007 között e szektorban a foglalkoztatottság Észtországban 68,2, Lettországban 38,8, Litvániában 29,0 százalékkal növekedett.⁴² Ezért természetesen a recesszióval járó leépítések is itt voltak a leginkább érezhetőek mindhárom államban: a 2009-ben megszűnt összes állás 36-42 százaléka az építőiparból került ki (Lengyel-Fejes 2010, Masso-Krillo 2011).⁴³

Az, hogy a munkaerő-piacot a balti államokban különösen nagymértékben sújtotta a válság, egyrészt ennek az ingatlanpiaci boomnak a következménye, másrészt viszont abból is eredeztethető, hogy a foglalkoztatás atipikus formái (mint a részmunkaidő vagy a határozott

⁴¹ A 2008 áprilisa 2009 áprilisa közötti évre a devizában fennálló hitelek arány az összes hitelállományon belül Csehországban 13%, Magyarországon 60%, Lengyelországban 30%, Bulgáriában 55%, Romániában 63% volt.– Szlovénia és Szlovákia esete az euróövezeti tagság miatt különleges, hiszen itt a nem euró alapú hitelek aránya csak 10 százalék körüli a vizsgált időszakban (Koyama 2010).

⁴² A válságot megelőző fellendülés során a második számú „sikerágazat” a foglalkoztatás növekedése szempontjából az üzleti szolgáltatás volt (Masso-Krillo 2011).

⁴³ A válság miatt az építőiparból elbocsátott alkalmazottak főként férfiak voltak, míg a könnyebben fenntartható részmunkaidős pozíciókat betöltők nagyobb hányada nő, ezért a válság hatásaként a munkanélküliség nemek közötti aránya is eltolódott: 2010 első negyedévében a női munkanélküliségi ráta 13-16 százalék, a férfiaké 22-24 százalék közötti volt, míg 2007 első negyedévében ezek az értékek rendre 4-6 százalék illetve 4-7 százalék közöttiek voltak (Eurostat 2012, Masso-Krillo 2011).

idejű állások) nem terjedtek el. A *munkaerőpiac* meglehetősen *rugalmatlan*, nemcsak az EU-s átlaghoz, hanem a 2004-ben csatlakozott tagállamokhoz viszonyítva is (*Masso-Krillo* 2011).

E sajátosságakon túl a válságot az is mélyítette, hogy az észt és litván valutatanács működése, illetve a lettek euróhoz rögzített árfolyam-politikája miatt a balti államoknak nem volt lehetőségük valutájuk leértékelésével csillapítani a sokkot, s külön erőfeszítéseket igényelt a rögzített nominálárfolyam fenntartása (*Koyama* 2010, *Lewis* 2010).

A krízist megelőző fellendülést egyensúlyi problémák kísérték. Ennek leglátványosabb jele, hogy az egyre romló külkereskedelmi mérleg miatt a folyó fizetési mérleg hiánya már 2005-re fenntarthatatlan szintre ugrott: a GDP százalékában kifejezve Lettorszáiban 22,8, Észtországban 17,4, Litvániában pedig 13,7 százalék volt (*Koyama* 2010, *Rácz* 2009). A hazai fogyasztási boomnak köszönhetően az import rendkívül megnőtt, de ettől elmaradt az export növekedése, ráadásul a kivitelben belül a munkaigényes feldolgozóipari termékek aránya alacsony volt. A belső strukturális problémáktól eltekintve a balti gazdaságok már csak kicsiny méretükből fakadóan sem tudták volna elkerülni a krízis negatív hatásait, hiszen az export visszaesése az ilyen kis országokat mindenképpen érzékenyen érinti (*Kreivys* 2010).

3.2.1. Észtország

Az észt gazdaság az ezredforduló után az egyik legmagasabb növekedési rátát produkálta a feltörekvő tranzíciós országok közül, amihez 2005-ig alacsony infláció társult. Az uniós csatlakozás után a hazai keresletet elsősorban az ingatlanbefektetések boomja táplálta, amelyet a magas jövedelemnövekedési várakozások mellett elősegített az olcsó (változó kamatozású, devizában denominált) hitelfelvétel, a nagy mennyiségű tőkebeáramlás, valamint a kapcsolódó adókedvezmények. A pénzügyi ágazat és a lakáspiac sok szállal összekapcsolódott, a pénzügyi válság következtében azonban mindkét szektornak nehézségekkel kellett szembenéznie: ezek az ingatlanárak, szűkültek a hitelfelvételi lehetőségek, így 2008 második felétől fokozatosan visszaesett a hazai kereslet. A pénzügyi szektorban a lejárt és késedelmesen visszafizetett hitelek arányának növekedése okozott komoly gondot, ráadásul a hitelek nagy részét a külföldi anyabankok kölcsöneiből finanszírozták, ezért az észt jegybank bővítette együttműködését északi partnereivel a krízismenedzsment és a bankfelügyelet terén (*OECD* 2009).

A prociklikus fiskális politika a válság kitörésével csak rontott a helyzeten, mivel a fellendülés éveiben a kormányzat növelte a kiadásait, és csökkentette az adókulcsokat (*OECD* 2009). Bár az észt államadósság a válság idején is jóval alatta maradt az EU-átlagnak és a maastrichti kritériumnak, a kormány továbbra sem tudta megakadályozni a magánszektor eladósodását. Észtországban a magánbefektetések nagy részét külföldi tőkéből finanszírozták, ennek következménye azonban a korábban már tárgyalt nagymértékű fizetési mérleg hiány lett. A bruttó külső adósság (az állam, a monetáris hatóságok, a hitelintézetek és más szektorok, valamint a vállalkozói működőtőke befektetések összessége) pedig – amely 2004 óta növekszik erőteljesen – 2009-ben meghaladta a GDP 120 százalékát. Az észt jegybank 2010. decemberi jelentése szerint ebben az évben valamelyest csökkent, a GDP-nek csak 114 százalékát tette ki (*OECD* 2009, *Bank of Estonia* 2009, *Bank of Estonia* 2011b).

Észtországban a válság hatására a GDP közel 10 százalékkal csökkent 2008 negyedik negyedében és körülbelül 15 százalékkal 2009 első negyedében az előző év megfelelő időszakához viszonyítva. Mind a hazai, mind a külföldi kereslet visszaesett, és a vállalatok bevétele legalább 20 százalékkal csökkent. A kereskedelem volumene a legfontosabb partnerekkel 30 százalékkal vagy annál nagyobb mértékben zsugorodott (*Kaasik* 2009). 2009-ben mind az export, mind az import visszaesett, de utóbbi nagyobb mértékben (mintegy harmadával), ennek köszönhetően Észtország külkereskedelmi mérlege 2003 óta először ismét pozitív lett (*UNCTAD* 2011). A high tech és tudásintenzív iparágak termelése azonban relatíve alacsony, és az exportra termelt high tech termékek aránya már a válság előtt

csökkent (*OECD* 2009). Az infláció 2008 júniusában tetőzött 11,4 százalékkal, de 2009 januárjában 4,1 százalékra mérséklődött; elsősorban az élelmiszer- és energiaárak csökkenése, illetve a visszafogottabb kereslet miatt (*OECD* 2009).

3.2.2. Lettország

A jelenlegi válság egyik emblemikus állama Lettország, mivel itt rendkívül súlyos volt a visszaesés már 2008 utolsó (és 2009 első) negyedében is. Sorsa azért is érdekes, mert 2005 és 2007 között az éves GDP-növekedés az EU-ban egyedülálló módon kétszámjegyű volt. Ennek a növekedésnek a mozgatórugói az FDI⁴⁴ és az olcsó hitelek voltak (*Lengyel-Fejes* 2010).

A válság hatásának súlyossága részben annak a következménye, hogy a 2004-es EU-csatlakozás és a lat euróhoz rögzítése után a megelőző években viszonylag stabil⁴⁵ inflációs ráta elszabadult: 2004-ben 6,2, 2007-ben pedig 10,1 százalékra növekedett – ami megghiúsította a 2008-ra kitűzött eurózóna-csatlakozást (*Eurostat* 2011). Az áremelkedés visszavezethető a fogyasztási boomra és az ingatlanpiaci buborékra, valamint az azokat finanszírozó hitelállomány megugrására: ez 2005 és 2007 között több mint 50 százalékos éves növekedési ütemet mutatott. Mivel a külföldi (elsősorban svéd) bankok igencsak megszorodtak az országban, 2007 végére a devizában fennálló adósság a teljes hitelállomány 86 százalékára emelkedett, ezért Lettország fokozottan kitetté vált a külső pénzügyi sokkoknak. Ráadásul 2007-re a magánszektor hitelállománya elérte a GDP 100 százalékát (*Blanchard et al.* 2010, *Koyama* 2010, *Lengyel-Fejes* 2010).

A termelékenység növekedését felülmúló béremelkedés és az infláció gyengítette a lett export versenyképességét, így óriási külkereskedelmi hiány alakult ki, aminek következtében a folyó fizetési mérleg is évről-évre deficitessé lett. A mélypont (a lett GDP mintegy 22 százalékának megfelelő hiány) 2006 második felétől 2007 végéig tartott (*Eurostat* 2011).

A növekedést a neoliberais kormányzatok prociklikus gazdaságpolitikával támogatták, a termelő szektor versenyképességének növelése helyett a belső fogyasztáson, keresleten alapuló gazdasági növekedést tartották célravezetőnek (*Lengyel-Fejes* 2010). Így a gazdaság túlfűtöttségének jelei már 2005-től jelentkeztek, s 2007-ben csúcsosodtak ki. Az ingatlanárak tetőzése után gyors árcsökkenés következett: 2008-ban 29 százalékos volt a visszaesés (*Skribans* 2009). A hitelek fedezetének értéke így vészesen megcsappant, a gazdasági növekedés pedig már 2008 elejétől csökkenni kezdett (*Blanchard et al.* 2010). E folyamatok ellensúlyozására a lett kormány és jegybank már a 2007-es év folyamán igyekezett a fogyasztást visszafogó intézkedéseket hozni – és bár a belső fogyasztás elkezdett lassulni, ezek a lépések mégsem jelenthettek azonnali megoldást (*Koyama* 2010, *Lengyel-Fejes* 2010).

Lettországban a 2009-re bekövetkezett államadósság növekedéshez a magas hiánynon (és a később tárgyalandó IMF hitel felvételén) túl a bankkonszolidáció is hozzájárult, mivel a Parex Bank államosítása és a számára nyújtott likviditás, valamint garancia összességében a GDP 9,5 százalékába került (*Palócz* 2010). Emiatt már nemcsak az inflációs, hanem az államadósságra vonatkozó kritérium teljesítése is veszélybe került (*Lewis* 2010).

3.2.3. Litvánia

Litvánia helyzete a válság kezdetén nem tűnt olyan rémisztőnek, mint a másik két balti államé, hiszen 2008-ban még bővülni tudott a bruttó hazai termék. A 2,9 százalékos

⁴⁴ Lettországban a külföldi működőtőke állománya 2001-2004 között még 2,6-3,3 milliárd euró volt, majd három év alatt megduplázódott, így 2008-ra 8,1 milliárd eurót tett ki – ezt főként a pénzügyi (33%) és az ingatlanpiaci (20%) költés okozta. Ennek köszönhetően mind a pénzügyi szektor, mind az építőipar részesedése megnőtt a GDP-n belül, és meghaladta az EU átlagát. Az FDI befektetések ösztönzője az EU-csatlakozás, az olcsó energia és munkaerő, valamint a kedvező adórendszer volt (*Lengyel-Fejes* 2010).

⁴⁵ 1999-től 2003-ig 3% alatt mozgott az inflációs ráta (*Eurostat* 2011).

növekedés azonban az ezredforduló óta a legkisebb érték volt, s 2009-re már csökkenésbe is fordult (1. táblázat). Ebben az évben a csökkenő fogyasztás, beruházás és külkereskedelem, valamint a növekvő munkanélküliség következtében a GDP csaknem 15 százalékos visszaesést mutatott, így egyértelművé vált, hogy Litvánia sem „úszhatja meg” olyan könnyen a krízist, mint ahogy kezdetben remélték. A gazdasági visszaesést leginkább a nettó export fékezte (*Bank of Lithuania* 2010).

A rendszerváltás után az ország több szempontból is kiemelkedően teljesített: a növekedés, az egy főre jutó GDP, a külső államadósság szintje és 2007-ig az infláció is kedvezően alakult. 2009-re az árliberalizáció, a külkereskedelem és a privatizáció elérte a jól működő piacgazdaságok szintjét. Ez a növekedési pálya konzervatív gazdaságpolitikán alapult, amelynek fő hajtóereje a hazai fogyasztás és az export volt. Jelentős szerepet játszottak emellett az EU-s gazdaságfejlesztési források, valamint a gyorsan bővülő hitelezés, a külföldi (leginkább skandináv, azon belül svéd) bankok megjelenése is (*Lengyel-Fejes* 2010).

A másik két balti országhoz hasonlóan a belső fogyasztás Litvániában is túl nagy mértéket öltött, így a folyó fizetési mérleg hiánya, a magánszektor hitelállománya és az infláció is elszabadult már a válság kirobbanása előtt – 2007 körül már egyértelműen jelentkeztek a külső és belső egyensúlyi problémák (*Lengyel-Fejes* 2010).

4. A válságkezelés eszközei, eredményei, kudarcai

A továbbiakban megkíséreljük bemutatni a krízis hatásainak enyhítésére tett intézkedéseket, amelyeket alapvetően két csoportra oszthatunk: a *belső* (az adott ország kormánya és jegybankja által megtett), valamint a *külső* (EU, IMF és más nemzetközi szervezetekhez köthető) lépésekre.

4.1. Lettország

Lettország esetében már láttuk, hogy ez az állam miért volt fokozottan kitett a külső pénzügyi sokkoknak, s ennek következtében milyen súlyosan érintette a válság már 2008 utolsó negyedétől. Ezért 2008 decemberében kénytelen volt külső segélycsomagért folyamodni.⁴⁶ Ennek konstrukciója lényegében megegyezett a magyar segélycsomaggal: a 7,5 milliárd eurós hitelkeret döntő részét az IMF, az EU, a Világbank, az EBRD és néhány uniós tagállam (elsősorban a skandináv országok, valamint Csehország, Lengyelország és Észtország) adták össze (*Andersen* 2009). A hitelkeret a lett GDP nagyságához viszonyítva igen komoly segítséget jelent. A lehívás feltételeként különböző stabilizációs intézkedéseket kellett hozni, például a fiskális politika megszorítását hozzávetőleg a GDP 7 százalékának megfelelő értékben (*Lewis* 2010, *Németh* 2009, *Rácz* 2009). A rögzített árfolyam megvédésére azonban az IMF-hitel felvétele nem bizonyult elégségesnek, így a lett központi bank is kénytelen volt tartalékainak közel ötödét felhasználni erre a célra (*Lewis* 2010).

A válság politikai következménye hamar jelentkezett: a miniszterelnök 2009 februárjában kénytelen volt idő előtt lemondani. A márciusban felálló új kormány első intézkedései között szerepelt a korábbiaknál koherensebb és jóval keményebb válságkezelő program kidolgozása, amely az IMF által előírtaknak megfelelően elsősorban a kiadások visszafogására összpontosított. A gazdaság élénkítésére ugyanakkor szinte alig jutott forrás, ezért a lett kormány választása alapján bizonyos szektorok – például a ffeldolgozás, gyógyszergyártás, néhány nehézipari ágazat – prioritást élveztek az élénkítésben (*Németh* 2009).

⁴⁶ Az EU tagállamok közül Lettország mellett Magyarország és Románia fordult ekkor a Nemzetközi Valutaalaphoz (*Lewis* 2010).

A főbb válságkezelő intézkedések: a közalkalmazotti bérek csökkentése, leépítések, az egészségügyi és oktatási rendszer finanszírozásának visszafogása, az anyasági támogatások csökkentése és a nyugdíjak kiigazításának elhalasztása⁴⁷ (Meisel 2009, Palócz 2010). A kiadások csökkentésénél nagyobb horderejük a bevételek növelésére irányuló lépések (Palócz 2010):

- a személyi jövedelemadóban az adómentes sáv alsó határának csökkentése és az egységes adókulcs 23-ról 26 százalékra növelése;
- az ÁFA-kulcs felemelése (18-ról 21 százalékra);
- a jövedéki adók növelése;
- az ingatlanadó és a gépjármű adójának emelése;
- új adók bevezetése.

Németh (2010) szerint 2010 elején még mindig Lettország volt a legkritikusabb helyzetben a 20 százalék feletti munkanélküliséggel és a fenti intézkedések eredményeként egyre súlyosbodó adóterhekkkel, amelyek a lakosság egészét érintik. Ráadásul az ország valamennyi fontosabb gazdasági szektora visszaesést mutat. Miután a kormány a lat leértékelését elutasította, így az exportnövekedés is elmaradhat. A döntés háttérében az áll, hogy a lettek az euró gyors bevezetését fontosabb célnak, jobb hosszú távú befektetésnek ítélik, mint a kivitel talán csak átmenetinek bizonyuló serkentését.

4.2. Litvánia

Litvániában a jelenlegi kormány 2008 decemberében lépett hivatalba, így kezdettől fogva a válságkezelés lett a legfontosabb feladata (Kreivys 2010). Noha a válság igen erősen érintette,⁴⁸ Litvániának 2008-ban nem volt azonnali szüksége az IMF hitelre. Annak érdekében, hogy erre a későbbiekben se kerüljön sor, a kormány 2008 végén elfogadta a takarékosági program első elemeit. Ide tartozik a pénzügyi szektor erősítése, az ÁFA-kulcsok növelése, a közkiadások és a közszférában fizetett bérek csökkentése. Az intézkedések itt sem terjedtek ki a valutaárfolyam leértékelésére (Meisel 2009). Ezzel megnehezítették ugyan az exportálók helyzetét, de megakadályozták az euróban felvett lakáshitelek bedőlését (Németh 2009). A kialakult magas kamatlábak megrágták a hiteleket. Ennek ellensúlyozására 2009 elején bővítették az állami pénzügyi alapokat, amelyek kedvezményes hiteleket nyújtottak a vállalkozásoknak (különösen az exportáló KKV-knak), ezáltal segítve a túlélésüket, a munkahelyek megmaradását és az exportcsökkenés visszafogását (Kreivys 2010, Rácz 2009).

Bár IMF hitelre továbbra sem tartott igényt, Litvánia 2009 márciusában megállapodott az Európai Központi Bankkal egy 1,132 milliárd euró összegű hitelről az EU által társfinanszírozott projektek támogatására. További külső forrást biztosít, hogy az állam 500 millió eurós Eurobond-kötvénykibocsátást hajtott végre a nemzetközi pénzügyi piacon (Lengyel-Fejes 2010).

2009 júliusában túlzott hiány eljárás alá került az ország, ezért a litván kormány igyekezett minél hamarabb helyreállítani a fiskális egyensúlyt: 2010-12 között évente 2 százalékkal kívánják csökkenteni az állami kiadásokat, amelynek keretében 2009 augusztusától a közszféra béreit 5, illetve 8 százalékkal csökkentették. 2010-ben a köztisztviselők és közalkalmazottak fizetése tovább esett, amiből az állami menedzserek és a

⁴⁷ 2009 júliusában a lett parlament eredetileg egy sokkal keményebb döntést hozott, amely szerint a nyugdíjakat 10 százalékkal, a munkavállaló nyugdíjasok esetében pedig 70 százalékkal csökkentették – ezt a rendelkezést azonban az alkotmánybíróság hatályon kívül helyezte még az év novemberében (Palócz 2010).

⁴⁸ 2009-ben a GDP csaknem 15 százalékkal csökkent (1. táblázat).

politikusok is kivették a részüket (*Palócz 2010*). A takarékosági intézkedések szigorítása érdekében 2009 tavaszán itt is módosításokat vezettek be az adórendszerben (*Palócz 2010*):

- 9 százalékponttal (15 százalékra) mérsékeltek a személyi jövedelemadót;
- 5 százalékponttal emelték a vállalati nyereségadót (*Meisel 2009*);
- 2009 elején 1 százalékponttal megnövelték az áfát 19 százalékra, majd szeptemberben 21 százalékra;
- növelték a jövedéki adókat.

Miután Litvániában – Lettországgal ellentétben – jutott forrás a gazdaságélénkítésre is, a litván gazdaság egyes szektorai 2009 végén növekedésnek indultak. A válság által leginkább sújtott építőipar helyzete normalizálódni kezdett, és a kereskedelem is fellendült. A litván bankok kintlévősége is csökkenést mutat. Így Litvániának 2010 elején sem volt szüksége válságkezelő-csomagok foganatosítására. Azonban az infláció 2009 végén meglódulva elérte a 4,2 százalékot, ami akkor Románia után a legmagasabb volt az EU-ban. A litván politikusok az állami kiadások lefaragásának fő eszközét az államigazgatás és a közszolgáltatások ésszerűsítésében látják. Ez a program jóval kisebb társadalmi feszültségeket kelt ugyan, mint a súlyos intézkedésekre kényszerülő lettországi csomag, de így sem lesz könnyű megvalósítani (*Németh 2010*). A válságkezelés további igen fontos eleme, hogy „2009-ben megkezdődött a költségvetés átláthatóságának növelésére irányuló intézményes reform. Ez nem fiskális mutatókban megtestesült fiskális szabályokat, hanem a költségvetési tervezés, végrehajtás és ellenőrzés erősítését célzó és a transzparencia növelését szolgáló intézményes garanciákat épít a költségvetési rendszerbe” (*Palócz 2010, 21. o.*).

Érdeemes még kiemelni, hogy a litván kormány nagyon fontosnak tartja a külföldi működőtőke vonzását. Ennek érdekében igyekszik kedvező jogi és gazdasági környezetet kialakítani a külföldi befektetések számára, elsősorban a szolgáltatási szektorban, a magas képzettségi szintre és a fejlett infrastruktúrára is építve (*Kreivys 2010*).

Ezeknek az intézkedéseknek köszönhetően a litván gazdaság 2009 végére stabilizálódni kezdett: 2010-re a hazai kereslet lassan fellendült, az ingatlanpiac megerősödni látszott, az export majdnem elérte a két évvel korábbi csúcsát, és ismét növekedett a GDP is. Lettországhoz hasonlóan Litvániának is fontos célja, hogy minél hamarabb teljesítse a maastrichti kritériumokat, és bevezethesse az eurót (*Zabuliene 2011*).

4.3. Észtország

Észtország helyzete látszik a legstabilabbnak. Erre utal, hogy a válság és a megszorító intézkedések ellenére sem kellett elhalasztani az euró bevezetését. Az országban 2008-ban fel sem merült az IMF hitel szükségessége. A kormány 2009. február elején költségvetési módosítást vitt a törvényhozás elé, amit bizalmi szavazással kötött egybe. A szavazás megerősítette a kormányt, és elfogadta a takarékosági csomagot, melynek fő eleme a közkiadások 10 százalékos csökkentése, a közsféra létszámának és béreinek lefaragása (*Meisel 2009*). Így nem csak az euró bevezetése vált lehetővé, hanem sikerült elkerülni számos hitel és bank bedőlését, amit a devizakölcsönök összegének megemelkedése okozott volna. Egyébként nem csak Észtországra, de a másik két balti államra igaz, hogy valutájuk leértékelése helyett az ún. „belső leértékelést” (*internal devaluation*) választották (*Aslund 2011, Cameron 2010*). A kiegyensúlyozott fiskális pozíció elérése érdekében az észt kormány a kiadások korábbi (2007 és 2009 közötti) emelkedését nem csak azok csökkentésével, de a bevételek növelésével is ellensúlyozta. Az elmúlt években hozott fontosabb intézkedések a következők (*Palócz 2010*):

- 2009-ben megemelték több termék jövedéki adóját és az ÁFA-kulcsot 18-ról 20 százalékra

- csökkentették a személyi jövedelemadó kulcsát (26 százalékról 21 százalékra), ugyanakkor felemelték a kötelező társadalombiztosítási járulékalap alsó határát
- visszavették a táppénzt
- megszüntették a diákhitel adómentességét
- csökkentették az önkormányzatoknak utalt központi támogatásokat
- 2009. júliustól két évre felfüggesztették a magánnyugdíj-pénztárakba való átutalást, és elhatározták a nyugdíjkorhatár emelését 2017-től.

Az észtkormány igyekszik gazdaságélénkítő intézkedéseket is tenni. 2009 tavaszán 360 millió eurós hitelkeretet hagytak jóvá a kis- és közepes vállalatok hitelhez jutása és exportjának fenntartása, a turizmus és a kutatás-fejlesztés finanszírozása céljából, továbbá állásteremtő és szociális programokra. A kormány 2009 májusában 700 millió euró nagyságú hitel-megállapodást írt alá az Európai Beruházási Bankkal, amelynek legfőbb célja a gazdaság élénkítése – az összeg több mint háromnegyedét az emberi erőforrások fejlesztésére szánták (Meisel 2009). 2010 elején az első intézkedések a munkaerőpiac fellendítésére irányultak, hiszen Észtország legsúlyosabb problémája a 14 százalék körüli munkanélküliség volt (Németh 2010).

Mivel Észtországban nincsenek nagy hazai pénzügyi intézmények (a bankszektor 98 százaléka külföldiek tulajdonában van), nem volt szükség arra, hogy a kormányzat kisegítse a bankszférát; a válságkezelő döntéseket a külföldi, elsősorban skandináv anyabankok hozták meg. A pénzügyi rendszer stabilizálását szolgálta egyrészt a magasabb tartalékképzés követelménye (15 százalékos tartalékrátát írtak elő), másrészt a már korábban megállapított 20 százalék feletti átlagos tőkemegfelelési mutató is hasznosnak bizonyult: a bankoknak így elegendő szabad tőkéjük volt veszteségeik fedezésére (Kaasik 2009).

Az észtkormány számára a jó időkből felhalmozott tartalékok biztosították a szükséges mozgásteret, és hozzájárultak a pénzügyi rendszer stabilizálásához. A tartalékok segítségével a kormányzat egy ideig képes finanszírozni a költségvetési deficitet anélkül, hogy a piacokról kellene forrást szereznie, de ez csak átmeneti megoldás. A bizonytalanság globális erősödése miatt az észtk gazdaság és a régió iránti bizalom is jelentősen csökkent. Mivel a bizalom alapvető eleme a fenntartható költségvetési politika volt, ezért az észtkormány a fiskális pozíció megerősítésével kezdte a bizalom újraélesztését (Kaasik 2009).

A válság ellenére Észtországnak sikerült a maastrichti kritériumoknak megfelelő szinten tartania gazdasági mutatóit, és az ország 2011. január 1-jével belépett az euróövezetbe. Ez a lépés nemcsak az észtk gazdaság számára jelent előnyöket, hanem az Európai Unió számára is, mivel megmutatja a kételkedőknek, hogy van még olyan tagállam, amely a válság ellenére vállalja az egységes valuta bevezetésével járó többletkötelezettségeket. A közös pénz megszüntette az árfolyamkockázatokat, és mérsékelte a tranzakciós költségeket, ugyanakkor vonzza a külföldi befektetőket, akik elsősorban a fém- és gépipar, a vegyipar, az üzleti szolgáltatások és az információs technológia iránt érdeklődnek (Ummelas 2011).

5. Összegzés

A balti államokban az ezredfordulót követően olyan gazdasági modell alakult ki, amely a nyugati államokhoz való felzárkózást célozta, és a kereslet, a fogyasztás élénkítésére épített. Észtország, Lettország és Litvánia az uniós csatlakozás után kiugró, ugyanakkor ellentmondásos gazdasági növekedést mutatott fel. A túlfűtött gazdaságok feszültségei a válság nélkül is megoldásra szorultak volna, a recesszió ugyanakkor elodázhatatlanná tette a korrigálást.

A balti országokban 2008-ban a válság hatására a GDP növekedési üteme drasztikusan visszaesett, megugrott a munkanélküliségi ráta és az infláció, emelkedett a költségvetési hiány

és a bruttó államadósság. A makrogazdasági adatok alapján megállapítható, hogy a legrosszabb helyzetben Lettország van, és Észtország helyzete a legstabilabb. Bár korábban a térség relatíve vonzóvá vált a befektetők számára, a recesszió következtében a külföldi működő tőke beáramlása is visszaesett. 2009-ben és 2010-ben már több makrogazdasági mutató is kedvezőbb képet mutatott, de a kilábaláshoz még sok feladatot kell végrehajtani. A válság egyik jótékony hatása, hogy a korábbi években nagy hiányt mutató folyó fizetési mérlegek pozitív szaldójúvá váltak. Ez azonban nem az export-orientált növekedésnek köszönhető, hanem az import exportnál nagyobb mértékű csökkenése és a jövedelemkiáramlás visszaesése miatt következett be.

A vizsgált országok egyik legnagyobb gondját a 2003-2004-ben kialakult pénzügyi buborékok jelentették, amelyek a (deviza)hitelállomány nagymértékű növekedése révén jöttek létre. Litvániában a kipukkanás már 2007-ben megtörtént, Lettországban azonban erre csak a 2008-as válság közepette került sor, ezért itt – a három állam közül egyetlenként – azonnal nemzetközi segélycsomagot kellett igényelni. A Baltikum három országa közül eleinte Litvániát érintette legkevésbé a válság: visszaesése mérsékeltebb volt – bár a korábbi növekedése is elmaradt a másik két balti államtól. .

A válságkezelés első lépéseivel mindegyik ország kormánya az állami kiadások lefaragására törekedett. Tipikus intézkedésnek tekinthető a szociális támogatások, a nyugdíjak és a közszférában dolgozók béreinek csökkentése, a leépítések és ezzel párhuzamosan az ÁFA-kulcsok és más adók emelése. A Lettországnál valamivel jobb helyzetben lévő másik két állam vezetése a kezdeti „tűzoltás” után hamarabb, már 2009 első felében megkezdte gazdaságélénkítési programjának kidolgozását, amelynek főbb elemei a külföldi működő tőke ismételt vonzása, a hazai KKV-k hitelfelvételének megkönnyítése és az export támogatása. A helyzetet nehezítette a monetáris politika rendkívül szűk mozgástere, mégis mindhárom ország az euró mihamarabbi bevezetése mellett tette le a voksát a valuta leértékelése helyett. A balti államok vezetői a válságkezeléshez sokszor drasztikus lépések megtételére kényszerültek, de a recesszióra adott kormányzati válaszok és a döntéshozók magatartásmintái példaértékűek lehetnek a többi válsággal küzdő ország számára.

Irodalomjegyzék

- Andersen, C. 2009: Latvia Caught in Vicious Economic Downturn. *IMF Survey Online*, 28 May 2009. Interneten: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2009/CAR052809A.htm> (Letöltve: 2012. február 7.)
- Aslund, A. 2011: Az új Európa meglepő ellenálló képessége. *Világgazdaság Online*. Interneten: <http://www.vg.hu/velemeny/a-kozgazdaszok/az-uj-europa-meglepo-ellenallo-kepessege-338400> (Letöltve: 2011. március 23.)
- Bank of Estonia 2009: Estonia's International Investment Position and External Debt as at 31 December 2009. *Estonia's Balance of Payments Yearbook 2009*. Interneten: http://www.eestipank.info/pub/en/dokumentid/publikatsioonid/seeriad/mbaasta/_2009/_2.pdf?ok=1 (Letöltve: 2011. március 21.)
- Bank of Estonia 2011a: *Estonian Economy and Monetary Policy*. Interneten: <http://www.eestipank.info/frontpage/en/> (Letöltve: 2011. január 3.)
- Bank of Estonia 2011b: *Estonia's International Investment Position and Gross External Debt as at 31 December 2010*. Interneten: http://www.eestipank.info/pub/en/dokumentid/publikatsioonid/seeriad/rip_lyhi/_2010/rplyhi_410.pdf?ok=1 (Letöltve: 2011. március 21.)

- Bank of Latvia 2011: *Monetary Policy of the Bank of Latvia*. Interneten: <http://www.bank.lv/en/monetary-policy/monetary-policy-of-the-bank-of-latvia> (Letöltve: 2011. február 4.)
- Bank of Lithuania 2010: *Financial Stability Review*. Vilnius, 2010.
- Bank of Lithuania 2011: *History*. Interneten: http://www.lb.lt/en_about_history. (Letöltve: 2011. március 20.)
- Belyó P. (szerk.) 2009: *Bővülő Európa – Tények és tanulmányok*. ECOSTAT. 2009. III. negyedév.
- Blanchard, O. J. – Das, M. – Faruquee, H. 2010: The Initial Impact of the Crisis on Emerging Market Countries. In Romer, D. H. – Wolfers, J. (eds.): *Brookings Papers on Economic Activity*, Spring 2010, The Brookings Institution, Washington, D.C., 263-324. o.
- Bojtár E. 2001: Rendszerváltás a balti államokban. *História*, 9-10, 25-28. o.
- Cameron, D. R. 2010: *European Responses to the Economic Crisis*. Yale University, Washington DC.
- Csaba L. 2007: Átmenet vagy spontán rend(etlenség)? *Közgazdasági Szemle*, 9, 757–773. o.
- De Haan, J. – Berger, H. – van Frassen, E. 2001: How to Reduce Inflation: An Independent Central Bank or A Currency Board? The Experience of the Baltic Countries. *LICOS Discussion Paper*, 96/2011.
- Dubauskas, G. 1996: Monetary and Exchange Rate Policy in Lithuania. *East European Series*, 31.
- EKB 2010: *Konvergenciajelentés 2010. május*. Európai Központi Bank, Frankfurt am Main.
- European Commission 2010: *General Government Data – General government revenue, expenditure, balances and gross debt*. European Commission, Directorate General ECFIN, Brussels.
- Eurostat 2011: *Statistics*. Interneten: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database (Letöltve: 2011. március 24.)
- Eurostat 2012: *Statistics*. Interneten: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database (Letöltve: 2012. január 13.)
- Gaál, Cs. 2008: Előreszaladtak, most fizetik az árát. *Világgazdaság Online*. Interneten: <http://www.vg.hu/gazdasag/eloreszaladtak-most-fizetik-az-arat-236390> (Letöltve: 2011. március 23.)
- Grigonytė, D. 2010: FDI and structural reforms in the Baltic States. *ECFIN Country Focus*. Issue 5, 1-8.o.
- Hajnal B. 2005: A balti országok átalakulása a rendszerváltozás első szakaszában. Miért Észtország a legsikeresebb? *Competitio*, 1, 133-144. o.
- Kaasik, Ü. 2009: Reserves Can Help – the Case of Estonia. In: *Recent Developments in the Baltic Countries – What Are the Lessons for Southeastern Europe?* Workshops – Proceedings of OeNB Workshops, 15, Bécs, 82-91. o..
- Kazlauskas, A. 1993: Economic Transition and Social Security Policies in Lithuania. *Baltic Report*, 11.
- Koyama, Y. 2010: Economic Crisis in New EU Member States in Central and Eastern Europe: Focusing on Baltic States. *Romanian Economic Business Review*, 3, 31-55. o.
- Kreivys, D. 2010: Post-crisis Lithuania – lessons and recovery. *Baltic rim Economies*, 6, 2010.
- Lengyel L. – Fejes E. (szerk.) 2010: *A gazdasági válság és társadalmi következményei 2010*. Pénzügykutató Alapítvány, Budapest.
- Lewis, J. 2010: How has the financial crisis affected the Eurozone Accession Outlook in Central and Eastern Europe? *DNB Working Paper*, 253/2010.

- Lutz, M. 2009: Inflexible Budget Curbs Options as Estonia Faces Recession. *IMF Survey Magazine*. Interneten: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2009/car041509a.htm> (Letöltve: 2011. február 7.)
- Masso, J. – Krillo, K. 2011: Labour markets in the Baltic States during the crisis 2008-2009: the effect on different labour market groups. *Working Paper*, University of Tartu.
- Meisel S. 2009: A balti államok és a válság. In: Novák T. – Wisniewski A. (szerk.): *A globális válság: hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások. Az új EU-tagállamok és a tagjelöltek helyzete a válságban*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest, 19-25. o.
- Mygind, N. 1997: A Comparative Analysis of the Economic Transition in the Baltic Countries – Barriers, Strategies, Perspectives. In Haavisto, T. (szerk.): *The Transition to a Market Economy – Transformation and Reform in the Baltic States*. Edward Elgar, Cheltenham, 17-65. o.
- Németh V. 2009: Le a megszorításokkal! *KITEKINTŐ.hu*. Interneten: http://kitekinto.hu/europa/2009/09/01/le_a_megszoritasokkal. (Letöltve: 2011. március 20.)
- Németh V. 2010: Balti válságkezelés: verseny a túlélésért. *KITEKINTŐ.hu*. Interneten: http://kitekinto.hu/europa/2010/02/11/balti_valsgakezeles_verseny_a_tulelesert/. (Letöltve: 2010. november 21.)
- OECD 2000: Regional Economic Assessment of the Baltic States, 2000: insights from a decade of transition. *OECD Policy Briefs*, February 2000.
- OECD 2009: *OECD Economic Surveys: Estonia 2009*. OECD, Paris.
- Palócz É. 2010: Fiskális politikák a válság tükrében: a nemzetközi pénzügyi válságra adott fiskális politikai reakciók Közép-Kelet-Európában és Magyarországon. *Tanulmány*, Kopint Konjunktúra Kutatási Alapítvány, 2010. október.
- Purfield, C. – Rosenberg, C. B. 2010: Adjustment under a Currency Peg: Estonia, Latvia and Lithuania during the Global Financial Crisis 2008-09. *IMF Working Paper*, WP/10/213, September 2010.
- Rác M. 2009: Összefoglaló a válságkezelésről az EU27-ben. In Somai M. (szerk.): *A globális válság: hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások - Nagy EU-tagállamok és a gazdasági válság*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest, 7-25. o.
- Samonis, V. 1995: Transforming the Lithuanian Economy: From Moscow to Vilnius and from Plan to Market. *CASE Network Studies and Analyses*, 42.
- Sawers, L. 2006: Inequality and the Transition: Regional Development in Lithuania. *Baltic Journal of Economics*, 1, 37-51. o.
- Skribans, V. 2009: Latvian and Europe construction comparison: stability and reasons of crisis. *MPRA Paper*, July 2009, Riga Technical University.
- Ummelas, O. 2011: Investors Heading to Estonia on Euro, OECD Entry, Official Says. *Bloomberg*, 2011. január 24. Interneten: <http://www.bloomberg.com/news/2011-01-24/investors-heading-to-estonia-on-euro-oecd-entry-official-says.html>. (Letöltve: 2011. március 21.)
- UNCTAD 2011: *UNCTADStat*. Interneten: <http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx>. (Letöltve: 2011. március 20.)
- UNCTAD 2012: *UNCTADStat*. Interneten: <http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx>. (Letöltve: 2012. január 3.)
- Zabuliene, R. 2011: Lithuania – the adjustment process towards the euro. *Baltic rim Economies*, 1, 2011.

Csehország – a külföldi befektetők országa

VÉGH MARCELL ZOLTÁN

A 2008-ban kirobbanó válság Csehországot késve érintette, 2009 közepére azonban világossá vált, hogy mennyire ki van téve az ország gazdasága a külső hatásoknak. A felvásárló piacok gyengélkedése beindította a fogyasztást és a termelést visszavetítő folyamatokat, aminek egyenes következménye volt a megugró munkanélküliség. A válságkezelést nehezítette a törvényhozás gyengesége és az utóbbi évek állandósult költségvetési nehézségei. A cseh jegybank önálló monetáris politikával rendelkezik, az államadósság struktúra is egyedülálló az OECD-országok között, így figyelemre méltó a válságkezelés működési mechanizmusa.

A gazdaságpolitikai lépések fókusza a pénzügyi stabilitás megteremtése és a munkaerőpiac dinamizálása. Ezek hatásossága azonban kérdéses, kimenetük a külpiacok fellendülésétől is függ. Sikeres pályára állás esetén, kedvező makro-mutatói révén Csehország folytathatja a felzárkózást a nyugat-európai országokhoz, aminek egyik lépése lehet majd a Monetáris Unió tagság. A válságkezelés eddig eredményesnek mondható, a gazdaság távol került a recessziós veszélyektől. Kérdéses azonban, hogy a jövőben elhúzódó kedvezőtlen hatások sikeresen orvosolhatóak-e majd további gazdaságpolitikai ösztönzés mellett, a fiskális és monetáris fegyelmet megtartva.

*Tárgyszavak: Csehország, válság, válságkezelés, gazdaságpolitika
JEL kódok: G01, H12*

Czech Republic – the country of the foreigner investors

MARCELL ZOLTÁN VÉGH

The crisis of 2008 hit the Czech Republic late, but by mid-2009 it became clear that the economy was deeply vulnerable to external effects. The buying markets' weaknesses have started to deteriorate consumption and production, leading to rapidly rising unemployment. Government failures and recent years' constant fiscal instability have challenged the efficacy of crisis management. At the same time, the Czech National Bank has executed an independent monetary policy and the structure of public debt is also unique among the OECD countries so crisis management deserves attention.

Measures of the economic policy have targeted fiscal stability and the dynamization of the labour market. Still, the success is uncertain because it is strongly influenced by the behaviour of the neighbouring markets. In case of a positive economic scenario, the country can further converge to the Western European economies due to favourable macro-level indices, possibly resulting in joining the Monetary Union. The crisis management measures have proven efficient insofar and the economy has avoided the threat of a deep recession, but the question whether the unfavourable long-term effects of the global crisis can be cured by economic policy incentives while keeping monetary and fiscal discipline, remains open.

Keywords: Czech Republic, crisis, crisis management, economy politics
JEL: G01, H12

1. Bevezetés

Csehszlovákia függetlenné válásakor hasonló társadalmi-gazdasági átalakuláson ment át, mint a közép-kelet-európai régió más volt-szovjet államai. A többi országhoz képest azonban meglehetősen magas GDP-vel és viszonylag alacsony államadóssággal rendelkezett. A piacgazdaságra való áttérés rendkívül gyorsan zajlott, 1995-re a magánszektor részesedése elérte a 70 százalékot, ami a régióban a legmagasabb értéknek számított (*Juhász 2010*).

Csehország gazdasága Csehszlovákia 1993-as szétválása után főként a külföldi (elsősorban német) tőke segítségével állt talpra, de a tulajdonviszonyok rendezetlensége és a halogatott ipari szerkezetváltás miatt csak az ezredforduló táján állt tartós növekedési pályára. Nagy hagyományokkal rendelkező iparágai: a vaskohászat, a gépgyártás (Škoda-művek), a porcelán-, üveg-, élelmiszer-, és söripar mellett jelentős a textil-, a bőr-, a fa- és a papíripár is. Fő kereskedelmi partnerei Németország, Szlovákia, Ausztria, Lengyelország, az Egyesült Királyság, Francia- és Magyarország (*Majerová 2000*).

Csehország gazdasága az EU-csatlakozást követően, 2004 és 2007 között átlagosan 6 százalékkal növekedett. A töretlen gazdasági növekedést a relatíve alacsony inflációnak, a versenyképes munkaerőnek és a stabil makrogazdasági helyzetének köszönhetően az országba áramló külföldi működőtőke befektetések tették lehetővé. A gazdasági válság azonban Csehországot sem kerülte el, 2009-ben a reál GDP 4,2 százalékkal csökkent (*NFGM 2010*).

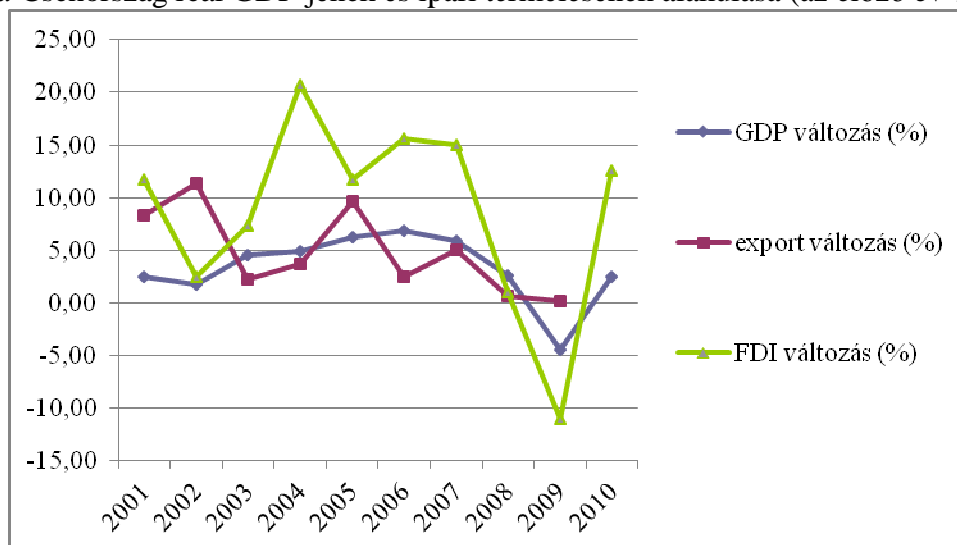
A 2008-as év lassuló növekedése mellett az utolsó negyedévben jelentős kihívások jelentkeztek. A krízis első időszakában többnyire fennmaradt a költségvetési egyensúly, rugalmasan alkalmazkodott a devizaárfolyam, nem ugrott meg az infláció, és megbízható maradt a bankok működése. Csehország a válság első hullámában kifejezetten jól helyt tudott állni a régió többi országához képest (*OECD 2010*).

A válság utáni időszakban lassult az euró-övezeti növekedés, mert a valutauniós tagállamok államháztartásuk konszolidálásának jegyében jelentős kiadáscsökkentésbe kezdtek, illetve adókat emeltek – vagy mindkét módszert egyszerre alkalmazták. Csehország különösen érzékenyen reagált ezekre a fejleményekre, mivel itt a fő gazdasági hajtóerő az export, és az elsődleges kereskedelmi partner az euró-övezet: Csehország kivitelének 50 százaléka ebbe a régióba irányul (*A valutauniós növekedés megtorpanását 2011*).

2. A válság lefolyása és hatásai Csehországra

Csehországba 2008 utolsó negyedévében gyűrűzött be a pénzügyi és gazdasági világválság. A korábbi években tapasztalható kismértékű, de konstans növekedéshez képest 2009-ben 4,2 százalékkal esett a GDP. Ez a csökkenés igen jelentős a régióban, és magasabb az OECD átlagnál (*OECD 2010*). Azonban az Eurostat 2010-re már fellendülésről számol be (1. ábra).

1. ábra Csehország reál GDP-jének és ipari termelésének alakulása (az előző év %-ában)

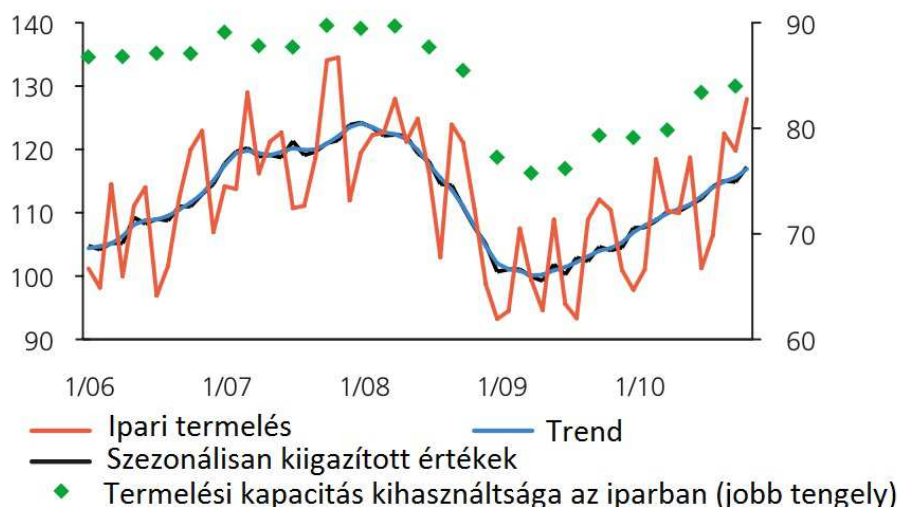

Forrás: Eurostat (2011) alapján saját szerkesztés

Szlovákiához és Magyarországhoz hasonlóan a cseh gazdaság egyik sikertényezője az export, így a gazdaságának alakulásában fontos befolyásoló tényező az eurózóna többi államának gazdasági helyzete, Csehország ipari termelésének mértéke, az export-import arányának, illetve a külföldi működőtőke összegének alakulása. Habár az ország a 2009-es első negyedéves mutatók alapján kifejezetten jól helyt állt a válságban – az OECD-országok között a negyedik helyen szerepelt – más mutatók, mint az ipari termelés és az export mértéke visszaesett. Az 1. ábráról leolvashatjuk a GDP-csökkenés mellett a külföldi működőtőke és az export csökkenését, illetve az ezek között szemmel láthatóan fennálló pozitív korrelációt.

Csehország ipari termelése 2008 elejétől egészen 2009 első negyedévéig szignifikánsan csökkent (2. ábra). Ennek magyarázatául a hasonló mértékben zsugorodó külföldi tőke és export szolgál (1. ábra). Az egyre mélyülő nemzetközi válság tehát elsősorban a kereskedelemben mutatkozott meg, hiszen az exportból származó teljes bevétel a GDP háromnegyedét adja. A termékek és szolgáltatások kivitele 2009-re 9,9 százalékkal csökkent az előző időszakhoz képest (OECD 2010).

2. ábra Csehország ipari termelésének alakulása (2005=100,00%)

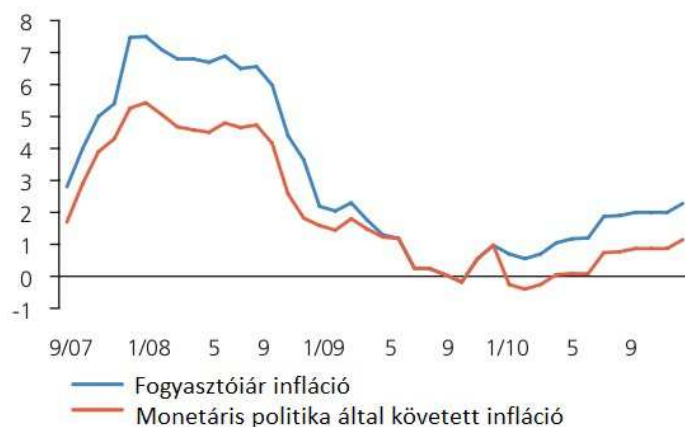
Forrás: Czech National Bank (2011)

A csökkenő ipari termelés és külföldi kereslet hatására az exportált mennyiség visszaesett, de ezzel egyidőben a hazai kereslet is megcsappant, mindezek miatt pedig a külföldi befektetők száma csökkent. Mindez szigorúbb hitelfelvételi kritériumokhoz és a korona árfolyamának gyengüléséhez vezetett. A kormányzati fogyasztást leszámítva a gazdaság más szereplőinek fogyasztása 2009 második felére jelentősen visszaesett (OECD 2010).

A 2007 végén és 2008 első harmadában tapasztalt kiugró mértékű inflációt a kormány 2007-ben bevezetett intézkedéseinek, többek között az addig szabott árak emelésének tulajdonították. Az infláció 2008-as átlagértéke 6,3% volt (Czech National Bank 2011).

A fogyasztói árindex is megugrott 2007 végén - 2008 elején, de a növekedés lassulása mellett 2009 első hónapjaira jelentős mértékben csökkent, majd szeptemberben elérte a nullát (3. ábra). Az újabb növekedés az állam által rögzített elektromos áram és bérleti díjak emelése, illetve 2010-ben az ÁFA növelése miatt következett be (OECD 2010).

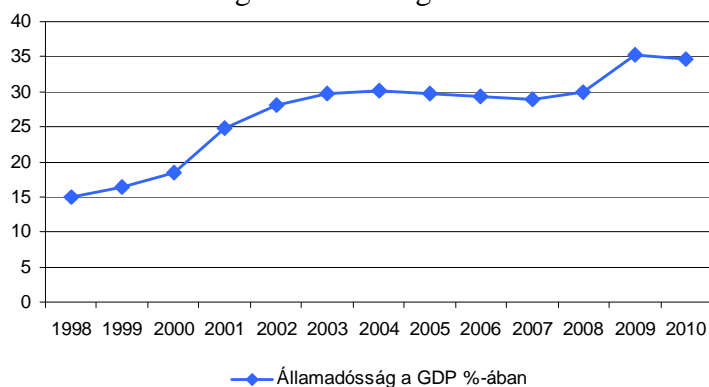
3. ábra Infláció Csehországban (2007 szeptemberétől 2010 szeptemberéig, az előző év %-ában)

Forrás: Czech National Bank (2011)

Csehország államadóssága a válság előtti években stagnált vagy kis mértékben növekedett, az export és az abból származó bevételek csökkenése, illetve az állami kiadások emelkedése következtében azonban 2008-ról 2009-re 5 százalékkal növekedett (Eurostat 2011). 2009-ről 2010-re minimális konszolidálódás tapasztalható, az államadósság a GDP 37,4 százalékát érte el, ami kisebb, mint az eurózóna átlagának fele, így Csehország bőven teljesíti a maastrichti szerződés erre vonatkozó előírását (Nőtt a cseh államadósság 2010).

4. ábra Csehország államadóssága a GDP százalékában

Forrás: Eurostat (2011) alapján saját szerkesztés

3. A válság kihívásai

A Cseh Köztársaság fő gazdasági hajtóereje az ipari termelés és a kivitel, elsődleges kereskedelmi partnere pedig az euróövezet. A világkereskedelem visszaesése, a gyengülő európai kereslet Csehországban visszafogta az exportorientált ágazatok működését. A külföldi tőkebefektetések csökkenése, a szigorúbb hitelfeltételek, továbbá a vállalkozói és fogyasztói hangulat romlása miatt a hazai kereslet is csökkent (Tóth 2010). A válság hatása leginkább a gyártás és a kereskedelem területén jelentős, illetve az ezek által okozott hatások gyűrűznek tovább a gazdaság többi területére. Kihívások elé néz tehát a kormány a termelés fellendítésének, a kereskedelem élénkítésének, a munkanélküliség és az infláció csökkentésének, a fiskális fegyelem megerősítésének, a kormányzati kiadások mérséklésének, a szociális rendszer megújításának, az előregedő társadalom, a nyugdíjrendszer és az egészségügy reformjának kérdéseiben (OECD 2010).

Ezeket a feladatokat a kormánynak rövid-, közép- és hosszú távon is kezelnie kell. A kabinet elsődleges és rövidtávra vonatkozó politikai céljai közé tartozik a termelés és a kereskedelem fellendítése, a munkanélküliség mérséklése és a fiskális fegyelem megteremtése. Míg középtávon az előregedő társadalom és a nyugdíjrendszer problémája vár megoldásra, hosszú távon a nyugdíjkorhatár rendezése, az oktatási, a szociális és az egészségügyi rendszer átalakítása játszik főszerepet (OECD 2010).

4. A válságkezelés lépései

Csehország a válság idején is viszonylag jó eredményeket, relatíve stabil helyzetet mutatott a régióbeli országokhoz képest. A cseh válság gócpontjában a környező országok keresletének elmaradása miatt a termelés és az export visszaesése állt, ez azonban felszínre hozott számos egyéb gazdasági gyengéset (Cameron 2010).

Mivel a válság a külpiacok keresletcsökkenésének eredménye Csehországban, kezdettől fogva egyértelmű, hogy a gazdaság teljesítményét alapvetően befolyásoló tényezők megváltoztatásának lehetősége nem a cseh gazdasági szakemberek, de nem is a politikusok kezében van: csak nemzetközi változások hozhatnak jelentős mértékű javulást. A szakemberek csak arra tehetnek kísérletet, hogy a recessziót megállítsák, és az ország gazdasága ismét növekedési pályára álljon (OECD 2010).

A Toponálek-kormány 2009 februárjában alakította meg az új, elismert gazdasági szakemberekből álló nemzeti gazdasági tanácsát (NERV), amely fő feladatául az „Anti-crisis Plan” kidolgozását kapta. Ez tartalmazott már korábban napirenden lévő feladatokat, illetve kiegészült olyan további tennivalókat, mint a K+F kiadások növelése, egyes befektetési eszközök esetében gyorsított amortizáció, valamint a társadalombiztosítási járulék átmeneti csökkentése a munkaadók számára (OECD 2010). A 2010 júniusában kormányra kerülő Necas-kabinet kormánynyilatkozatában legfőbb céljaként a költségvetés reformját (ennek segítségével az államadósság csökkentését) és a nyugdíjrendszer átalakítását tűzte ki. Emellett folytatja a válságkezelő intézkedéseket, a cseh gazdaság reformját, és a fellendülés érdekében még erősebb nemzetközi összefogást sürget.

A továbbiakban négy fő válságkezelési lépést mutatunk be részletesebben:

- a kamatlábak nagymértékű csökkentése;
- reformok a munkaerőpiacon;
- a költségvetés és az állami kiadások reformja;
- a nyugdíjrendszer reformja.

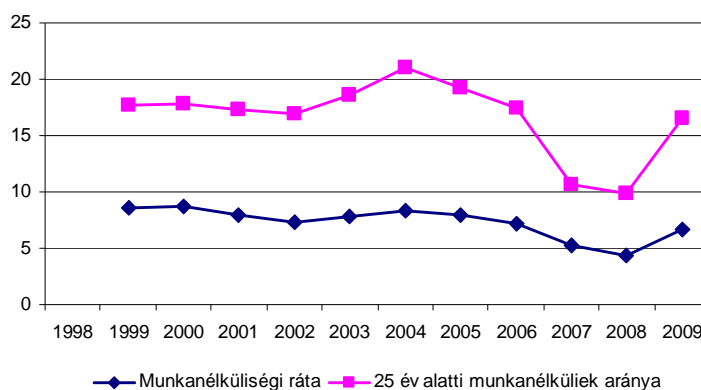
4.1. Kamatlábak nagymértékű csökkentése

2008 augusztusában, amikor mind az infláció, mind pedig a cseh korona árfolyama történelmi magasságon állt, és a kilátások a külföldi kereslet növekedésére elenyészők voltak, a Cseh Nemzeti Bank monetáris tanácsa súlyos lépésre szánta el magát: csökkentette az irányadó kamatot. A válság hatására ez az irányzat folytatódott. A legnagyobb mértékű, 75 bázispontos csökkentés 2008 novemberében történt. 2008 augusztusa és 2009 decembere között összességében 275 bázisponttal mérséklődött a kamatláb, így 16 hónap alatt egy százalék alá esett (OECD 2010). A döntéshozó testület 2011 márciusában is 0,75-ös értéken tartotta az irányadó kamatlábat, továbbá 0,25 százalékon hagyta a diszkont és 1,75 százalékon a lombard rátákat is.

4.2. Reformok a munkaerőpiacon

A cseh áruk iránti hazai és külföldi kereslet csökkenése a termelés redukálásával járt, ami a munkanélküliség növekedéséhez vezetett. 2008 utolsó negyedévében szolid, 2009 első negyedévében azonban már jelentősebb növekedésről számolt be az Eurostat. Az év végén 7,3 százalékos munkanélküliségi ráta az EU-tagállamokhoz viszonyítva alacsony (OECD 2010). Míg az iparban magasabb, 9,3 százalékos a munkanélküliség, addig a szolgáltatások és az építőipar területén kismértékű csökkenés figyelhető meg.

5. ábra A munkanélküliségi ráta alakulása Csehországban 1998 és 2009 között

Forrás: Eurostat (2011) alapján saját szerkesztés

A Munka Törvénykönyvének 2007-es módosítása értelmében speciális esetekben a munkáltatóknak jogukban áll munkavállalóikat „részleges” munkanélkülivé tenni. Ez 2008 végén és 2009 elején a ledolgozandó műszakok, illetve a munkaórák csökkentésével valósult meg Csehországban, így sok munkavállaló állását sikerült megővni (OECD 2010). A Škoda Műveknél például mindössze másfél hónapig élt a négynapos munkahét, majd visszaállt a normál termelés, mivel a kereslet átmenetileg fellendült. Ennek oka, hogy néhány uniós országban – köztük Németországban, a Škoda legnagyobb piacán – az emberek állami támogatást kaptak előregedett autójuk újra cserélésekor (A Škoda visszatér 2009).

A reálkeresetek alakulása továbbra is pozitív maradt, azonban itt is szektorális eltérések figyelhetők meg: míg a kereskedelembe dolgozók reálbére 2008-ról 2009-re 0,9 százalékkal nőtt, addig az állami szektort 2,6 százalékos emelkedés jellemzi (OECD 2010). Érdekes jelenség, hogy bár a nominálbérek a fő ágazatokban stagnálást vagy enyhe növekedést mutattak, a korábban munkanélkülivé vált és most újra alkalmazottak bérei jóval elmaradnak a tapasztaltabb és produktívabb munkatársakétól. Ez azt jelentené, hogy azok a szektorok, ahol csökkent a foglalkoztatottság vagy nagy volt a fluktuáció, mind a reál, mind a

nominálberekben elmaradnak a többitől, ami az aggregált eredményekben egyáltalán nem észlelhető.

A válságintézkedések közé soroljuk a „Restart” programot, amelyet a munkanélkülivé válók minél gyorsabb újbóli elhelyezése és az átképzésben való részvételi kedv növelése céljából indítottak. Ennek lényege, hogy az átképzési és elhelyezkedési programba önként jelentkezőknek magasabb összegű segílyt kínál a kormány a munkanélküliség időszakára.

A Szociális és Munkaügyi Minisztérium „Training is a Chance” és „Train Yourself!” programjaiban résztvevő munkaadók anyagi támogatásban részesülnek, ha képzéseket biztosítanak a munkavállalóknak. A programok elsődleges célcsoportja az átmenetileg munka nélkül maradtak rétege. A „Training is a Chance” program azokat a cégeket támogatja, amelyek nem vezették be a rövidített műszakokat, illetve munkavállalók között magas a 25 év alattiak és az 50 év felettiak aránya. Ez egyszerre két szociális problémát próbál orvosolni: a fiatalkori munkanélküliséget és az alacsony időskori foglalkoztatottságot. A 2009-2010-es időszakban a kormány 7 milliárd cseh koronát költött a foglalkoztatási programokra (OECD 2011).

4.3. A költségvetés és az állami kiadások reformja

A cseh kormány számára a legnagyobb kihívások egyike a költségvetés reformja. Ez ugyanis törvényi változtatásokat igényel, ami azonban egyetértés hiányában több mint egy évtizede kivitelezhetetlennek látszik. Néhány gyors, bár limitált mértékű kiadáscsökkentő intézkedés nagyban hozzájárulna a válság utáni fellendüléshez. A hatékonyabb költségvetés-alkotási folyamat jelentős segítség lenne ahhoz, hogy a kiadásokat még időben megfékezzék.

- Hatékonyabb monitoring-rendszerre, a költségvetés alapos vizsgálatára lenne szükség. A Necas-kormány egyes területek költségvetésének hatékonyság-, és teljesítményértékelésében látja a megoldást.
- A közbeszerzési rendszer teljes átalakítása is indokolt. Az állami kiadásoknak nemzetközi összehasonlításban is igen nagy hányadát (2006-ban a GDP 25 százalékát, 2009-ben még mindig 17 százalékát) adják a közbeszerzési költségek. Ha e területen erősödik a verseny és transzparencia, az jelentős megtakarításokat hozhat (OECD 2010).
- Az egyes minisztériumok költségeiről szóló gyors, részletes és informatív beszámolók hiánya súlyos akadályt állít a költségvetés menedzsmentjének reformja a kormányzat tervei szerint egységes könyvelési rendszerrel naprakész adatokat fog biztosítani.

4.4. A nyugdíjrendszer reformja

A középtávú konszolidáció feladatai között elkerülhetetlen a nyugdíjrendszer évek óta húzódo reformja. A kormány szociális kiadásainak messze a legnagyobb részét a nyugdíjak teszik ki. Az elöregedő társadalmakban a nyugdíjkorhatár emelése az egyik lépés, amit a kormányok az adófizető állampolgárok számának növelése, az aktivitási ráta emelése és a szociális kiadások csökkentése érdekében tesznek. 2008-ban a cseh kormány a férfiak és nők számára egyaránt két évvel növelte a nyugdíjkorhatárt, amelynek eredményeként a GDP egy százalékának megfelelő állami kiadáscsökkenést prognosztizálnak 2060-ra (OECD 2010). Hosszú távon további korhatár-emelések várhatók, 2035-ben akár a 67 éves koráig is munkaköteles lehet a cseh lakosság.

A Necas-kormány 2010 nyarán belekezdett a nyugdíjrendszer átfogó reformjába. A tervek szerint létrehoznák az ún. második pillért, amely az állami rendszer mellett egy 3 százalékos járulékból finanszírozott, kötelező magánagat jelentene. A munkavállalók a magánalapon kívül egy másik, csak állampapírokba fektető alapba is tehetik pénzüket. A

kormány előzetes számításai szerint ez mintegy 30 milliárd koronával csökkentené az állam bevételeit. A kormány emellett magán-megtakarításokra szeretné ösztönözni a lakosságot, ami javíthatja az ország adósság-besorolását (OECD 2010).

5. A válságkezelés eredményei

A válságkezelés legfontosabb, rövid- és középtávú céljai megvalósulni látszanak, a cseh gazdaság termékei iránt van érdeklődés, és az ország képes kihasználni a nyugat-európai gazdasági fellendülést. Mi támasztja alá ezt a kijelentést?

2010 második fele és 2011 eleje növekedést hozott a cseh ipar számára. 2011 februárjára az ipari kibocsátás 13 százalékkal, az építőipari 5,6 százalékkal emelkedett az előző év hasonló időszakához képest. Az ipari termelést leginkább a gépkocsigyártás újbóli fellendülése viszi előre, de beindulni látszik a vasszerkezetek gyártása is. Ellenben visszaesőben van a számítástechnikai és az optikai műszerek gyártása. A külkereskedelmi mérleg 2011 februárjában 13,7 milliárd koronás többlettel zárt, ez azonban hozzávetőlegesen egymilliárddal gyengébb, mint a 2010-es eredmény (Cseh Statisztikai Hivatal 2011).

A közép-kelet-európai régióban a 2009-es év visszaesést hozott a külföldi befektetések terén. A régió válságkezelő politikájának köszönhetően 2010-re 9 százalékkal nőtt a térségbe áramló FDI. Csehországban a közvetlen külföldi befektetések megközelítik a bruttó hazai termelés 4 százalékát.

Eredménynek tekinthető, hogy a cseh irányadó kamatláb 2010 májusa óta 0,75 százalékon áll – ami Európa-szerte egyedülállóan alacsony szint -, valamint hogy 2011 márciusában a kormány megállapodott a nyugdíjrendszer átalakításának alapelveiről. A kötelező nyugdíjbiztosítási járulék egy részét újonnan létrehozandó magán-nyugdíjalapokba irányítják át, ezzel párhuzamosan az eddig kétkulcsos (10, ill. 20 százalékos) forgalmi adót 17,5 százalékos szinten egységesítik. Erre azért van szükség, mert a magánpillér létrehozásával a kormány mintegy 275-330 milliárd forintnyi bevételtől esik el. Az így megemelt ÁFA ellensúlyozására pedig a szegények, az idősek és a gyermekeket nevelő családok kompenzációt kapnak az államtól. A nyugdíjreform 2013-tól kezdve a 35 éven aluli személyeket érinti. A tervek szerint a járulék 2015-től 4 százalékra, 2018-tól pedig a jövedelem 5 százalékára emelkedik (Megállapodott a kötelező 2011).

6. Összefoglalás

A 2007-es gazdasági és pénzügyi világválság 2008 második negyedévében gyűrűzött be Európába. Csehország kezdetben igen ellenállónak bizonyult a válság hatásaival szemben, de 2009 második negyedévére bebizonyosodott, hogy a kis, nyitott országok mennyire ki vannak téve a külső hatásoknak. A cseh gazdaság, amelynek motorja az ipari kivitel, nagyon érzékenyen reagált a belső és külső kereslet visszaesésére: az export csökkenése a termelés csökkentését hozta, aminek következtében megugrott a munkanélküliség. Az évek óta problémát jelentő költségvetési instabilitás erősen hátráltatta a válság idején tevékenykedő kormányokat a hatékony válságkezelésben.

A cseh válságkezelés fő pontjai a munkapiaci reformok bevezetése, illetve a költségvetés alakítására vonatkozó szabályok harmonizálása voltak, emellett az államadósság csökkentése és a nyugdíjrendszer átalakítása játszott fontos szerepet.

Az intézkedések nyomán Csehország gazdasága egyre kedvezőbben alakul, a kormány tevékenysége egyelőre mind a rövid-, a közép- és a hosszútávú célok elérésében pozitívan értékelhető. A teljes stabilizálódás esetén az eurózónához való csatlakozás sem várta magára sokáig. A gazdasági növekedés azonban nagyon törekeny, fennmaradt a függőség a külső feltételek alakulásától, és a reformok, takarékosági intézkedések társadalmi tiltakozó megmozdulásokat eredményezhetnek.

Irodalomjegyzék

- A Skoda visszatér... 2009: A Skoda visszatér a rendes munkahétre. *Origo*, 2009. február 26. Interneten: <http://www.origo.hu/gazdasag/valsag/20090226-gazdasagi-valsag-csehország-autoipar-a-skoda-visszater-a-rendes-munkahetre.html>
- A valutauniós növekedés megtorpanását... 2011: A valutauniós növekedés megtorpanását Magyarország és Csehország szenvedti meg. *Hír24*, 2011. január 30. Interneten: <http://www.hir24.hu/gazdasag/207880/-a-valutaunios-novekedes-megtorpanasat-magyarország-es-csehország-szenvedi-meg.html>
- Cameron, D. R. 2010: *European Responses to Economical Crisis*. Yale University, Washington DC.
- Czech National Bank 2011: *Inflation report 2011/I*, Prague.
- Cseh Statisztikai Hivatal 2011: *Statistics*. Interneten: <http://www.czso.cz/eng/redakce.nsf/i/home>
- Eurostat 2011: *Statistics*. Interneten: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database
- Juhász G. 2010: *Nemzetközi szakmai tapasztalatok. Csehország*. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest.
- Majerová, V. 2000: *Four Milestones in the Social and Economic Development of Czech Agriculture*. Czech Agricultural University, Prague.
- Megállapodott a kötelező... 2011: Megállapodott a kötelező magánnyugdíj-pillérről a cseh kormány. *Origo*, 2011. január 21. Interneten: <http://www.origo.hu/gazdasag/hirek/20110121-megallapodott-a-kotelezo-magannyugdijpillerrol-a-cseh-kormany.html>
- Nőtt a cseh államadósság 2010: Nőtt a cseh államadósság. *Világgazdaság Online*, 2010. január 15. Interneten: <http://www.vg.hu/gazdasag/makrogazdasag/nott-a-cseh-allamadossag-302536>
- OECD 2010: *OECD Economic Surveys: Czech Republic 2010*. OECD, Paris.
- Tóth Zs. 2010: A gazdasági válság hatása Magyarország konvergenciafolyamatára, nemzetközi kitekintéssel. *EU Working Papers*, 1, 27-44. o.

Szlovákia – a legjobb felzárkózó a válságban

VÉGH MARCELL ZOLTÁN

Egy olyan kis, nyitott gazdaságnak, mint Szlovákia, nagy kihívást jelentett a 2008-2009-ben indult válság, mivel a szlovák gazdaság nagymértékben a kereskedelmi partnereire van utalva. A negatív sokkhatás, amely visszavetette a fogyasztást és a termelést, felszínre hozta a gazdaság belső, rejtett gyengeségeit. Mik ezek a potenciális fenyegetések, és hogyan keresett ezekre választ a szlovák kormányzat?

A válságkezelő lépések vizsgálata azért érdekes, mert jelenleg Szlovákia gazdasága tekinthető az újonnan csatlakozott államok közül a felzárkózás éllovasának. A Monetáris Unió tagjaként más eszköztárral vehette fel a harcot a válság ellen, miközben egyedi strukturális problémái is kiéleződtek. Összességében azonban Szlovákia jó válságkezelőnek tűnik – a dolgok jelenlegi állása szerint.

*Tárgyszavak: Szlovákia, válság, válságkezelés, gazdaságpolitika
JEL kódok: G01, H12*

Slovakia – the best performer in the crises

MARCELL ZOLTÁN VÉGH

As a small and open economy, Slovakia was deeply challenged by the 2008-2009 crisis, mainly due to the strong dependence on its commercial partners. Such a negative shock does not only deteriorate the consumption and production but also brings the economy's hidden inner weaknesses to the surface. What were the potential threats for Slovakia and how has the government responded to them?

The Slovakian crisis management measures are definitely worth studying as the country is considered to be a forerunner in the region regarding convergence and closing-up. As a member of the Monetary Union, it uses different instruments to handle the crisis. At the same time, several of its unique structural problems have deepened. All in all, Slovakia seems to have proven good performance in crisis management so far.

Keywords: Slovakia, crisis, crisis management, economy politics
JEL: G01, H12

1. Bevezetés

Szlovákia gazdasága az, amely beváltja az EU-csatlakozáshoz fűzött felzárkózási reményeket. Az utóbbi évtizedben makro mutatói rendszeresen felülmúlták a sokáig Közép-Kelet-Európa éltanulójának tartott Magyarországot, az egy főre jutó GDP szempontjából 2006-ban meg is előzte hazánkat (*Eurostat* 2011). A 2005-2008-as időszakban az átlagosan 8 százalékos körüli növekedés példaként szolgált az egész térségnek. Szlovákia gazdasága nagyon hasonló a magyarhoz: kis nyitott gazdaságként, a rendszerváltáskor elavult intézményrendszert örökölve hozzánk hasonló problémákkal küzdött. Ugyanakkor a Mikuláš Dzurinda vezette szlovák kormányzat által végrehajtott strukturális reformok (amelyek egyaránt érintették a nyugdíj- és egészségügyi rendszereket, a munkajogi és az adózási szabályokat) lefektették egyrészt a gyors növekedés, másrészt a gazdasági stabilitás alapjait. Szlovákia kilábalása vélhetően gyors lesz, a 2009-es erős visszaesést követően csakhamar növekedési pályára áll majd, habár a mérték valószínűleg szerényebb, 4 százalékos körüli lesz (*Eurostat* 2011, *OECD* 2010).

Az elődállam Csehszlovákia 1993-as felbomlása után az ország elhúzódó transzformációs válságba került. A nyugati piacgazdaság intézményrendszeréhez igazodó reformokat elhúzódva vezették be, de erre a 2004-es EU csatlakozás ösztönzőleg hatott. Az uniós előírásokat átvéve és sikeresen alkalmazva a neoliberais elven működő szlovák gazdaság látványos eredményeket ért el. Már 2005-ben belépett az ERM-II árfolyamrendszerbe, ami biztosítékként is működött, megvédve a Dzurinda-kormány által elindított reformokat (*Dózsa* 2009). A siker zálogaként az adminisztrációs terhek csökkentését, az egykulcsos, világos adórendszert, a költségvetés egyenlegét stabilizáló nyugdíjreformot és az FDI-ösztönző politikát érdemes kiemelni. Az ország a személygépkocsi-gyártásban vezető szerepre tett szert a Peugeot-Citroen, a Kia Motors és a Volkswagen üzemek révén (*Slovak Car Industry* 2008).

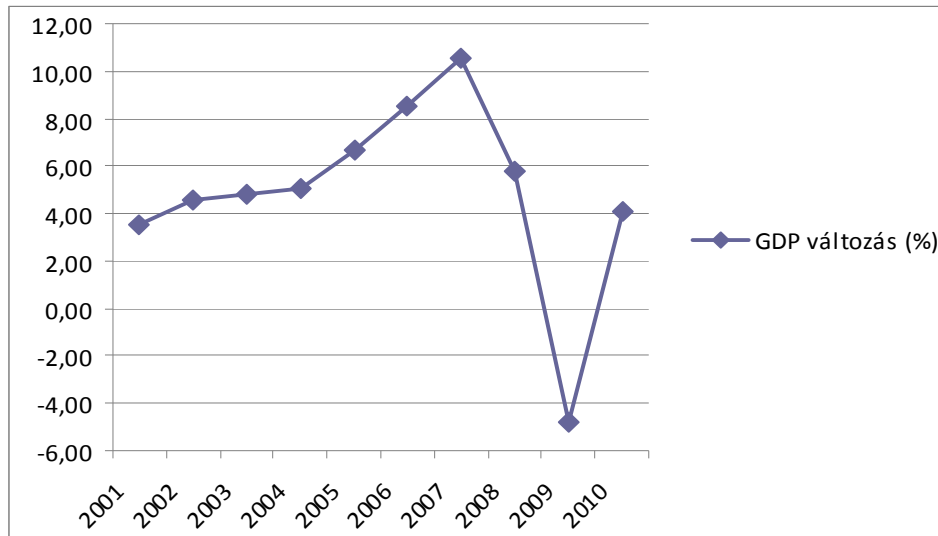
A 2007-ben az Egyesült Államok piacán kialakult subprime válsággal szemben kezdetben ellenálló volt az Európai Unió gazdasága, a válság első jelei 2008 második negyedében mutatkoztak. A globális kapcsolatok, összefonódások kritikus tömege szerte a világban felszínre hozta az EU gazdaságának kockázatait, a tagországoknak azonban más és más problémákkal kellett szembenézniük: a bankcsődök hulláma mellett Németországban és Kelet-Európában exportvisszaeséssel, Franciaországban a fogyasztás stagnálásával, számos országban (Spanyolország, Írország és Nagy-Britannia) ingatlanbuborékok kialakulásával (*Ewing et al.* 2009). Mindezekon kívül egyre több ország szembesült az államadósság finanszírozásának nehézségével, a nem euróövezeti tagoknak pedig az árfolyamok változásának való kitettséggel kellett megküzdeniük. A szlovák gazdaságnak összességében védelmet adott a szerencsésen, 2009. január elsejére időzített euró-bevezetés, mert a válsághatások megjelenése után aligha lett volna lehetősége a konvergencia-kritériumok teljesítésére. Így jóval olcsóbban finanszírozhatta államadósságát, mint a környező, nem euróövezeti országok, ami nagyobb mozgásteret adott a válságkezelő intézkedéseknek, és árfolyam-spekuláció sem érinthette az országot. A másik oldalról az euró bevezetése révén beszűkült az ország monetáris eszköztára, valamint rákényszerült más euróövezeti tagok finanszírozásának hozzájárulására. Ugyanakkor növelte a kitettséget a globális környezetnek az ország export-orientáltsága. A partnerországokban visszaeső fogyasztásra nagyon érzékenyen reagált például az ország motorjának tekintett autópár, a válság évében közel 20 százalékos visszaesést produkálva (*Slovakia lost the title* 2010).

2. A válság hatásai Szlovákiában

Kis nyitott gazdaságként, erős külkereskedelmi kapcsolatokkal a szlovák gazdaság nagymértékben függött a környezetétől a válság éveitől, mind a külkereskedelem

alakulásán, mind a külföldi működőtőke (FDI) beáramlásán keresztül. A 2009-es közel 5 százalékos visszaesés nemzetközi összehasonlításban is erősnek számít (OECD 2010), de a 2010-es eredmények már kedvezően alakulnak (1. ábra).

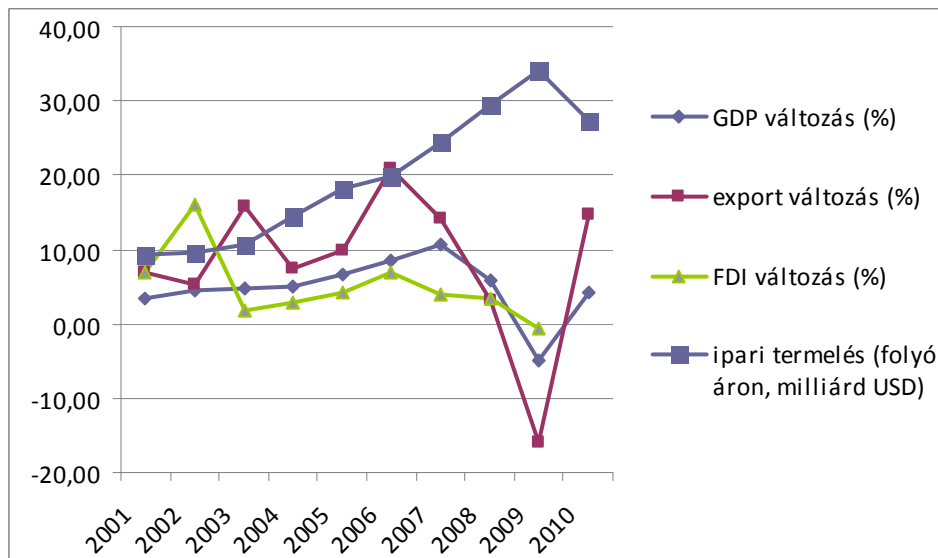
1. ábra Szlovákia reál GDP-jének alakulása (az előző évhez viszonyítva, %)

Forrás: Eurostat (2011) alapján saját szerkesztés

Mi magyarázhatja ezt a hullámvölgyet? A GDP mozgása és az export között erős pozitív korrelációt feltételezhetünk. Az ipari termelés recesszióját a válságkezelő intézkedések révén sikerült valamelyest eltolni, de ez a szektor is erősen visszaesett 2009-ben. A kitettséget az is mutatja, hogy az FDI korábban intenzív növekedése 2008-ra stagnálás közeli állapotba jutott, 2009-ben pedig tökémenekülés volt megfigyelhető (2. ábra).

2. ábra Szlovákia GDP-je és az ipari termelés

Forrás: Eurostat (2011) és World dataBank (2011) alapján saját szerkesztés

A GDP változását a maastrichti kritériumrendszer makromutatóival együtt vizsgálva a következő megállapításokat tehetjük. A Dzurinda-kormány (1998-2006) államadósság-csökkentő lépései – mint a nyugdíjak és más szociális juttatások megvágása vagy az egykulcsos, kedvezmények nélküli adórendszer kialakítása – stabilan alacsony mederbe

terelte az államadósságot, ami OECD viszonylatban is az élmezőnybe számít (*OECD 2009*). Ugyanakkor a válságkezelő intézkedések hatását tükrözi a 2009-es év: a költségvetési deficit meglódulása jócskán túllépett a maastrichti konvenció által megengedett határon, felfelé nyomva az államadósságot is. Az infláció lelassulását a bérek befagyasztásának és a kínálat-oldali verseny erősödésének lehet tulajdonítani. A hosszú távú kamatlábak nem szaladtak el, a régió néhány más országával ellentétben Szlovákia finanszírozhatósága nem vált kétségessé, így nem volt szükség nagy és költséges kamatfelárat ígérni a befektetőknek (1. táblázat). A hosszú távú finanszírozás bizonytalanabb: a válságkezelő intézkedések elhúzódásával, esetleg célt tévesztésével könnyen fölszökhet az államadósság, ami a fiskális fegyelem megerősítését sürgeti (*OECD 2010*).

1. táblázat Szlovákia főbb makrogazdasági mutatói

		2006	2007	2008	2009	2010
GDP változás	%	8,50	10,58	5,80	-4,80	4,10
államadósság	GDP %-a	30,50	29,60	27,80	35,40	n.a.
költségvetési egyenleg	GDP %-a	-3,20	-1,80	-2,10	-7,90	n.a.
HICP	%	4,30	1,90	3,90	0,90	0,70
hosszú távú kötvénykamatok	%	4,40	4,50	4,70	4,70	3,90

Forrás: Eurostat (2011)

3. A válság kihívásai

A 2010-ben a szociáldemokrata Robert Fico-t váltó Radičová-kormány felkészülten látott neki a válságkezelő csomag összeállításának. A kabinet legfőbb politikai céljának a fiskális fegyelem megerősítését, az államadóssággal szembeni harcot és a munkanélküliség elleni küzdelmet jelölte meg (*First Slovak female 2010*). 2009-ben ugyanis a munkanélküliség újra emelkedni kezdett, és elérte a 14 százalékot, a költségvetési deficit pedig a 8 százalékot (*Eurostat 2011*).

Az igazi veszély, hogy tartós munkanélküliség épül ki, ami hosszú távra megnövelné a szociális kiadásokat, és fenyegetné a költségvetés egyensúlyát. A válság során a kereslet csökkenése miatt a személygépkocsik és az elektronikai cikkek gyártói sorozatos elbocsátásokba kezdtek. Mindezek mellett a 61 százalékos aktivitási ráta is alacsonynak számít OECD viszonylatban (*OECD 2009*). A munkanélküliségnek ráadásul van regionális és etnikai vonatkozása is, a keleti, fejletlen országrészek tartósan konzerválják az életszínvonalbeli lemaradásokat: az 1990-es évek után induló fellendülés ezekben a régiókban alig éreztette hatását. Összességében a fiatal felnőttek és az idősebb nők körében kiugróan magas a munkanélküliség, ők kifejezetten nehezen találnak munkát, ami sok szociális feszültség forrása (*Potančoková et al 2008*). A rossz életkörülmények a demográfiai fenntarthatóság kérdését is felvetik, a mindenkori kormányzatnak középtávon erre is feladata megoldást találni. A munkaerőpiac még most is rugalmatlan, a munkavállalói mobilitás alacsony, a részmunkaidős foglalkoztatás pedig nem elterjedt, alig 3 százalékos; a vállalkozóvá váláson pedig tovább lehetne könnyíteni (*Potančoková et al. 2008*).

A másik kérdés, ami nehéz helyzetbe hozza a szlovák kormányt, hogy egyszerre kellene konszolidálnia középtávon a költségvetést, valamint rövidtávon felpörgetni a termelést és a foglalkoztatást. Szerényebb, 4 százalékos növekedési pályára állva aligha talál a kormány mindkét célra elegendő forrást – az elosztórendszerekben és a szabályozásban is további változásokra lesz szükség.

4. A válságkezelés lépései

Összegezve az eddigieket elmondható, hogy Szlovákiát a környező országoknál stabilabb helyzetben érte a válság, makromutatói az OECD-átlaghoz képest sokkal kedvezőbbek. Növekedési pályája megtört ugyan, de számos gyors válságkezelő intézkedésnek köszönhetően 2010-re megfordult a recesszió. A válság azonban Szlovákiában is a felszínre hozta a gazdaság rejtett gyengeségeit, mint a szociális egyenlőtlenségek, a munkanélküliség kritikus méretei és a kedvezőtlen demográfiai kilátások. A válságból való kilábalás éveiben nehéz megítélni, hogy a szociális piacgazdaság elemeit leépítő, neoliberais felfogású, piac- és növekedés-centrikus gazdaságpolitika működőképes-e, hiszen a válságkezelés számos állami támogatásra épülő, keynes-i eszközt is tartalmaz. Szlovákia biztosabb helyzetét az a tény is jelzi, hogy nem szorult rendkívüli külső finanszírozói segítségre, mint Magyarország, sőt 2010 elején 440 millió eurónyi kölcsönt adott az IMF-nek, hogy ezt az összeget a bajba jutott országok hitelezésére fordíthassa (*IMF* 2010).

A válságkezelő lépések fő célkitűzése, hogy a keresleti oldali sokkból minél gyorsabban kilábalva újra növekedési pályára álljon a szlovák gazdaság, folytatódjon a bérek és az árak reálkonvergenciája. A gazdaságnak szigorú fiskális politikával, tartósan ezen a növekedési pályán kell maradnia. Így középtávon „kinőheti” a válságkezelő csomag miatt keletkező forrásigényt, a kormányzatnál képződő többlet pedig vagy a gazdaságot sújtó terhek csökkentésére vagy a szociális különbségek mérséklésére fordítható. Milyen intézkedéseket is sorolhatunk a szlovák válságkezelő lépések közé?

- Munkaerőpiaci intézkedések;
- A termelés ösztönzése (roncsprémium);
- Adórendszerbeli változások és a költség egyensúlya.

4.1. Munkaerő-piaci reformok

Szlovákia legégetőbb problémáinak egyike az extrém mértékű munkanélküliségi ráta, ami a hosszú távú munkanélküliség kialakulásával fenyeget: akik tartósan nem találnak munkát, azok kikerülnek a munkavállalás szempontjából aktív népesség köréből, ezáltal hosszabb időre visszafoghatják a gazdaság versenyképességét. Munkahelyek teremthetők a külföldi működőtőke ösztönzésével, azaz további transznacionális cégek betelepülésével. Vonzerő lehet a stabil jogi és gazdasági környezet, az adminisztratív terhek csökkentése, valamint a foglalkoztatási adók további mérséklése (*OECD* 2010). Az élőköltségei az utóbbi években estek (*Lalinský* 2010), kérdéses azonban, hogy ez a trend fenntartható-e a fogyasztást terhelő adók növelése mellett.

Az *OECD* (2010) főként az aktív munkaerő-piaci eszközöket, az átképzéseket, tréningeket hiányolja: Szlovákiában az *OECD* átlagnak kevesebb, mint a felét költik a – máshol egyébként kétes hatékonyságú – munkaerő-piaci programokra. A munkanélküliség elleni harc fontosabb eleme a kormány programjában az önfoglalkoztatás támogatása és az ún. „social enterprises” (társadalmi vállalkozások) kialakítása. Ezek működésének alapelve, hogy a dolgozók statisztikai létszámának legalább 20 százalékig munkaerőpiaci szempontból hátrányos munkavállalót foglalkoztatnak, a nyereség pedig a képzésre fordítandó. Cserébe a kormányzat meggyőző adókedvezményeket és egyéb pénzügyi ösztönzőket nyújt az ilyen vállalkozásoknak. Mindezek mellett a Szlovák Nemzeti Bank a munkaerőpiac rugalmasabbá tételét sürgeti (*Filko et al.* 2010). Az aktivitási ráta növelése érdekében pedig a korengedményes nyugdíjazás rendszerének visszaszorítását, a korhatárnak a várható élettartam növekedésével megegyező ütemű emelését javasolja. Új munkahelyek az önfoglalkoztatás növelésével is létrejöhetnek – ennek adó- és járulékvonzatai alacsonyabbak, mint a foglalkoztatottaké. A válság éveiben 2,75 százalékkal csökkentek az önfoglalkoztatók járulékterhei. Ennek hatására Szlovákiában az egyéni vállalkozók köre kibővült, a dolgozók

számának 15 százalékát is eléri. Az OECD azonban figyelmeztet arra, hogy ezek egy része csak adóelkerülési okokból válhatott önfoglalkoztatóvá, mint ahogy a jelenség Magyarországon is ismert. A kezdő vállalkozásoknak és az önfoglalkoztatóknak nyújtott támogatás nagyobb ellenőrzést igényel (OECD 2010).

4.2. A termelés ösztönzése (roncsprémium)

A termelés korábbi szintje vagy a belső fogyasztás növekedésével vagy a külső kereslet helyreállításával érhető el. A kormányoknak az előbbire van hatásuk, így több régiós kabinet a fogyasztás támogatása mellett döntött, vélhetően addig, amíg a termelés vissza nem áll növekedő pályára. A roncsprémium-akciók kétséges, de előszeretettel alkalmazott eszközei voltak Európa két legnagyobb autóiipari hatalmának: Szlovákia mellett Németországban futottak ilyen akciók; Csehországban is tervezték, de végül visszavonták a programot. A módszer lényege, hogy régi személygépkocsit akciósan, állami támogatással lehetett újra cserélni, ezzel ösztönözve a gyártósorok működésben tartását. A program vitatott; előnyei közé sorolhatók a következők (Szirmai 2009):

- ösztönzi a fogyasztást, segít a termelés fenntartásában;
- adóbevételt generál (a forgalomba helyezés adói és az ÁFA);
- modern, a környezetet jobban kímélő járműveket helyez forgalomba.

A program hátrányai között pedig a következőket érdemes megemlíteni (Szirmai 2009):

- a támogatás nem csak hazai, hanem külföldi gépkocsi-márkákra is elkölthető, ami nem javítja a foglalkoztatást;
- elvonja a lakossági megtakarításokat, ahelyett, hogy azokat a tőkepiacon tartanák;
- fékezi az iparág hatékonyságának javítását (ugyanis a már meglévő modelleket értékesítik);
- a program után még jobban visszaesik a kereslet.

2009-ben a Fico-kormány két programot hirdetett meg, amelyek keretében a 10 évnél régebbi autókat lehetett lecserélni, az első programban 1,5 ezer, a másodikban ezer euró támogatással, legfeljebb bruttó 25 ezer eurós vételárig. A támogatás néhány nap alatt elfogyott, az autóeladások így a válság idején is növekedtek, a 2009-es év utolsó negyedében 18,4 százalékkal az előző év hasonló időszakához képest (Slovakia Autos Report 2009). Ezekben a hónapokban több üzem teljes kihasználtsággal működött, néhány pedig növelte is a foglalkoztatást. A támogatások megközelíthetik a 100 millió eurót, amelyet csak részben fedez az értékesítések adóbevétele (Szirmai 2009).

4.3. Adórendszerbeli változások és a költség egyensúlya

A termelés és a foglalkoztatás támogatása természetesen közkiadást jelent, márpedig a költségvetés egyensúlya már a válság előtt sem volt teljesen stabil. A kézenfekvőnek tűnő, ámde fájdalmas és nehezen kivitelezhető kiadáscsökkentő megoldások (a közalkalmazotti bérek befagyasztása, leépítések a közszférában) a költségcsökkentés mellett növelnék a munkanélküliek állományát, és egyben visszavetnék a lakossági fogyasztást, ezért inkább a bürokrácia hatékonyságának növelésében, kontrolling szemléletű monitoringjában lenne érdemes a megoldást keresni. A különféle politikai machinációk elkerülése érdekében a Radičová-kormány a nyugdíjak emelésének ütemét 50 százalékban az inflációhoz, 50 százalékban a GDP növekedéséhez kötötte. A gyors fellendülést az szolgálná, ha csak az áremelkedést vennék figyelembe (OECD 2010), aminek azonban nagyobb az inflációgerjesztő hatása. A költségcsökkentést célozza továbbá a PPP-konstrukcióknak szánt

egyre nagyobb szerep, amivel az állam anélkül csökkenthetné beruházási kiadásait, hogy a fejlesztéseket el kellene halasztani. Az adóbevételek a gazdaság kifehérítésével, az adóelkerülés elleni küzdelemmel, az adókedvezmények rendszerének további erodálásával növelhetőek (*Filko et al.* 2010), az OECD tanulmány pedig a vagyoni jellegű adók kiterjesztését szorgalmazza. Erre azért lehet szükség, mert a társasági adókból származó bevétel a válság éveiben nagymértékben csökken, és a visszaeső fogyasztás miatt az ÁFA-kulcs egy százalékponttal, 20 százalékra emelésével sem nőnek jelentősen a költségvetés bevételei. A vagyoni típusú adók előtérbe helyezése több teret enged a lakossági fogyasztásnak, illetve az élők munkáinak terheit csökkentheti, ezáltal hatékony eszköz lehet a tartós szociális problémák elleni fellépésben. A szlovák adórendszerben eddig is jelen voltak a vagyoni adózás elemei (telek- és építményadó formájában), de ezek alapja és mértéke nem tette lehetővé a hatékony adóztatást (*OECD* 2010).

A megtett lépések hűen tükrözik, hogy a szlovák kormányzat is egyszerre próbál küzdeni a költségvetés két legfontosabb gondjával, a jelenben keletkező keresleti sokkal és a jövőben felmerülő finanszírozási nehézségekkel. A GDP és a reálbérek zuhanása szociális problémák sokaságát hozta a felszínre, amelyek orvoslására megvolt ugyan a kormány mozgástere, de az eredmény korlátozott maradt. Az alacsonyan képzett munkanélküliek aligha tudnak élni a roncspremium vagy a vállalati adókedvezmények eszközeivel. Az előrejelzések (*Eurostat* 2011) azonban azt mutatják, hogy 2011-re már újra lendületet nyer a gazdaság, ami teret engedhet a további FDI-bevonásnak, illetve a KKV-szektor ösztönzésének is, így a szociális problémákat a munkán keresztül lehet orvosolni.

5. Összefoglalás

A 2007-es amerikai subprime válsággal szemben kezdetben ellenálló Európába a 2008-as évben gyűrűzött be a válság, felszínre hozva az EU tagállamok strukturális gyengeségeit. A kis, nyitott gazdaságokat, mint amilyen Szlovákia is, különösen keményen érintették a külső körülmények változásai. Mind a külső, mind a belső kereslet csökkenése visszavetette a termelést és a belső fogyasztást, újra rendkívüli magasságokba emelve a munkanélküliséget, láthatóvá téve a szociális elosztórendszer hiányosságait.

A szlovák válságkezelés tanulsága, hogy a válság hatása mérsékelhető a fogyasztás támogatásával, a munkaerőpiac stabilizálásával, de e módszer kedvező hatása nagy mértékben függ attól, hogy a támogatásból vásárolt javak importáltak-e vagy sem. Viszonylag rugalmas munkaerőpiacának, a szociális kiadások folyamatos szűkítésének és a vállalkozásösztönző gazdaságpolitikának köszönhetően Szlovákia remekül teljesített a válság előtt, és ezek azok a tényezők, amelyek kellő stabilitást adtak a gyors kilábaláshoz, a gazdaság újbóli felpörgéséhez. Az eddigi gazdaságpolitika veszélye a szociális problémák felhalmozódása, amelynek helytelen kezelése évtizedekre nehézségeket okozhat a költségvetésnek. Ha az ország megfelel a további kihívásoknak, folytathatja felzárkózó pályáját a nyugat-európai országok felé.

Irodalomjegyzék

Dózsa Gy. - Izsák D. 2009: Szlovák recept a magyar betegnek. *Figyelő* 2009/1, 14-17. o.

Eurostat 2011: *Statistics*. Interneten:

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database

Ewing, J. – Matlack, C. – Stecker, T. – Capell, K. – Scott, M. – Bush, J. – Turek B. 2009: Válságunió. *Figyelő*, 12, 26-29. o.

- Filko, M. – Kišš, S. – Ódor, L. – Šiškovič, M. 2010: *Structural Policy Challenges in Slovakia*. National Bank of Slovakia, Bratislava.
- First Slovak female... 2010: First Slovak female PM Iveta Radicova takes power. *BBC NEWS EUROPE*, 2010. július 9. Interneten: <http://www.bbc.co.uk/news/10567364>. (Letöltve: 2011.04.02.)
- IMF 2010: *IMF Signs Agreement to Borrow up to €440 Million from the Slovak Republic*. <http://www.imf.org/external/np/sec/pr/2010/pr1034.htm>. (Letöltve: 2011.04.02.)
- Lalinský, T. 2010: *Business Competitiveness after Euro Adoption in Slovakia*. National Bank of Slovakia, Bratislava.
- OECD 2009: *OECD Economic Surveys: Slovak Republic 2009*. OECD, Paris.
- OECD 2010: *OECD Economic Surveys: Slovak Republic 2010*. OECD, Paris.
- Potaňčoková, M. - Vaňo, B. - Pilinská, V. - Jurčová, D. 2008: *Slovakia: Fertility between tradition and modernity*. Demographic Research, Rostock.
- Slovak Car Industry... 2008: Slovak Car Industry Production Almost Doubled in 2007. *IndustryWeek*, 2008. április 9. Interneten: http://www.industryweek.com/articles/slovak_car_industry_production_almost_double_d_in_2007_16083.aspx
- Slovakia Autos Report 2009: *Slovakia Autos Report Q4 2009*. Interneten: <http://www.companiesandmarkets.com/Market/Automotive-and-Parts/Market-Research/Slovakia-Autos-Report-Q4-2009/RPT745649>
- Slovakia lost the title... 2010: Slovakia lost the title of the car industry leader in Europe. *slowakei-netz.de*, 2010. március 17. Interneten: <http://en.slowakei-netz.de/174/2010-0047/slovakia-ne-lider-avtoprom-en.html>
- Szirmai S. P. 2009: Cserekereskedelem. *Figyelő*, 33, 11-13. o.
- World dataBank 2011: *World Development Indicators*. Interneten: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do>

A válság meglepetése – Lengyelország

FARAGÓ EMESE – MEZŐ JÚLIA

A pénzügyi és gazdasági válság gyors növekedési szakaszban érte el a lengyel gazdaságot. S bár a növekedés üteme a válság hatására lassult, Lengyelországnak Európában egyedülálló módon még a legkritikusabb időszakban, 2007 és 2009 között is sikerült pozitív növekedési eredményeket produkálnia. Eredményes keynes-i anticiklikus gazdaságpolitikájával ellensúlyozni tudta a negatív hatásokat, és állami támogatásokkal élénkítette nagyméretű, zárt, önellátásra képes belső gazdaságát. Végül – megkésve ugyan, de – a válságjelenségek Lengyelországban is jelentkeztek – azonban ezek már nem voltak olyan súlyosak, és nem húzódtak el annyira, mint az Európai Unió más tagállamaiban. A válságkezelés rövidtávon sikeresnek bizonyult, ami elsősorban a szerencsés kiindulási helyzetnek és a megfelelő időben bevezetett kormányzati intézkedéseknek: a gyors, hatékony és eredményes reformoknak köszönhető. Azonban a közép- és hosszú távú hatásokat illetően már árnyaltabb a kép.

*Tárgyszavak: Lengyelország, gazdasági válság, válságkezelés, kormányintézkedések
JEL kódok: G01, H12*

Surprise of the crisis – Poland

EMESE FARAGÓ – JÚLIA MEZŐ

The economic and financial crisis reached the Polish economy at its fast growing period. Although the economic growth has slowed down as a consequence of the crisis, the Polish economy – in a unique way in Europe – managed to show positive results even at the most critical period between 2007 and 2009. The Keynesian anti-cycle policy of the Polish government could successfully offset the negative effects of the global crisis. The government managed to stimulate the large, closed and self-supplying internal economy by financial supports. Finally, the impacts of the crisis reached Poland, but only in 2009, and they were not so serious and permanent as in other member states of the European Union. The short run success of the Polish crisis management is due to the fast, efficient and effective reforms and to the government measures introduced at the right time. However, the impacts in medium and long term are not so unambiguous.

Keywords: Poland, economic and financial crisis, crisis management, government measures
JEL: G01, H12

1. Bevezetés

Lengyelország az egyetlen közép-európai állam, amelynek a 2008-2009-es világgazdasági válság legnehezebb időszakában is sikerült gazdasági növekedést produkálnia. Ez a viszonylag zárt gazdaság, a nagyméretű belső piac, a stabilan lefektetett pénzügyi és társadalombiztosítási alapok, a lengyel valutaleértékelődés és a kormány által sikerrel véghezvitt anticiklikus gazdaságpolitika együttes hatásának eredménye.

A siker alapvető kulcsa a jó kiindulási helyzet, mely több tényező együttállásának köszönhető. Az ország gazdasági zártságából adódóan a lengyel GDP-hez viszonyítva nem olyan magas az export és az import aránya, mint más közép- és kelet-európai országokban, így Lengyelország a világgazdasági válság tovaggyűrűző hatásainak is kevésbé volt kitéve (OECD 2010).

Lengyelország a kedvező ciklikus hatásoknak köszönhetően a válság előtt nem volt túlzottan eladósodott helyzetben. Ezért – a jelentősebb államadóssággal rendelkező államoktól eltérően – a lengyel kormány megengedhette magának, hogy a válság hatásainak jelentkezésekor állami segítséggel élénkítse a gazdaságot. Eredményes anticiklikus politikájával sikerült ellensúlyoznia a kívülről érkező negatív hatásokat, és finansiális támogatások útján élénkíteni nagyméretű és önellátásra képes belső gazdaságát (Wisniewski 2010a).

Mindezek alapján helytállónak tűnik az a felfogás, mely szerint Lengyelország sikerrel vette a válság által elé gördített akadályokat, méghozzá az erős gazdasági alapjainak köszönhetően. Azonban más jelentős szempontokat is figyelembe véve már nem fogadható el ilyen egyértelműen ez a megállapítás, hiszen demokratikus átalakulása óta a lengyel gazdaság komoly strukturális gyengeségeket mutat. Ide tartozik a gyenge szabályozás, az emiatt kialakult és tartósan magas költségvetési hiány, valamint a külföldi befektetőket visszatartó fejletlen infrastruktúra (Kowalewski-Rybinski 2011).

Esettanulmányunkban arra a kérdésre keressük a választ, hogy Lengyelország valóban olyan sikeres válságkezelési technikával rendelkezik-e, mint ahogy azt a mainstream felfogás tartja, vagy mindössze a negatív hatások késleltetett jelentkezéséről van szó. Amennyiben sikeresnek fogadjuk el a lengyel válságkezelést, érdemes feltenni azt a kérdést is, hogy mit tanulhatnának a közép- és kelet-európai államok a lengyel állam válságkezelési technikájából, melyek azok az elemek, amelyek a többi ország esetében is sikerrel alkalmazhatók.

2. A válság hatása Lengyelországra

A következőkben a gazdasági és pénzügyi válság Lengyelországra gyakorolt hatásait mutatjuk be. Ám mielőtt erre kitérnénk, fontosnak tartjuk, hogy röviden bemutassuk az ország korábbi jellemzőit, illetve a válság kirobbanását megelőző prominens gazdasági növekedés háttérében álló tényezőket. Erre azért van szükség, hogy minél jobban értelmezhetőek és átláthatóak legyenek a krízis által okozott problémák.

2.1. A válságot megelőző növekedés háttere

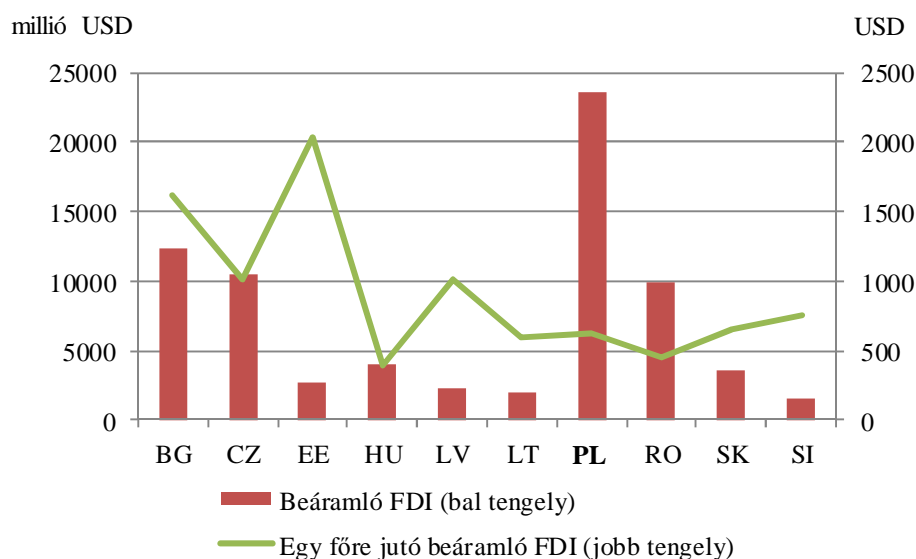
A válság előtt az élénk beruházási kereslet, az ipar kibocsátásának bővülése, a fogyasztás emelkedése és a magas konjunktúra indexek a hosszan tartó fejlődés időszakát vetítették előre, melyhez hozzájárultak az Európai Unió támogatási forrásai is: a 2004-ben belépett tíz új tagállam együttes keretéből Lengyelország az előcsatlakozási támogatásokat is beleszámítva az első három évben 48 százalékban részesedett (Lengyel-Fejes 2010). Így 2008-ban, a válság kirobbanásakor a lengyel gazdaság éppen növekedési stádiumban volt.

A lengyel gazdaság két egymással összefüggő fontos sajátossága a gazdaság zártság és a belső fogyasztás viszonylag nagyobb aránya (*Lengyel-Fejes 2010*). Az Európai Unió közép-kelet-európai tagjai közül a gazdasági nyitottság az 1990-es évek eleje óta Lengyelországban és Romániában a legkisebb – mind az export/GDP, mind az (export+import)/GDP mutatója alapján (*UNCTAD 2012*) –, így Lengyelország a világgazdasági válság tovagyűrűző hatásainak is kevésbé volt kitéve, mint Szlovákia, Bulgária vagy Magyarország.

Habár az export viszonylag kis súlyt képvisel a bruttó hazai termékben, a válságot megelőzően a lengyel GDP növekedésének egyik hajtóereje mégis a kivitel volt, hiszen 2004 és 2006 között az export bővülése átlagosan évi 23 százalékot tett ki (*Lengyel-Fejes 2010*). Fontos azonban megjegyezni, hogy az import a demokratikus átmenet óta folyamatosan meghaladja az export értékét, így a kereskedelmi mérleg hosszú évek óta deficitese, ami a folyó fizetési mérleg hiányát okozza (*UNCTAD 2012*). A lengyel kivitel közel 80 százaléka az Európai Unió tagállamaiba irányul, a külkereskedelmi hiány mégis évek óta az ázsiai országokkal (Kína, Korea, Japán) szemben keletkezik (*Lengyel-Fejes 2010*). A növekedésben a kivitelnél meghatározóbb szerepet tölt be a dinamikus beruházási tevékenység (*Lengyel-Fejes 2010, Rácz 2009*).

Az EU-csatlakozás óta a kelet-közép-európai államok közül a Lengyelországba beáramló külföldi működőtőke (FDI) összege kimagaslóan a legnagyobb (*UNCTAD 2012*). Ám a működőtőke áramlás vizsgálatakor érdemes annak egy főre eső értékét is figyelembe venni, hiszen ez Lengyelország esetében jócskán árnyalja a képet: ebből a nézőpontból az ország a régió középmezőnyébe sorolható (1. ábra). Az FDI bevonzásában nagy szerepet játszott, hogy a rendszerváltozást követően megszületett jogszabályok kiemelkedő védelmet biztosítottak a privatizációs folyamatban résztvevő külföldi befektetőknek (*Kowalewski-Rybinski 2011*).

1. ábra A Közép-Kelet-Európa országaiba beáramló külföldi működőtőke (2007)

Forrás: UNCTAD (2012) adatai alapján saját szerkesztés

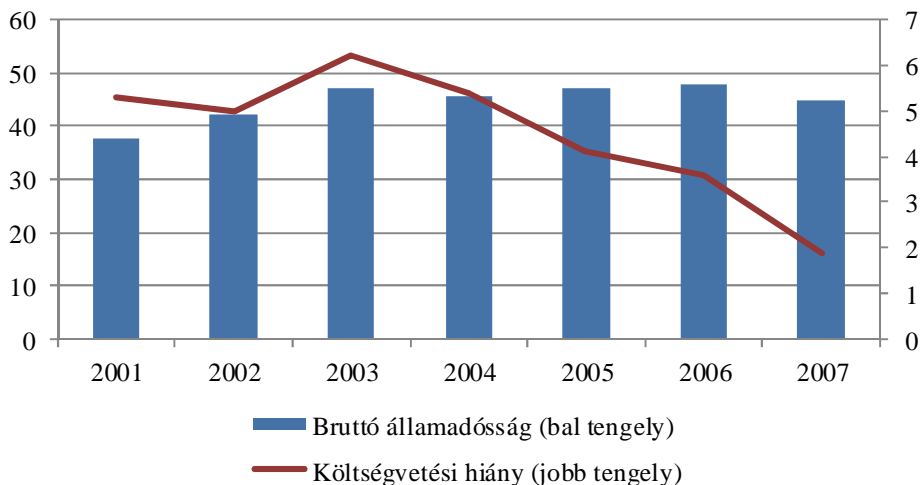
Az átalakuló országok közül Lengyelország rendelkezik a legkiegyensúlyozottabb pénzügyi rendszerrel az egyaránt fejlett bankszektornak és tőkepiacnak köszönhetően (*Kowalec 1999, OECD 2010*).⁴⁹ *Kowalewski és Rybinski (2011)* szerint nagyrészt ez a fejlett pénzügyi rendszer alapozta meg az ország gazdasági növekedését. A szerzők arra is felhívják a figyelmet, hogy a régió más államaiban sokkal magasabb a külföldi kézben lévő bankok

⁴⁹ A lengyel tőkepiac az egyik legfejlettebb az új tagállamok tőkepiacai közül (*Kowalec 1999, Kowalewski-Rybinski 2011*).

aránya, mint Lengyelországban,⁵⁰ ami a kormányzat külföldi bankokkal szembeni inkonzisztens politikájának eredménye. A magas arányú állami tulajdon emellett együtt jár a bankok rendkívül szigorú felügyeletével is: 2009 végén a bankszektorban befektetett tőke 77 százalékát birtokló bankok be voltak jegyezve a tőzsdén (így szigorú jelentési kötelezettségeknek kellett eleget tenniük), míg a többi országban ez az arány átlagosan 24% (és enyhébb követelményekkel párosul). A kemény lengyel szabályozás összefügg a jegybanksági függetlenséggel és a monetáris politika szigorával. Ennek következtében az ezredfordulót követő években elmaradt a „hitelboom”, vagyis Lengyelországban nem következett be drasztikus hitelállomány-növekedés, szemben a régió országainak többségével, ahol ráadásul a külföldi valutában denominált hitelek megugrása volt jellemző⁵¹ (Kowalewski-Rybinski 2011).

A monetáris politikával ellentétben a fiskális szigor nem érvényesült. Kowalewski és Rybinski (2011, 20. o.) „a fiskális imprudencia két évtizedéről” beszél. Lengyelországban a költségvetési eszközöket nem megfelelően használták az elmúlt években, mert a kormányzatok nem az ország hosszú távú érdekét tartották szem előtt, csak az újraválasztásukra törekedtek, s emiatt nem mertek a társadalom számára népszerűtlen bevételnövelő intézkedéseket meghozni. Ez a felelőtlen politika pedig kiemelkedően magas strukturális költségvetési hiányhoz és jelentős – bár a maastrichti határtól elmaradó – államadósság felhalmozásához vezetett. A 2. ábráról azonban az is leolvasható, hogy 2003 és 2007 között a deficit folyamatosan csökkent, a válság előtt már 3% alá is vissza tudták szorítani – még hozzá úgy, hogy eközben az infláció sem szabadult el – vagyis megkezdődött egy felelős gazdaságpolitika (OECD 2010).

2. ábra A lengyel költségvetési hiány és államadósság alakulása 2001-2007 között (a GDP %-ában)

Forrás: Eurostat (2012) adatai alapján saját szerkesztés

Szintén sok éve húzóerő súlyos probléma a munkanélküliség, mely az EU-csatlakozást követően kezdett csak javulni. A munkanélküliségi ráta 2002-ben húsz százalék feletti volt, 2004-től 2008-ig azonban folyamatosan javuló tendenciát mutatott (GUS 2012). Ennek oka a külföldi munkavállalási lehetőségen kívül a 2004 és 2007 közötti gazdasági konjunktúrában és a fejlődő munkaerő-piaci lehetőségekben rejlett (Tóth 2010). A foglalkoztatási ráta 2007-

⁵⁰ 2009-ben a bankok 22 százaléka állami tulajdonban volt Lengyelországban, míg Litvániában és Szlovákiában csupán 8 százalékuk (Kowalewski-Rybinski 2011).

⁵¹ A magánszektor devizahiteleinek aránya a Balti államokban meghaladta a 70 százalékot, és Magyarországon, Bulgáriában és Romániában is magasabb volt, mint a hazai pénznemben felvett kölcsönök összege (Kowalewski-Rybinski 2011).

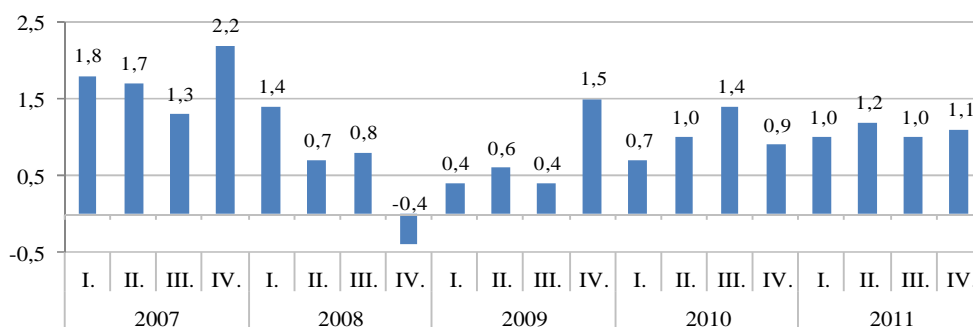
ben 57 százalékos volt, amivel Lengyelország az Európai Unió sereghajtói közé tartozott, messze elmaradva a lisszaboni stratégia által kívánatosnak minősített foglalkoztatási szinttől (Lengyel-Fejes 2010, OECD 2012).

Összességében a régió többi országához hasonlóan Lengyelországról is elmondható, hogy az ezredfordulót követően elfogadott számos reform célja nem feltétlenül a strukturális egyensúly megteremtése volt, hanem az Uniós taggá válás. Ezt bizonyítja, hogy EU-csatlakozást követően a reformfolyamatok megakadtak, de legalábbis látványosan lelassultak (Kowalewski-Rybinski 2011). Lengyelországot a globális válság tehát növekedési pályán és több szempontból szerencsés helyzetben érte, ám eközben az ország több komoly strukturális problémával is küzdött.

2.2. A válság lefolyása

A válság első hatásai Közép-Kelet-Európa más országaihoz hasonlóan késleltetve, csak 2008 második felében érték el Lengyelországot (3. ábra). Ám míg a többi állam súlyos visszaesést szenvedett el, addig 2009-ben Lengyelország Európa egyik legdinamikusabban fejlődő országának számított. A válság hatására a gazdasági növekedés lassult, de – a jó kiindulási helyzetnek és a válságkezelés kezdeti lépéseinek köszönhetően – a lengyel gazdaságnak ennek ellenére is sikerült Európában egyedüli módon mindvégig pozitív növekedési eredményeket produkálni (1. táblázat).

3. ábra A lengyel GDP növekedése 2007-2011 között (%)

Forrás: GUS (2012) adatai alapján saját szerkesztés

Megjegyzés: szezonálisan kiigazított értékek 2005-ös rögzített árakon; bázis: az előző negyedév

A válság hatására az ipar hozzáadott értéke jelentős visszaesést mutatott (2009-ben 5 százalékpontot zuhant), a fogyasztás azonban továbbra is bővült. Vagyis a gazdasági recesszió jelentkezőkor a növekedés motorjának szerepét a fogyasztói szektor vette át: 2008-ban a magánfogyasztás a GDP 61 százalékát, a közösségi fogyasztás a GDP 18 százalékát, a bruttó felhalmozás a GDP 25 százalékát tette ki. A válság hatását nagymértékben ellensúlyozó bruttó felhalmozás a szakértők szerint elsősorban a krízis idején is fennmaradó beruházási kedv eredménye volt (Lengyel-Fejes 2010, OECD 2012). A régió többi országával összehasonlítva abszolút értékben a legtöbb tőke még 2008-ban és 2009-ben is Lengyelországba irányult (Wisniewski 2010a).

Mint korábban már említettük, a lengyel gazdaság meglehetősen zárt és viszonylag magas a belső fogyasztás aránya. Ezt támasztja alá, hogy Lengyelországban az export/GDP arány a magyarországi arálynak még a felét sem teszi ki: 2010-ben az előbbi 40,07%, utóbbi 88,94% volt (UNCTAD 2012). A válság időszakában mindkét tényező kiemelkedő szerepet játszott a recesszió hatásainak ellensúlyozásában. Ez az oka többek között annak is, hogy a

zloty 35 százalékos leértékelődése – ami a térség egyik legnagyobb visszaesésének számít – alacsonyabb inflációt generált, mint a forint kisebb mértékű gyengülése Magyarországon (A lengyel csodához 2010, BMI 2009). A harmonizált fogyasztóiár-index (HICP) 2008-ban 4,2 százalékos értéken állt, ami 2004 óta a legmagasabb érték. 2009-ben az infláció csak kis mértékben esett, 2010-ben azonban 2,6 százalékra mérséklődött (1. táblázat). Árstabilitás tekintetében az Európai Bizottság 2010-es adatai (EC 2010) szerint a 12 hónapos átlagos infláció 2010 márciusában 1 százalékon állt, ami kiváló eredmény az előírt 3,9 százalékos referencia értékhez viszonyítva.

1. táblázat Lengyelország egyes gazdasági mutatói (2008-2012)

		2008	2009	2010	2011 ^(b)	2012 ^(b)
Reál GDP-növekedés	%	5,1	1,6	3,8	3,8	3,0
Infláció (HICP)	%	4,2	3,5	2,6	4,0	2,8
Munkanélküliség	%	7,1	8,2	9,6	9,4	9,2
Költségvetési egyenleg	GDP %	-3,7	-7,3 ^(b)	-7,9 ^(b)	-5,5	-3,8
Bruttó államadósság	GDP %	47,1	50,9 ^(b)	55,0 ^(b)	56,0	56,4
Folyó fizetési mérleg egyenlege	GDP %	-6,6	-4,0	-4,5	-4,8	-5,1

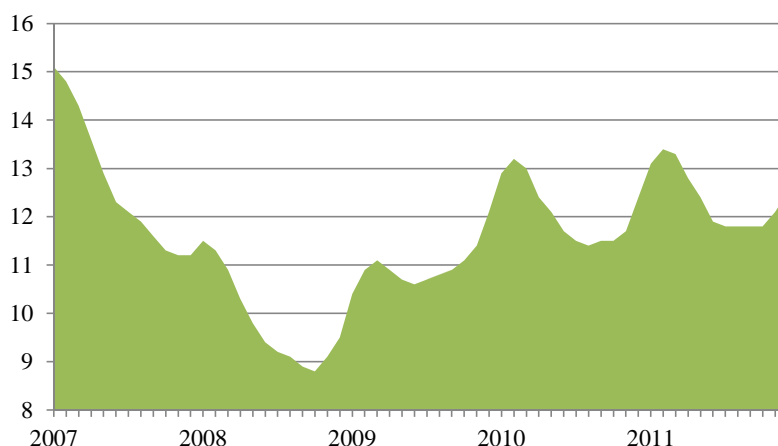
Megjegyzés: (b) = becslés

Forrás: IMF (2011)

A lengyel kivitel jelentős része az Európai Unió tagállamaiba irányul, így az export válság alatti alakulására a legfontosabb kereskedelmi partnernek számító Németország „bezárkózása” jelentős hatást gyakorolt. A világgazdasági válság a lengyel külkereskedelem szerkezetét is módosította. Az Unió tagállamaiból csökkent a behozatal, míg a fejlődő országokból érkező import megugrott (Lengyel-Fejes 2010). Kezdetben az export dinamika lassulásával párhuzamosan a belső kereslettől hajtott import mértéke folyamatosan nőtt, így növekedett a Lengyelországra évek óta jellemző külkereskedelmi hiány. 2009-ben azonban már mérséklődött a passzívum. Ez pedig a zloty leértékelődésének köszönhető, mivel az megdrágította az importot és kedvező helyzetbe hozta az exportöröket, így az kivitel kisebb mértékben csökkent, mint a behozatal (Lengyel-Fejes 2010, OECD 2010). Az 1. táblázatról is leolvasható, hogy a folyó fizetési mérleg hiánya 2008-ról 2009-re jelentősen csökkent, de ez a javulás az elmondottak alapján nem elsősorban az exportorientált növekedés beindulásának, hanem az import exportnál is súlyosabb visszaesésének a következménye.

Mint arra már utaltunk, Lengyelországban sok éve húzóóó súlyos probléma a munkanélküliség, mely az EU-csatlakozást követően kezdett csak javulni. Ám a válság hatására a munkaerő-piaci helyzet ismét fokozatosan romlott. 2008 után a munkanélküliség addigi csökkenésének a munkakeresők többségének alacsony képzettségi szintje és a munkavállalókat érintő járulékkerhek mértéke egyaránt gátat szabott, ami különösen a mezőgazdasági alkalmazottak népes táborát sújtotta (Tóth 2010). Ráadásul a kedvezőtlen gazdasági helyzet következtében a korábban külföldön dolgozók egy része hazatért Lengyelországba, így a munkanélküliségi ráta 2009-re 8,2 százalékra emelkedett, 2010-2011-ben pedig a 9,7 százalékos európai átlagnak volt (Eurostat 2012, 4. ábra). A foglalkoztatási szint további csökkenése mérsékelheti a belföldi keresletet, növelheti a szociális gondoskodás iránti igényt, csökkentheti az állam adóbevételeit, így súlyosbíthatja az államháztartás egyébként is nehéz helyzetét (Lengyel-Fejes 2010, OECD 2012).

4. ábra A lengyel munkanélküliségi ráta (2007-2011, %)

Forrás: GUS (2012) adatai alapján saját szerkesztés

A szigorú szabályozás következtében Lengyelország pénzügyi válság idején kevésbé volt függő és kiszolgáltatott helyzetben: a pénzügyi rendszere sokkal diverzifikáltabb volt, mint a többi új tagállamnak, bankjai kisebb devizahitel-állományt halmoztak fel, így a pénzügyi válság nem érintette olyan súlyosan a lengyel pénzügyi intézeteket (*Kowalewski-Rybinski* 2011, *Mikolajczyk-Miklaszewska* 2009, *OECD* 2010), amelyeknek rövid lejáratú kötelezettségei is jóval alacsonyabbak voltak. A válság hatására ugyanakkor a lengyel bankpiacon is komoly likviditási hiány jelentkezett – hiszen a külföldi befektetők igyekeztek kimenekíteni a tőkéjüket Közép-Kelet-Európából –, és csökkent az emberek bizalma a pénzügyi intézetek iránt (*Lengyel-Fejes* 2010, *Rácz* 2009). A kormány intézkedéseinek hatására szigorodtak a lakáshitelezés feltételei, és a válság a vállalati hitelezés visszaesését vonta maga után (*OECD* 2010, *Rácz* 2009).

A bankszektor felépítése szerencsésnek bizonyult a gazdasági válság negatív hatásainak ellensúlyozásában. 2005-2009 között a bankszektor eszközeinek 20,5 százaléka állami tulajdonban volt – míg a kelet-közép-európai országok összességét tekintve ez az arány csupán 12,9 százalék. Másutt ugyanis az 1990-es évek elején számos bank csőd-közeli helyzetbe került, az államoknak viszont nem volt elegendő forrása megmentésükhöz, így külföldi befektetők vásárolták fel az ilyen pénzügyi intézetek nagy részét (*Kowalewski-Rybinski* 2011). A Lengyelországban viszonylag kiterjedt állami banktulajdonlás ellenére a támogatási igény a válság idején is alacsony maradt. A jóváhagyott állami segítség kerete 2008 és 2010 között itt a GDP-nek csak 2,6 százaléka volt, míg az Unió egészében megközelítette a 36%-ot. A tényleges felhasználás az EU-ban végül alig haladta meg a GDP 13 százalékát, a lengyelek viszont egyáltalán nem használták fel a rendelkezésükre álló keretet (*EC* 2011).

Az állami tulajdon mellett Lengyelországban is jelentős a külföldi (főként más Unió tagországokból származó) bankok részesedése, így az anyabankok politikája meghatározó szerepet töltött be a lengyel piacon tevékenykedő hitelintézetek szempontjából. Az anyabankok és leánybankjaik közötti hitelezési és refinanszírozási kapcsolat nem okozott komoly gondot a válság során. A tulajdonosok elsősorban a bankcsoporton belül és nem a nemzetközi pénzügyi piacokon próbálták hitelhez jutni. Így 2008-ban és 2009-ben a hazai bankközi pénzügyi piac nehézségeit az anyabankoktól érkező jelentős mennyiségű likvid forrással tudták orvosolni, ezért a külföldi pénzügyi intézetekkel szembeni adósság állománya drasztikus növekedést mutatott (*Lengyel-Fejes* 2010). Emellett a három állami tulajdonban lévő lengyel bank is nyújtott hiteleket az országban működő külföldi bankoknak, s tekintettel a rendkívül szigorú szabályozási környezetre, ez nagy segítséget jelentett az országnak a recesszió

elkerülésében (*Kowalewski-Rybinski* 2011). Végül a részvényesek nem vonták el a leányvállalatok nyereségét, és ezen kívül 2008 folyamán tőkeemelés és alárendelt kölcsöntőke formájában 14 lengyelországi banknak nyújtottak pótlólagos tőkét (*Lengyel-Fejes* 2010).

A rendelkezésre álló likvid eszközöknek köszönhetően a lengyel bankok nemcsak kötelezettségeiket tudták időben teljesíteni, hanem képesek voltak további hitelek nyújtására is. Mindezek következtében 2008-ban rekord nyereséget mutatott a bankszektor, és a hitelintézetek közül csak 14 zárta veszteséggel az esztendő. A bankközi piacokon azonban már az év végén emelkedni kezdtek a refinanszírozási költségek, és 2009 elejére a szektor egészének eredménye is drasztikus zuhanásba kezdett. Ráadásul ebben az évben a kereskedelmi partnerek keresletcsökkenése „a GDP növekedés lassulásán és a munkanélküliség fokozódásán keresztül a hitelállomány minőségének hirtelen romlásához vezetett, ami egyrészt csökkentette a bankrendszer stabilitását, másrészt a hitelnyújtás visszafogására készítette a kereskedelmi bankokat” (*Lengyel-Fejes* 2010, 302-303. o.).

Költségvetési hiány tekintetében Lengyelország 2006-ban az 1 százalékos mértéket tűzte ki céljául, ennek ellenére a költségvetési deficit a válság hatására 2010-ig folyamatos emelkedést mutatott (1. táblázat), így a legmagasabb értéket vette fel az újonnan csatlakozó tagállamok között (*Kowalewski-Rybinski* 2011). Az államadósság 2006 és 2009 között a GDP 50 százaléka körül mozgott, 2010-ben 50,9 százalékra emelkedett, 2011-re pedig elérte az 55 százalékot. Bár ez még alacsonyabb a Maastrichti Szerződés által előírt küszöbértéknél, azonban a jövőre nézve további adósságnövekedést prognosztizálnak, így nem csak a belső, de a külső egyensúly megteremtéséhez is erőteljes fiskális konszolidáció végrehajtása volna kívánatos (*EC* 2010, *IMF* 2011).

Összefoglalva, a válság hatásai Lengyelországban késleltetve, a 2008-as év legvégétől jelentkeztek. E hatások közül a fokozódó munkanélküliséget, az egyensúlyi mutatók romlását, valamint az elszabaduló költségvetési hiányt és a GDP 50 százalékát meghaladó államadósságot érdemes kiemelni. A jövőben tehát sürgető kérdés a foglalkoztatási és szociálpolitikai helyzet javítása, valamint az eladósodás folyamatának megállítása. Ennek érdekében a lengyel kormánynek további átfogó reformokat kell végrehajtania (*OECD* 2012, *Wisniewski* 2010a).

3. A válságkezelés lépései

Noha a lengyel gazdaság növekedése súlyosabb megrázkódtatások nélkül folytatódott a válság alatt, a válságkezelő intézkedések bevezetését és a korábban elodázott strukturális reformok megvalósítását Lengyelországban is szükségessé tette a jelentős költségvetési hiány és a megugró államadósság. A válság legfontosabb kihívásai közé ezeken kívül a 2008-2009 fordulóján spekulációs támadások célpontjává vált valuta, a nagy és viszonylag zárt belső piac védelme, a belső fogyasztás fenntartása, a folyó fizetési mérleg egyensúlyban tartása, valamint a munkanélküliségi ráta növekedésének megfékezése tartozik.

A válságkezelés sikerének egyik kulcsa, hogy a kormány és a jegybank már a válság első tüneteinek jelentkezésekor terveket dolgozzon ki, hogy megvédje az ország gazdaságát és pénzügyi rendszerét a negatív hatásoktól, ezeket a terveket pedig szükség szerint aktualizálják és bővítsék. Lengyelország kormánya is erre törekedett, azonban az elmúlt évtizedekben kialakult kormányzási gyakorlat megnehezítette a lakosság körében népszerűtlen intézkedések bevezetését.

Az EU legtöbb tagállama a 2008-2009-es időszakban expanzív fiskális politikát folytatott, s igaz ez Lengyelországra is. Az említett két évben az automatikus stabilizátorok és a diszkrecionális intézkedések együttes bevezetése Lengyelországban a GDP 5,2 százalékának megfelelő stimulust jelentett, amit a válság alatt is fennmaradó gazdasági növekedés tett lehetővé (*Cameron* 2010). A lengyel kormány a válság hatásait érzékelve tehát számos expanzív intézkedést fogadott el, főleg adócsökkentéseket és az állami beruházások

élénkítését. 2008. október 13-án a Pénzügyminisztérium döntött a Pénzügyi Stabilizációs Bizottság megalakításáról, amelynek feladata volt elősegíteni az együttműködést és a koordinált intézkedések megvalósítását a Pénzügyminisztérium, a jegybank és a pénzügyi felügyelet között. Ezen kívül a vállalkozóknak nyújtott állami garanciavállalás értékét 25 000 euróról 50 000 euróra emelték.

A lengyel kormány külső válságkezelő lépését 2009 áprilisában tette meg, amikor megállapodott a Nemzetközi Valutaalappal egy 20,5 milliárd dollár értékű rugalmas hitelkeret biztosításáról. Erre azért volt szükség, mert a zloty a válság hatására a visegrádi országok valutájával párhuzamosan 2008 augusztusában kezdett drasztikusan leértékelődni. Az IMF-hitelkeret a zloty halvány felértékelődéséhez és kedvezőbb piaci visszajelzésekhez vezetett. Ennek következtében az ország végül nem is kényszerült hitel lehívására (*OECD 2010, Wisniewski 2010a, Wozniak 2010*).

A továbbiakban a válságkezelési intézkedéseket hat fő csoportba sorolva fogjuk tárgyalni: a költségvetés és az állami kiadások reformja, a monetáris intézkedések, a vállalkozások segítésére irányuló lépések, az állampolgárok védelmét célzó intézkedések, a munkaerőpiac reformja, valamint a nyugdírendszer reformja.

3.1. A költségvetés és az állami kiadások reformja

Az államháztartás egyensúlytalanságai és a gyorsan növekvő államadósság arra figyelmeztették Lengyelországot, hogy a kedvező növekedési folyamatok fenntartása és az euró mihamarabbi bevezetése érdekében azonnali szerkezeti reformokra és fegyelmezettebb fiskális politikára volna szükség. Mivel az infláció a válság első szakaszában mindössze három százalék körül mozgott, Lengyelországban nem volt szükség antiinflációs lépések bevezetésére (*A lengyel csodához 2010*).

Az államháztartási hiány és az államadósság növekedési ütemének csökkentése érdekében a miniszterelnök 2010. január végén bejelentette a *Pénzügyi konszolidációs és fejlesztési tervet*, amely az államháztartás konszolidációjára, a fejlesztési prioritásokra, valamint a jól működő és polgárbarát állam megvalósítására koncentrált (*Medovarszky 2010*). A terv egyik legfőbb célja a takarékos állam kialakítása volt, úgy, hogy 2012-re a GDP-hez viszonyított költségvetési hiány a 2009-ben tapasztalt 7 százalékról 3 százalékra csökkenjen.

Ennek egyik eszköze az ország 2009-2012-es időszakra vonatkozó konvergenciaprogramjában (*Republic of Poland 2010a*) és a 2010-2011-re kiadott *Pénzügyi konszolidációs és fejlesztési tervben* (*Republic of Poland 2010b*) megfogalmazott *kiadási* (vagy költségvetési) *szabály* bevezetése a strukturális hiány mérséklésére. Eszerint a maastrichti kritériumoknak megfelelő 3 százalékos költségvetési hiány eléréséig a kiadások reálértékben legfeljebb egy százalékkal növekedhetnek, ezután pedig a kiadások növekedése alacsonyabb lesz, mint a gazdasági növekedés. Ezen kívül a kormány hatékonyabbá kívánja tenni a közintézmények pénzeszközeinek felhasználását, megszüntetve azt a gyakorlatot, hogy egyes intézmények kamatozó bankszámlán tartják felhasználatlan eszközeiket, míg mások kénytelenek kötvénykibocsátással fedezni kiadásait. A tervek szerint kötelezővé tennék, hogy a közintézmények szabad pénzeszközeiket a Pénzügyminisztérium elkülönített számláján tartsák.

A 2008 novemberében a Miniszterek Tanácsa előtt bemutatott *Stabilitási és Fejlesztési Terv* (*Republic of Poland 2008*) alapvetően az állampolgárok és vállalatok adóterhelésének csökkentését, az adórendszer egyszerűsítését célozta a gazdasági növekedés biztosítása érdekében, továbbá takarékosági intézkedéseket írt elő a költségvetési szerveknél. Ennek keretében a kormány 2009. január 1-jei hatállyal a korábbi három kulcsosról két kulcsosra módosította a személyi jövedelemadó rendszert, ami csökkentette az adóterhelést, így próbálva növelni a fogyasztói keresletet.

A 2009-ben megjelent *Gazdaságpolitika 2010* programtervezet az államháztartás stabilizálását és a pénzügyi egyensúly fenntartását célozta meg egy többéves államfinanszírozási terv keretein belül. 2011-re 45 milliárd zlotys költségvetési hiányt (a GDP 5 százaléka), és 814,6 milliárd zlotys államadósságot (a GDP 54,4 százaléka) irányzott elő. A célkitűzés azonban mindkét esetben csak megközelíteni sikerült, a költségvetési hiány 2011-ben 7%, míg az államadósság 55%. A programtervezet előírta továbbá az általános forgalmi adó 22-ről 23 százalékra növelését. 2013-ra pedig 55 milliárd zlotys privatizációs bevétel elérését irányozta elő. Noha ennek megvalósulására kevés esély van, a privatizáció valóban felgyorsult: a költségvetés két év alatt 36,7 milliárd zloty bevételhez jutott.

Az államadósság szintjének csökkentését segítheti elő az *államadósság középtávú kezelési terve 2010-2014* is, melynek célja, hogy a lengyel államadósság 2010 és 2014 között 55 százalék körül mozogjon. Ennek átlépése költségvetés-módosítást és súlyos megszorításokat eredményezne. A tervezet szerint 2011-ben 54,2 százalékos, 2012-ben maximum 54,3 százalékos lehet a GDP arányos államadósság mértéke. Jelenleg úgy tűnik, hogy ezt a tervet is csak közelíteni sikerül.

Függetlenül a Stabilitási és Fejlesztési Terv – és a később ismertetésre kerülő Krízisellenes Csomag – intézkedéseitől a kormány számos gazdaság erősítő és a pénzügyi kondíciókat javító intézkedést vezetett be. Ezek közül a leginkább hatékony az áthidaló előnyüdják reformjának bevezetése volt, amely hozzájárult a közkiadások helyzetének javításához. De eredményes intézkedésnek bizonyult a hozzáférés az IMF Rugalmas Hitelkerethez, melynek köszönhetően jelentős mértékben növekedett a lengyel kormány mozgástere a nemzetközi piacokon esetlegesen bekövetkező negatív hatások kiküszöbölésére.

3.2. Monetáris intézkedések

Már említettük, hogy a lengyel jegybank teljes mértékben meg tudta őrizni a függetlenségét (és rendkívül szigorú banki szabályozást érvényesít). A központi bank legfőbb célja hagyományosan az infláció alacsonyan tartása, az árszínvonal stabilitásának biztosítása (*Kowalewski-Rybinski* 2011). Így 2008 nyaráig a lengyel monetáris politika az inflációs nyomás ellensúlyozására helyezte a hangsúlyt. Ennek érdekében (a nyílt piaci műveletek alkalmazásán kívül) 2007 és 2008 folyamán több lépcsőben növelték a jegybanki alapkamatot is. Miután 2008 végén a gazdaság lassulása és a munkaerő kereslet visszaesése miatt a szakértők alacsonyabb inflációs szintet jeleztek előre, a Monetáris Tanács két lépcsőben, összesen 1 százalékponttal csökkentette a jegybanki kamatlábakat (*Lengyel-Fejes* 2010, *OECD* 2010).

A jegybank 2008. október 13-án kiadott bizalomerősítő intézkedéscsomagja a pénzpiaci műveletek hatékonyságának elősegítését, valamint a hazai és külföldi devizapiaci műveletek likviditásának biztosítását célozta. Emellett a bankok és a központi jegybank között szorosabb együttműködést írt elő. Ezt swap műveletekkel és a refinanszírozás biztosításával szerette volna elérni (*OECD* 2012). 2009-ben a jegybank módosította az eredeti csomagot, májustól kezdve 6 hónapos repot kínált, egy hónapra növelte a swap ügyletek futamidejét, és kiterjesztette a biztosítékként elfogadott értékpapírok körét. Ezen kívül az év második felétől kezdődően 3,5 százalékról 3 százalékra szállította le a kötelező tartalékrátát, amivel a bankoknak 3,3 milliárd zloty értékű pótlólagos likviditást biztosított (*Lengyel-Fejes* 2010, *OECD* 2010).

A jegybank a zloty árfolyamának a válság idején megnövekedett volatilitását devizapiaci intervenciókkal igyekszik fékezni, amit jelentős összegű tartalékainak köszönhetően tud megtenni.

3.3. A vállalkozások segítése

A kormány különböző programjai nagy hangsúlyt helyeztek a vállalkozások helyzetének könnyítésére. A Stabilitási és Fejlesztési Terv (*Republic of Poland 2008*) keretében az Államkincstár által nyújtott garanciák és kezességek összegét előbb 40 milliárd, majd 55 milliárd zlotyra emelte a hitelhez jutás megkönnyítésére, és gondoskodott az Országos Gazdasági Bank 3,7 milliárd zloty összegű feltőkésítéséről. Bevezettek egy Iparfejlesztési Ügynökség által kezelt lengyel cégeket támogató programot is, mintegy 5 milliárd zloty összegben, mindenképp a hadiipari üzemek támogatására, továbbá általában a cégek versenyképességének növelésére. Ezen kívül a kormány magasabb kedvezményt irányzott elő az újonnan alapított cégek számára 100 000 euró értékben. 2009-ben az Unió támogatásokért folyamodó cégek számára csökkentették az előleg kifizetési lehetőségek korlátait.

Mindennek ellenére az ipari és szolgáltató cégeknek nyújtott állami támogatások 2008-ban és 2009-ben – a válság hatását is beszámítva – Lengyelországban lényegesen alacsonyabbak voltak az EU 27-ek átlagánál (a GDP 0,8 és 0,7 százaléka, szemben a 2,1 és 3,5 százalékkal). 2010-ben viszont a válság hatása nélkül kalkulált 0,72 százalékos érték valamivel meghaladta az Unió 0,5 százalékra visszaeső átlagát.⁵²

3.4. Az állampolgárok védelmét célzó kormányintézkedések

A kormány a válságkezelési intézkedések bevezetésekor nagy hangsúlyt helyezett az állampolgárok védelmére is. Bankbetétek garanciája 50 ezer euróra növekedett. A kormány támogatta a lakáscélú hitelek törlesztését azok számára, akik elvesztették munkahelyüket (*Lengyel-Fejes 2010*). Ezen kívül a *Pénzügyi konszolidációs és fejlesztési terv 2010-2011 (Republic of Poland 2010b)* tartalmazza a falun és szegény családokban élő fiatalok képzésének, esélyegyenlőségének megteremtését is, amelynek keretében bővítették az óvodai férőhelyek számát. Célként tűzték ki az oktatás színvonalának növelését és a szélessávú internet hálózat fejlesztését, hogy az a lakosság minél nagyobb hányada számára hozzáférhetővé válhasson.

3.5. A munkaerőpiac reformja

A *Társadalmi Szolidaritási Alap* elsősorban a válság munkanélküliséget növelő hatásainak ellensúlyozására szolgált. A munkanélküliség mértéke ugyanis jelentős mértékben megnövekedett a vállalati leépítések, illetve a külföldről hazaérkező munkaerő következtében. 2009 áprilisában a lengyel kormányzat 13 intézkedésből álló csomagot fogadtatott el, ami a rugalmasabb munkaerőpiac és a bérterhek állami kompenzációval történő mérséklése útján próbálta a foglalkoztatottsági szintet és a munkahelyeket biztosító vállalatokat fenntartani, oly módon, hogy pénzügyi támogatást nyújtott az új alkalmazottak bérének biztosításához. Az intézkedés azonban nem bizonyult elégségesnek és eredményesnek (*Lengyel-Fejes 2010, OECD 2012*).

A munkaerőpiac reformjának szempontjából legfontosabb a szakszervezetekkel és a munkaadókkal együtt kidolgozott *Krízisellenes Csomag (Kwiatkiewicz 2011)*, amely 2009 augusztusában lépett életbe. Ennek keretében 12 hónapra növekedett a munkaidő-elszámolás időszaka, ami rugalmasabbá tette a munkaidővel való gazdálkodást; bevezették a rugalmas, a vállalat aktuális szükségéhez igazodó munkaidőt. Ezen kívül korlátozásokat vezettek be a meghatározott időre szóló munkaszerződésekre, 24 hónapban maximálva az időtartamot.

⁵² Az Európai Unió definíciója szerint vett állami támogatások, lásd részletesen: http://ec.europa.eu/competition/state_aid/studies_reports/archive/annex_2009_autumn_en.pdf, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SEC:2010:1462:FIN:EN:PDF>, http://ec.europa.eu/competition/state_aid/studies_reports/2011_autumn_working_paper_en.pdf

Bevezették a fizetés-kiegészítést: ha a munkaadó csökkenti a munkaidőt, és ennek következtében a munkavállaló fizetése csökken, a különbség egy részét az állam átvállalja. A Krízisellenes csomag ezen kívül tartalmazta az oktatási, továbbképzési támogatás bevezetését, melynek köszönhetően időszakos leállás esetén lehetőség nyílik a dolgozók fél állásban való foglalkoztatására és továbbképzésre, amelynek idejére a munkanélküli segély összegének megfelelő ösztöndíjat lehet nyújtani.

A válság hatásainak ellensúlyozására szolgáló Pénzügyi konszolidációs és fejlesztési terv 2010-2011 (*Republic of Poland 2010b*) jelentős pénzüsségeket biztosított a fiatalok munkába állásának támogatására, melynek következtében a 25 évnél fiatalabb munkavállalók aránya kis mértékben növekedett.

3.6. A nyugdíjrendszer reformja

A Pénzügyi konszolidációs és fejlesztési terv 2010-2011 (*Republic of Poland 2010b*) tartalmazza a társadalombiztosítási rendszer fokozatos átalakítását, egységesítését. Ezen belül a nyugdíjkorhatár folyamatos emelését, valamint a kedvezményre jogosultak körének jelentős korlátozását, elsősorban az egyenruhások nyugdíjrendszerének fokozatos egységesítését az általános rendszerrel, ami a fegyveres erők kötelékébe 2012. január 1-jétől belépőkre vonatkozik (*OECD 2010, 2012*).

4. A válságkezelési intézkedések értékelése

Lengyelország kimagaslóan jól, Európában egyedülálló módon birkózott meg a válság első időszakával. Relatíve alacsonyabb államadóssága és a magas jegybanki tartalékok miatt a válság jelentkezésekor nagyobb mozgástérrel rendelkezett, mint más kelet-közép-európai országok, így megengedhette magának, hogy lépéseket tegyen valutája védelmében. Az intézkedések a lengyel zloty a legfontosabb valutákkal szemben 2008-ban bekövetkezett drasztikus gyengülését meg tudták fékezni, és azt követően is képesek voltak kezelni (*Lengyel-Fejes 2010*). Fontos még kiemelni a privatizáció felgyorsítását; valamint a közpénzekről szóló törvény módosítását (*OECD 2012*).

Ezek alapján megállapítható, hogy a lengyel kormánynak számos olyan gazdaságélénkítő és szerkezetváltást célzó reformot (adóreform, nyugdíjreform) sikerült elfogadtatni, amelyek hozzájárultak a recesszió elkerüléséhez (*Wisniewski 2009*). A kormány adócsökkentő intézkedései így a válsággal egy időben éreztették hatásukat. A személyi adózás háromkulcsosról kétkulcsossá alakításával (ami egyben csökkentést is jelentett) épp akkor sikerült élénkíteni a piac belső keresletét, amikor az a válság hatására visszaeshetett volna (*Wisniewski 2010a*). Így Lengyelországban a konvergencia folyamata a pénzügyi és gazdasági válság legsúlyosabb éveiben sem torpant meg. A kormány és a jegybank együttműködése és intézkedéseik összehangolása a többi ország válságkezelésében is követendő példa lehet. A lengyel közgazdászok egy része azonban arra az álláspontra helyezkedik, hogy az ország kiemelkedő helytállása elsősorban a középosztály és a lengyel vállalkozók aktivitásának eredménye, nem pedig a kormányzati válságkezelésé (*Lengyel-Fejes 2010*). Ez utóbbi állítással egyet lehet érteni, ha figyelembe vesszük a lengyel kormányzást évtizedek óta jellemző gyenge minőséget (hiszen a jogszabályokat nem elegendő elfogadni, véghez is kell vinni) és a strukturális egyensúlytalanságokat – különösen tartós és rendkívül magas államháztartási hiányt.

Az EU Tanácsa a válság hatásainak enyhítése érdekében kezdetben támogatta a lengyel kormány fejlesztést szolgáló intézkedéseit, egyúttal azonban felhívta a figyelmet arra, hogy 2010-2011-től a gazdaságélénkítésről át kell térni a restriktív gazdaságpolitikára, a

folyamatosan romló költségvetési egyenleg ugyanis veszélyezteti a költségvetés hosszú távú fenntarthatóságát (ET 2009).

A lengyel válságkezelés legfontosabb sajátossága mindezek miatt talán nem is abban keresendő, mit tettek a gazdaság élénkítése érdekében, hanem abban, hogy mi az, amit a régió más országaival ellentétben nem kényszerültek megtenni (Wisniewski 2010b). Lengyelország ugyanis nem kényszerült bankmentő csomagok finanszírozására, mivel többségében nagybankok kezében lévő pénzügyi piacát nem érte akkora megrázkódtatás, mint a nyugat-európai országokét – ez pedig elsősorban a szigorú szabályozásnak volt köszönhető (Wisniewski 2010a).

5. Összegzés

A gazdasági növekedés Lengyelországban a válság idején is fennmaradt, ezért ebből a szempontból elmondható, hogy a 2008-as pénzügyi és gazdasági válság hatásai az országot a többi európai államnál kisebb mértékben érintették. A lengyel példából jól látható, hogy az aktív fiskális politika rendkívül fontos a válság-megelőzés és a válságkezelés szempontjából, hiszen a gyors növekedés időszakának tartalékait a válságidőszak kontraciklikus gazdaságpolitikájának finanszírozására lehet fordítani. A válságkezelés azonban Lengyelországban is az egyensúlyi mutatók romlásához, a deficit és az államadósság növekedéséhez, a munkanélküliségi ráta drasztikusan emelkedéséhez vezetett.

Lengyelország jó szereplésének egyik oka abban keresendő, hogy jelentős mértékű belső kereslettel, és viszonylag zárt és nagy piaccal rendelkezik, így kevésbé függ a világkereskedelem alakulásától, mint Kelet-Közép-Európa más országai. Ezen kívül az ország fáziskésében volt a belső piac hitelesen keresztül történő élénkítésének gyakorlatában, ami a többi visegrádi ország esetében már a válság előtt is bevett gyakorlatnak számított. Így Lengyelországban a hitelboom épp csak elkezdődött, és nem ért el olyan csúcst, mint a régió más államaiban. A deviza alapú hitelezésre még idejében korlátozásokat vezettek be, így a lakosságot és a vállalkozásokat nem terhelte akkora mértékben a visszafizetésnek a nemzeti valuta leértékelődése miatt megnövekedett súlya, mint például Magyarországon. Az évek során kialakult konzervatív monetáris politika tehát jó szolgálatot tett az országnak a válság(kezelés) során. A válság hatásainak ellensúlyozására a lebegő árfolyamú lengyel nemzeti valuta különösen alkalmasnak bizonyult.

A válság azonban rámutatott, hogy az eddig is szigorú monetáris politika mellett szükség van a fegyelmezett fiskális szabályozásra is. Az ország sikerének másik tényezője a tartalékok felhasználására fókuszáló válságkezelés, a költségvetési források átcsoportosítása, valamint a korábban már megkezdett strukturális reformok véghezvitele volt. A munkanélküliség növekedését nagymértékben csökkentette a rugalmas bérrendezési mechanizmus, mely maga után vonta a reálkeresetek gyors csökkenését.

Összességében megállapíthatjuk, hogy Lengyelországot több szempontból szerencsés helyzetben érte a globális pénzügyi válság, s emiatt néhány gazdasági mutatót figyelembe véve a többi közép-kelet-európai országhoz viszonyítva kiemelkedően szerepelt az elmúlt években, azonban a rendszerváltozás óta fennálló fiskális imprudencia korrigálását a válság elodázhatalmá tette.

Irodalomjegyzék

A lengyel csodához... 2010: A lengyel csodához nincs szükség az euróra. *Gazdasági Rádió*, interjú Békés Gáborral, 2010. március 3. Interneten: <http://www.gazdasagiradio.hu/cikk/43070/>. (Letöltve: 2012. március 24.)

- BMI 2009: *Poland Business Forecast Report. Economic Outlook*. Business Monitor International.
- Cameron, D. R. 2010: *European Responses to Economic Crisis*. Yale University, Washington DC.
- EC 2010: *European Economic Forecast*. European Commission, Brussels.
- EC 2011: Facts and figures on state aid in the EU Member States – Autumn 2011 Update. *Commission Staff Working Paper*, 1.12.2011, Brussels. Interneten: http://ec.europa.eu/competition/state_aid/studies_reports/2011_autumn_working_paper_en.pdf (Letöltve: 2011. március 30.)
- ET 2009: *A Tanács véleménye Lengyelországnak a 2008–2011-es időszakra vonatkozó aktualizált konvergenciaprogramjáról*. 2009. március 10. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:066:0017:0021:HU:PDF> (Letöltve: 2011.december 10.)
- Eurostat 2012: *Statistics*. Interneten: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database (Letöltve: 2012. március 23.)
- GUS 2012: *Central Statistical Office of Poland*. Interneten: <http://www.stat.gov.pl/english/> (Letöltve: 2012. március 23.)
- IMF 2011: International Monetary Fund World Economic Outlook Database, September 2011. Interneten: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/02/weodata/index.aspx> (Letöltve: 2012. március 23.)
- Kawalec, S. 1999: Banking Sector Systemic Risk in Selected Central European Countries. Review of: Bulgaria, Czech Republic, Hungary, Poland, Romania and Slovakia. *CASE Reports*, No. 23.
- Kowalewski, O. – Rybinski, K. 2011: The hidden transformation.Changing role of the state after the collapse of communism in Central and Easter Europe. *Wharton Financial Institutions Center Working Paper*, No. 11-38, February 13.
- Kwiatkiewicz, A. 2011: The Implementation of Flexicurity and the Role of the Social Partners – National Fiche: Poland. ETUC Resource Centre, *Joint Study of the European Social Partners*, 2011 May.
- Lengyel L. – Fejes E. (szerk.) 2010: *A gazdasági válság és társadalmi következményei 2010*. Pénzügykutató Alapítvány, Budapest.
- Mikolajczyk, K. – Miklaszewska, E. 2009: Foreign Bank Entry and Bank Performance in Poland: Testing the Global Advantage Hypothesis. *Journal of Money, Investment and Banking*, 10, 57-78. o.
- OECD 2010: *OECD Economic Surveys: Poland 2010*. OECD, Paris.
- OECD 2012: *OECD Economic Surveys: Poland 2012*. OECD, Paris.
- Rácz M. 2009: Összefoglaló a válságkezelésről az EU27-ben. In Somai M. (szerk.): *A globális válság: hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások – Nagy EU-tagállamok és a gazdasági válság*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest, 7-25. o.
- Republic of Poland 2008: *Stability and Development Plan – Reinforcing the Polish Economy in the Face of the Global Financial Crisis*. Warsaw.
- Republic of Poland 2010a: *The Convergence Programme Update 2009*. Warsaw, February 2010.
- Republic of Poland 2010b: *Plan for Development and Consolidation of Public Finance for 2010-11*. Warsaw, January 2010.
- Tóth Zs. 2010: A gazdasági válság hatása Magyarország konvergenciafolyamatára, nemzetközi kitekintéssel. *EU Working Papers*, 1/2020.

UNCTAD 2012: *UNCTADStat*. Interneten:

<http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx> (Letöltve: 2012. március 21.)

- Wisniewski A. 2009: A pénzügyi és gazdasági válság hatása Lengyelországra. In: Novák T. – Wisniewski A. (szerk.): *A globális válság: hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások – Az új EU-tagállamok és a tagjelöltek helyzete a válságban*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest, 41-46. o.
- Wisniewski A. 2010a: Lengyelország. In Túry G. – Vida K. (szerk.) *Monitoring jelentés 2010. Az európai unióhoz 2004-2007-ben csatlakozott Tizek teljesítményéről*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest, 7-11. o.
- Wisniewski A. 2010b: Lengyelország és IMF: kölcsönös elégedettség. *Vélemények, Kommentárok, Információk*, 209, MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest.
- Wozniak, P. 2010: Economic and Political Challenges of Acceding to the Euro Zone Area: the Case of Poland. *CASE Network Studies & Analyses*, No. 404.

A szlovén csoda erőpróbája a válság viharában

KURUCSAI ROLAND – KURUCSAI SZABOLCS – SZŐKE ÁGNES

Szlovénia gazdasági sikerei, gazdaságpolitikájának és fiskális politikájának eredményei elsősorban a megfontolt reformoknak köszönhetőek. Az önálló állam létrehozását követően más utat járt be a többi poszt-jugoszláv országhoz, de a közép-kelet-európai rendszerváltó országokhoz viszonyítva is. A különutasság ellenére a 2008-as világgazdasági válság komoly nehézségek elé állította az ország vezetését. Ezzel bebizonyosodott, hogy a külföldi tőke beáramlásának minimalizálása, valamint a bankpiaci „protekciónizmus” ellenére sem tudtak kitérni a globális válság hatása elől.

Az elemzés bemutatja, hogy a szlovén gazdaság visszaeséséhez nagymértékben járult hozzá az exportpiacok összeomlása, valamint a hazai bankokban megőrzött magas állami tulajdonosi részarány okozta közvetett sérülékenysége. A szlovén kormány három csomagban reagált a válságra, kezdetben a rövidtávra szóló intézkedések domináltak, később a hosszú távú megoldások kerültek előtérbe.

Tárgyszavak: Szlovénia, világgazdasági válság, válságkezelő intézkedések

JEL kódok: G01, H12

The big test of the Slovenian miracle in the global crisis

ROLAND KURUCSAI – SZABOLCS KURUCSAI – ÁGNES SZŐKE

The Slovenian economic success and the achievements of the economic and fiscal policy have been based on well-prepared reform steps. After leaving the state formation of Yugoslavia, Slovenia followed a different path comparing to the other ex-Yugoslavian countries and to the Central-East-European countries as well. In spite of the differences, the country faced serious difficulties because of the economic crisis 2008. These developments demonstrate that despite the low level of foreign capital inflow and the „protectionism” of the banking sector the country could not avoid the effects of the global crisis.

The analysis showed that the shrinking of the export markets and the vulnerability, indirectly caused by the high rate of state ownership in banking sector had a significant impact on the downturn of the Slovenian economy. The Slovenian Government has implemented three anti-crisis packages, at the beginning concentrating on short-term measures, later on long-term solutions.

Keywords: Slovenia, global crisis, anti-crises packages

JEL: G01, H12

1. Bevezetés

Szlovéniának az elmúlt két évtizedben elért eredményeire sok ország irigykedve tekinthet a régióból. A Jugoszláviából való kiszakadását követően az új állam sikeresen, de sajátos módon valósította meg a gazdasági átmenetet. Megfontolt, lassú reformokkal előrelépkedve a volt szocialista országok és egész Közép-Kelet-Európa éllovasává vált. Ám alighogy megízlelhette a hosszú évek kemény munkájának gyümölcseként elért Európai Unió csatlakozást, illetve – a 2004-ben csatlakozott országok közül elsőként – a közös pénz, az euró bevezetését, kisvártatva a sajátos szlovén modellnek is szembesülnie kellett a 2008/2009-es világgazdasági válság kihívásaival.

2. A szlovén „csoda” titka – vagy éppen átka?

A szlovénok sikerességét gyakorta említik kiemelkedő példaként (*Mencinger* 2001, *Szilágyi* 2008, *Nyilas* 2010), de sokan meg is kérdőjelezik – főként a gazdaság válság utáni „lejtmenetét” követően –, hogy a korábbi siker valóban áldást jelent-e (*Tardos* 2007a). Így a világgazdasági válság közvetlen, illetve közvetett hatásainak bemutatása előtt érdemes megvizsgálni, hogy mennyiben járult hozzá a sajátos út a krízis begyűrűzéséhez.

2.1. A különutasság jellemzői

Szlovénia komoly háborús feszültség nélkül, „bársonyos átmenet” keretében szakadt ki a jugoszláv államalakulatból. Így más utat járt be a többi jugoszláv tagköztársasághoz, de a poszt-szocialista közép-kelet-európai rendszerváltó országokhoz képest is. Ennek megfelelően célszerű a sajátos jegyek vizsgálatához időben a szlovén rendszerváltáshoz, azaz a „jugoszláv bölcsőből” történő kiváláshoz visszanyúlnunk.

Mencinger (2001) szerint a siker titka a gördülékeny, finom átmenet volt, hiszen a demokratizálódás irányába ható változások már az 1980-as években, a régi és új politikai elit közötti konszenzus útján elkezdődtek. A régi gazdasági és politikai elit nagyrészt megmaradt korábbi pozíciójában – sőt akár még erősödött is –, nem volt „revansvételi” nyomás. A szerző szerint ez „olcsóbb” megoldás volt az ország számára, mint egy új politikai elit hatalomra kerülése és az ebből adódó konszenzusteremtési nehézségek – mint ezt több poszt-szocialista ország példája mutatja. *Szilágyi* (2008) szerint Szlovénia jó gazdasági háttérrel indult el a függetlenség útján, az ország nem volt eladósodva. A rendszerváltás egyik fontos elemének tartott privatizáció kapcsán nemcsak *Szilágyi*, de más szerzők (*Simoneti-Rojec-Gregoric* 2004, *Mencinger* 1996) is kiemelik, hogy itt a kuponos privatizáció⁵³ sajátos formája zajlott, bár maga a folyamat lassú, elhúzódó volt. Még nagyobb eltérés a közép-kelet-európai országoktól az, hogy a külföldi működőtőkét sem vonták be a magánosításba vagy legalábbis csak jóval alacsonyabb szinten – ezt egyébként maga a privatizáció jellege is akadályozta. *Greskovits Béla* a korporatista tárgyalásos rendszerben látja az előnyt és szerinte „a szlovén pálya lényegében egy nemzeti kapitalizmus, mérsékelt külföldi tőkeinjekcióval” (*Tardos* 2007b). Így Szlovénia meglehetősen egyedülálló abból a szempontból, hogy a gazdasági növekedését legkevésbé „finanszírozza” FDI-ből (*Serbu* 2005). *Soós* (2009) szerint a másodlagos privatizáció – tehát a tulajdonosi koncentráció felé haladás – nem zajlott le az országban. Az okot a politikai átmenet törésmertességében látja. Ám a másodlagos privatizáció felgyorsulása Szlovénia esetében egyes szerzők szerint (*Simoneti et al.* 2001) nem feltétlenül vezetne a gazdasági teljesítmény javulásához.

⁵³ A több országban alkalmazott tömeges privatizáció egy fajtája, amely Szlovéniában a vállalaton belüli csoportok tulajdonossá válását helyezte előtérbe.

A privatizáció első szakasza 1999-ig tartott, de a stratégiai fontosságú ágazatokban, beleértve a – válság szempontjából mindenképpen figyelemreméltó – bankszektor is, az állam szerepe mindmáig hangsúlyos maradt (Szűcs 2007, Bonin 2004). „2008-ban a 21 kereskedelmi bankból mindössze 11 volt többségi külföldi tulajdonban, amelyek mindössze a teljes bankrendszer pénzügyi eszközeinek 31 százalékát birtokolták” (Lengyel-Fejes 2010, 400. o.).

Összességében tehát három tényezőben rejlik a különütasság: a konszenzusos, korporatista tárgyalásos rendszerben, a privatizáció viszonylag alacsony szintjében, illetve az FDI – közép-kelet-európai országokhoz viszonyítva – alacsony szerepében. A következő fejezetekben bemutatjuk, hogy ezek a tényezők mennyiben befolyásolták a szlovén válság bekövetkeztét.

2.2. Igazi sikertörténet – EU-csatlakozás és az euró bevezetése

A volt Jugoszláviától való különválás utáni tizenhárom év alatt Szlovénia nagy utat tett meg a szocialistától a piacgazdaságba, a regionálistól a nemzetgazdaságba, s a jugoszláv tagköztársaságtól az önálló EU-tagállammá váláshoz vezető úton (Katsu 2004). De amikor a szlovén „csodáról” beszélünk, nem véletlenül használunk idézőjeleket, mivel az elért teljesítmény igazából nem egy varázsütésre teljesült lehetetlen kívánság, hanem nagyon is átgondolt és jól kivitelezett reformok⁵⁴ sorozatának eredménye.

A kelet-európai országok közül egyedül a szlovének kötöttek társadalmi-gazdasági paktumot az EU-hoz és euróhoz vezető úton. Mindezt úgy, hogy 2000-2004 között a nemzeti jövedelmen belüli jóléti kiadások messze a legmagasabbak voltak a régióban, a munkavállalók kollektív szerződése szintén a legmagasabb szintű volt, az iparszerkezet – csakúgy, mint a visegrádi országokban – hasonlóvá vált a fejlett nyugati országokéhoz, de relatíve alacsony maradt az FDI szerepe (Tardos 2007b). Habár Szlovénia nem olyan rég kivívott önállósága miatt eleinte kevésbé lelkesen és egy kicsit több aggodalommal veselkedett neki az EU-s csatlakozásnak, később – felismerve, hogy a belépés sokkal nagyobb biztonságot jelent, mint a kimaradás – annál magabiztosabban igyekeztek a feltételeket teljesíteni. Így 2004. május 1-jén csatlakozhattak az Európai Unióhoz (Inotai-Stanovnik 2004). Emellett a szlovén kormány már 2003-ban elfogadta az euró bevezetésének hivatalos programját, és a kitűzött legkorábbi 2007. január 1-jei időpontban meg is tudták valósítani az új pénz bevezetését (Slovenian Government – The Bank of Slovenia 2003).

2.3. A válság előtti szlovén gazdaság

A szlovén gazdaság válság előtti teljesítményét nagyban meghatározta az euró 2007-es bevezetése, hiszen a kormány mindent megtett annak érdekében, hogy a feltételeként megszabott Maastrichti kritériumokat minél hamarabb teljesítsék. Természetesen Szlovéniának nagyon sokat kellett ezért dolgoznia. Annak érdekében, hogy tisztán lássuk ezt a felívelő pályát, vizsgáljuk meg közelebbről az ország főbb gazdasági mutatóit.

Érdemes rögtön egy pillantást vetni az 1. számú táblázatra, amely jól tükrözi az évek során elért eredményeket. A táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy Szlovéniára a kiegyensúlyozott, stabil makrogazdaság jellemző a vizsgált időszakban. A szakirodalomban is sokan hangsúlyozzák ennek a teljesítménynek a fontosságát. Többek között *Bednas* és *Vasle* (2007) is kiemeli, hogy 1997 és 2007 között az átlagos GDP növekedés 4,2 százalék volt, ami rendkívül jó teljesítménynek számít a 2004-ben csatlakozott új EU-tagország körében. A szerzők arra is felhívják a figyelmet, hogy a csatlakozási feltételek mellett az ország már 2002-től megfelelt a fiskális követelményeknek – költségvetési hiány, államadóság –, ami

⁵⁴ Jelen tanulmány célja nem a sikerhez vezető reformok bemutatása, így ennek részletezésétől eltekintünk.

segítette belépését az euró előszobájaként emlegetett ERM II rendszerbe. *Bole* (2008) is rávilágít, hogy Szlovénia rendkívül jól kézben tartotta a gazdasági folyamatokat és a 2004-es ERM II-be belépés után már „csak” az árfolyam-mechanizmus által megszabott határok között kellett tartania a valutát.

1. táblázat Szlovénia fontosabb gazdasági mutatói 1993-2007 között

		1993	1996	2000	2004	2005	2006	2007
GDP növekedés	%	2,8	3,6	4,4	4,3	4,5	5,8	6,9
Infláció	%	32,9	9,8	8,9	3,6	2,5	2,5	3,6
Munkanélküliségi ráta	%	8,7	7,2	7,2	6,3	6,5	6,0	4,8
Költségvetési egyenleg*	GDP %-a	n.a.	-1,1	-3,7	-2,3	-1,5	-1,4	0,0
Államadósság*	GDP %-a	n.a.	21,9	26,3	27,3	26,7	26,4	23,1
Export*	GDP %-a	58,8	50,2	53,9	58,0	62,1	66,5	69,5
Beáramló FDI**	millió USD	113	173	137	826	588	644	1514

*Megjegyzés: Az adatok a Világbank (World dataBank 2011) statisztikai adatbázisából származnak.

**Megjegyzés: Az adatok az UNCTAD (2011) statisztikai adatbázisából származnak.

Forrás: Eurostat (2011), World dataBank (2011), UNCTAD (2011)

Lavrac (2010) szerint ahhoz, hogy Szlovénia ilyen korán be tudta vezetni az eurót, nagymértékben hozzájárult a makroökonómiai stabilitás az egész perióduson keresztül. A szerző hangsúlyozza, hogy az euró bevezetésének céldátuma abszolút elsőbbséget élvezett a gazdaságpolitikában, amihez hozzájárult a gazdasági, társadalmi és politikai közmegegyezés az új európai pénznem bevezetésével kapcsolatban.

Visszatérve az 1. számú táblázathoz, már említettük, hogy Szlovénia folyamatos és viszonylag magas ütemű gazdasági növekedést produkált a 2000-es években, elsősorban az export bővülésének köszönhetően. Az adatok is jól tükrözik, hogy az ország kis nyitott gazdaságként viszonylag aktív külkereskedelmet folytat: a kivitel 2004-ben a GDP 58 százalékát adta, majd 2007-ben megközelítette a 70 százalékot. Az import ugyanebben az időszakban 59,3 százalékról 70 százalék fölé emelkedett (*World dataBank* 2011). A *Statistical Office of the Republic of Slovenia* (2011) adatai szerint 2007-ben a kivitel több mint 70 százaléka irányult az EU-tagországokba, ezen belül is jelentős szerepet kaptak az eurózóna tagországok, aminek a válság kapcsán igen fontos szerepe lesz. Habár a külföldi működőtőke a szlovén út sajátossága miatt kisebb szerepet játszik az ország gazdasági növekedésében, hiszen régiós összehasonlításban Szlovénia gyakorlatilag az utolsó helyen áll, érdemes kiemelni, hogy a válság előtt beáramló FDI az előző évekhez képest csaknem a duplájára emelkedett.

A bruttó hazai termék előállításához 2008-ban az ipar 24 százalékkal, ezen belül is a feldolgozóipar 20 százalékkal járult hozzá; a pénzügyi közvetítés és ingatlanpiac 20 százalékos, az egyéb szolgáltatások 25 százalékos, a kereskedelem 11 százalékos, míg az építőipar 7 százalékos részesedést képviselt (*Lengyel-Fejes* 2010). A gazdaságpolitika sikerességét demonstrálja, hogy egyszerre sikerült az inflációt a 2000-es évek eleji 9 százalékról 2006-ig 2,5 százalékra csökkenteni, a költségvetési hiányt 3,7 százalékról 1,4 százalékra szorítani, miközben az államadósság is csak a GDP 26-27 százaléka között mozgott ebben az időszakban. A *Lengyel-Fejes* (2010) szerzőpáros kiemeli, hogy ez alapvetően a kormány és a jegybank sikeres összefogásának köszönhető. Mindeközben a munkanélküliségi ráta is folyamatosan csökkenő tendenciát mutatott (1. táblázat).

Összességében azt láthatjuk, hogy Szlovénia egészen a válságig igen kedvező, stabil makrogazdasági képpel rendelkezett, így a szlovén „csoda” semmiképp sem ítélné átoknak. A válsághatások vizsgálata előtt előljáróban annyit érdemes megemlíteni – részben

megválaszolva ezzel tanulmányunk alapkérdését, melyre igazi választ csak a következő fejezetben kapunk –, hogy a „különutas” jegyek csak részben, főképp a külföldi tulajdonnak a bankrendszerben betöltött viszonylag kis szerepén keresztül járultak hozzá a válsághoz. A következőkben a válságnak az „idilli képet” kikezdő hatásáról lesz szó.

3. Bukdácsol az éltanuló? – A válság hatása

Az eddig leírtak alapján Szlovénia valóban éltanulóként teljesített a régióban, hiszen a folyamatos gazdasági felzárkózásnak köszönhetően 2008-ban a vásárlóerő-paritáson mért egy főre eső GDP már elérte, sőt meg is haladta az EU-27 átlagának 90 százalékát (*Vida 2009, European Commission 2011*). Az ország azonban ennek ellenére sem tudta elkerülni a 2008-2009-es világgazdasági válság hatásait, sőt az egyik legsúlyosabb gazdasági visszaesést szenvedte el az OECD, valamint az eurózóna tagországok között 2009-ben: a GDP csaknem 8 százalékkal esett vissza (*OECD 2011, Business Europe 2010, European Commission 2011*). Ezt a megállapítást a 2. számú táblázat adatai is alátámasztják.

2. táblázat Szlovénia fontosabb gazdasági mutatói a válságot követően

		2007	2008	2009	2010	2011*
GDP növekedés	%	6,9	3,5	-7,8	1,2	1,1 (b)
Infláció	%	3,6	5,7	0,9	1,9	-
Munkanélküliségi ráta	%	4,8	4,4	5,9	7,3	-
Költségvetési egyenleg*	GDP %-a	0,0	-1,9	-6,1	-5,8	-
Államadósság*	GDP %-a	23,1	21,9	35,3	38,8	-
Export*	GDP %-a	69,5	67,4	58,1	n.a.	-

*Megjegyzés: Az adatok a Világbank (World dataBank 2011) statisztikai adatbázisából származnak. (b=becslés)

Forrás: Eurostat (2011), World dataBank (2011)

A gazdasági folyamatok kedvezőtlen alakulásához több tényező is hozzájárult. A GDP csökkenésének fő oka a válság hatására jelentősen visszaeső exportpiaci kereslet volt (*OECD 2011, EBRD 2011, Business Europe 2010*). Már az előző fejezetben is láttuk, hogy az utóbbi években jelentősen megnőtt a kivitel, ami természetesen hozzájárult a gazdasági növekedéshez, és a szoros összefüggés a megváltozott helyzetben is fennmaradt. *Vida (2009)* és az *EBRD (2011)* értékelése szerint a bajt még fokozta, hogy Szlovénia igen erős szálakkal kötődik exportjával az eurózónához, különösen Németországhoz, ahol szintén mély volt a visszaesés. Ezt a hatást vizsgálták *Jimenez-Rodriguez et al. (2010)* is, akik szintén megállapították, hogy azok az országok, amelyek már csatlakoztak a GMU-hoz, és amelyeket erős szálak fűznek az eurózóna ipari termeléséhez, sokkal hevesebben reagálnak az onnan érkező sokkokra. Az *OECD (2011)* tanulmány a külső kereslet visszaesése mellett a kivitel kedvezőtlen összetételét is hibáztatja, kiemelve, hogy az export igen nagy részét a válság által leginkább sújtott, a kereslet ingadozására érzékeny, alacsony és közepes technológiai szintet képviselő termékek alkotják. A tanulmány a kiváltó okok között említi még az építőipar visszaesését, valamint a pénzpiacok beszűkülését is.

A GDP mellett a bruttó állóeszköz felhalmozás is jelentősen csökkent, 2008-ról 2009-re csaknem 25 százalékkal (*Business Europe 2010*). A beáramló FDI is számottevően, a 2007-es volumen értékének a felére esett vissza 2010-ben (*UNCTAD 2011*).

Mindennek hatására a költségvetési deficit megugrott, a korábbi évek 1-2 százalékos hiánya 2009-ben csaknem 6 százalékra dagadt. A válság előtt a GDP 20 százaléka körüli államadósság 2010-ben már a 40 százalékhoz közelített. A termelés visszaesése miatt megnőtt az elbocsátások száma is, 2010-ben a munkanélküliségi ráta 7 százalék fölé emelkedett (2.

táblázat). Meg kell jegyezni, hogy önmagában ezek az adatok még nem elrettentőek, viszont a növekedés mértéke aggodalomra adhat okot. Az infláció 2007-ben és 2008-ban tapasztalható megugrása – amely így az eurózónán belül a legmagasabb lett – *Festic-Krizanic* (2011) szerint belső és külső tényezők (gyenge verseny bizonyos szektorokban és a hazai kereslet növekedése, illetve egyes termékek világszertei árának emelkedése, export vezérelte GDP növekedés) együttes hatásaként, csak átmenetileg jelentkezett.

Lengyel-Fejes (2010) aláhúzza, hogy a válság begyűrűzésében a szlovén pénzügyi rendszer sajátossága is közrejátszott. Ennek lényege, mint már korábban is hangsúlyoztuk, hogy a pénzügyi közvetítő rendszeren belül fontos szereppel bíró bankrendszerben viszonylag alacsony a külföldi tulajdon, míg az állami részesedés igen számottevő. Így a szlovén pénzügyi rendszer kevésbé integrálódott a nemzetközi pénzügyi rendszerbe. Ennek ellenére a szlovén bankok függőségi viszonyba kerültek, mert saját forrásaik elégtelensége és a gazdasági szereplők megnövekedett finanszírozási igénye miatt keletkezett rés áthidalására külföldi bankoktól vettek fel hiteleket. Ezt táplálta a felfűtött gazdaság, a magánszféra eladósodása, valamint a beruházások és megtakarítások közötti finanszírozási rés kiszélesedése. *Walko* (2008) hangsúlyozza, hogy a hazai bankok külső forrásokra támaszkodása jelentősen megnöveli az ország sebezhetőségét globális válságok idején.

Habár *Dabrowski* (2010) szerint azok az országok, amelyek nemrég vezették be az eurót, és felelős fiskális politikát folytattak, komolyabb pénzügyi és makrogazdasági megrázkódtatás nélkül vészelték át a válságot, minimalizálták a nominális sokkokat, annak ellenére, hogy az árfolyamot nem tudták védőeszközként használni. *Regling et al.* (2010) szerint az eurozóna tagság védőernyőt nyújtott Szlovéniának, de önmagában nem bizonyult csodaszernek.

Néhány elemző arra a megállapításra jutott, hogy Szlovéniában a gazdasági visszaesés a világgazdasági válság nélkül is bekövetkezett volna (*Tajnikar et al.* 2011). Meglátásuk szerint a válságot megelőző 2005-2008-as időszakban túlfűtött gazdaság, a munkaerőpiaci egyensúlytalanságok,⁵⁵ az üzleti szektor magas szintű eladósodottsága önmagában is lejtmenetre állította volna a szlovén gazdaságot.

Összességében tehát a 2009-es rendkívül nagy gazdasági visszaesés elsősorban az exportpiacokon – azon belül is a legfőbb partner, Németország gyengélkedésén –, valamint a sajátos bankrendszeren keresztül érezte hatását, így a szlovén külön út csak részben járult hozzá a válság begyűrűzéséhez. A válság azonban „csak” felerősítette a már egyébként is beindult negatív folyamatokat.

4. Recept a válság ellen ljubljanai módra

Miután láttuk, hogy a válság milyen módon érintette a szlovén gazdaságot, rátérhetünk a válságkezelő megoldások vizsgálatára. Előljáróban annyit, hogy az ország vezetése több program keretében kívánta a válság okozta tüneteket megszüntetni vagy legalábbis enyhíteni.

4.1. Az első válaszlépések

2008-as hírek még arról szóltak, hogy Szlovénia tartja magát, bár legnagyobb kereskedelmi partnerük, Németország „hajójának süllyedése” következtében a szlovének számára is baljósak a kilátások. Borut Pahor miniszterelnök úgy nyilatkozott, hogy „összpontosítani fogunk a pénzügyi és gazdasági válságra, mégpedig fejlesztési politikával a passzív megközelítés helyett” (*Gough* 2008).

⁵⁵ Ez nagyrészt a nominálbérek és a reálbérek növekedése közötti nagymértékű különbségben mutatkozott meg, inflációs nyomást gerjesztve, a magas infláció pedig már a válság előtt negatívan befolyásolta az ország export-versenyképességét (*Tajnikar et al.* 2011).

2007 és 2009 között – mint azt az előző fejezetben láthattuk – sokat romlott a költségvetés pozíciója. A visszaesés miatt csökkenő állami bevételek nem fedezték a kiadásokat – mint ahogy azt a baljós hírek is jósolták. Ám a szlovén gazdaságpolitika eleinte nem avatkozott be a kiadási oldal növekedésébe, az automatikus stabilizátor működésére bízta a megoldást (*Palócz 2010*).

Az első intézkedésekre 2008-2009-ben került sor. A 2008 novemberében és decemberében elfogadott intézkedés-együttes elsősorban a romló pénzügyi helyzet és a pénzügyi szféra instabilitásának, illetve az összeomló szlovén exportpiacok reálgazdaságra gyakorolt rövidtávú hatásának kivédésére szolgált. Összességében a GDP 2,1 százalékanak megfelelő összegű kiigazító csomagról van szó. Vegyük sorra elsőként a pénzügyi, majd a gazdasági szektort segítő intézkedéseket (*Lengyel-Fejes 2010, Republic of Slovenia 2009a*).

1. *Pénzügyi intézkedések:* A lakosság és kisvállalkozások bankbetéteire 22000 euró értékhatárig a bankok, a fölött – korlát nélkül – a kormány vállalt garanciát. A csomag kiterjedt továbbá a pénzügyi intézmények erősítését szolgáló állami garanciavállalásra – 12 milliárd euró értékben –, 1-5 év futamidejű kölcsönök nyújtására, tőkeinjekciókra, a bankok követeléseinek felvásárlása, illetve a hazai bankok számára közel egymillió euró értékben kincstárjegyek kibocsátására. 2008 végén módosították a banktörvényt is, hogy az kedvezzen a bankok tőkeellátottságának. A kormányzat az állami tulajdonú SID Bankon⁵⁶ keresztül vállalati kölcsönöket nyújtott 200 millió euró értékben. 2009 első negyedévében pedig mintegy 2,5 milliárd euró értékben bocsátottak ki eurókötvényeket.
2. *A gazdasági intézkedések a K+F beruházások támogatására* – beleértve a vállalatok mellett az oktatási, egyetemi kutatások támogatását is –, az Unió források jobb kihasználására, a KKV-knak nyújtott kamatkedvezményekre és megemelt exporthitel támogatásokra, a vállalkozások finanszírozási forrásait növelő adócsökkentésre,⁵⁷ adókedvezményre, valamint a munkaidő átmeneti csökkentésére terjedtek ki.

Ezeket az intézkedéseket több-kevesebb kritika is érte. Az *IMF* (2009) a középtávú termelési, munkaerőpiaci és pénzügyiaci kihívásokra figyelmeztet, és a sokak által (*Beynet-Leibfritz 2009, Verbic 2008, Egoume-Bossogo-Tuladhar 2006*) már korábban szorgalmazott nyugdíjreformot, mint hosszútávú kihívást említi. *Szilágyi* (2011) kiemelte a nemzetközi összehasonlításban is rendkívül alacsony nyugdíjkorhatárt és a szlovének által népszavazáson elutasított szigorítást is, ami a szerző szerint rendkívül megnehezíti, bizonytalanná teszi majd Szlovénia jövőjét. Az *OECD* szerint a bankoknak nyújtott kölcsönök hatása nem érzékelhető, radikálisabb lépések megfontolása szükséges, és ez a szervezet is szorgalmazza a nyugdíjrendszer strukturális átalakítását (*OECD 2009*).

4.2. A második mentő csomag

A szlovén kormány második válságkezelő csomagját 2009. február 19-én fogadta el a parlament. Míg az első csomag inkább rövidtávra szóló intézkedéseket tartalmazott, tehát többnyire csak a „tűzoltás” funkcióját látta el, addig a második már az „újjaépítést” szolgáló, hosszabbtávú rendelkezéseket is magában foglalt. A Lisszaboni Stratégiának⁵⁸ megfelelően a 2008-2010 közötti időszakra készített és ezért aktuálissá váló ún. Reform Program „kapóra jött” Szlovénia számára, hiszen ennek keretében közepes, de inkább hosszabb időtávra szóló strukturális reformokat kellett megfogalmazni (*Európai Bizottság 2011*). Így ebben a

⁵⁶ Slovenska izvozna in razvojnabanka, Szlovén Export és Fejlesztési Bank

⁵⁷ A társasági adó egy százalékponttal csökkent.

⁵⁸ 2010 óta már Európa 2020 névre „keresztelték” az EU új gazdasági növekedési stratégiáját (*Euractiv 2011*).

válságcsomagban már az Európai Bizottság és az OECD ajánlásait is figyelembe véve, sőt más EU tagországoknak – főként Szlovénia kereskedelmi partnereinek – a válság elleni lépéseit is összevetetve fókuszáltak az egyes intézkedésekre (*Republic of Slovenia 2009b*).

A második válságkezelő csomagot a szlovén kormány által közreadott dokumentum (*Republic of Slovenia 2009a*) alapján ismertetjük, mellőzve a részleteket.

1. *A vállalatok pénzügyi és likviditási helyzetének javítása érdekében 2010. december 31-ig:*
 - 1.1. *Pénzügyi források nyújtása a bankok számára*, állami garanciavállalás a bankoknak a nemzetközi pénzügyi hitelfelvétel elősegítésére. Ehhez az államkincstár egymilliárd eurós kölcsönt vett fel, és a SID Bankot külföldi hitelekből feltőkésítették állami garanciavállalással.
 - 1.2. *A bankok kockázati kitettségének csökkentése érdekében:*
 - a) a bankok hitelnyújtását biztosító garanciarendszert hoztak létre, amelynek célja a vállalatok finanszírozási forrásainak növelése a banki hitelkockázat csökkentése révén. Minden esetben a SID Bank biztosítja a garanciát az állam nevében, melyek összértéke maximum egymilliárd euró lehet.
 - b) Egyedi állami hitelgarancia nyújtása a vállalkozások hitelfelvételére a banki hitelkockázat csökkentésével, maximum 500 millió euró összegben.
 - c) A SID Bank feltőkésítése 160 millió euró összeggel mintegy 300 millió euróra.
 - 1.3. *A leginkább veszélyeztetett iparágak forgótőke-finanszírozásának növelése* érdekében egyrészt alacsony összegű (ún. „de minimis”) támogatások nyújtása a válság által leginkább érintett vállalkozásoknak, működési költségeik fedezésére. Másrészt a környezetbarát és fejlett technológiát képviselő iparágakban tevékenykedő cégeknek pénzügyi támogatás – hosszú lejáratú kölcsönök formájában, a SID Bankon keresztül – stratégiai projektjeik megvalósításához.
2. Az intézkedések másik csoportja *a munkaerőpiac, az élethosszig tartó tanulás és a szociális biztonság* kérdéseivel kapcsolatos. Ennek keretében egyrészt az ún. „Social entrepreneurship” program tíz kísérleti projekt keretében a társadalom központú vállalkozást erősíti, azaz vállalkozók képzését segíti hatmillió euró értékben. Másrészt rendelkezik a foglalkoztatottak képzésének új, kuponos rendszeréről nyolcmillió euró értékben, az alkalmazottak továbbképzésének társfinanszírozásáról a mikro- és kisvállalatoknál négymillió euró értékben, illetve a diplomások munkára való felkészítésére szolgáló projektről hárommillió euró értékben.
3. A harmadik csoport az *infrastruktúrával, az energetikával, a környezettel és a fenntartható fejlődéssel kapcsolatos lépéseket* foglalja össze. A program rendelkezik a középületek energia-hatékony átalakításáról, amire 20 millió eurót szántak a Kohéziós Alapból. A közintézményeknek szélesávú internetkapcsolat létesítésére és hálózatfejlesztésre további 15 millió eurót irányoztak elő.
4. Az utolsó rész *a Kohéziós Alapok forrásainak hatékonyabb lehívását és felhasználását célozza*, aminek érdekében a kormány tíz döntést fogadott el és a projektek negyedévenkénti felülvizsgálatát irányozta elő – fenntartva az esetleges sikertelenség esetére a kohéziós források átcsoportosításának lehetőségét.

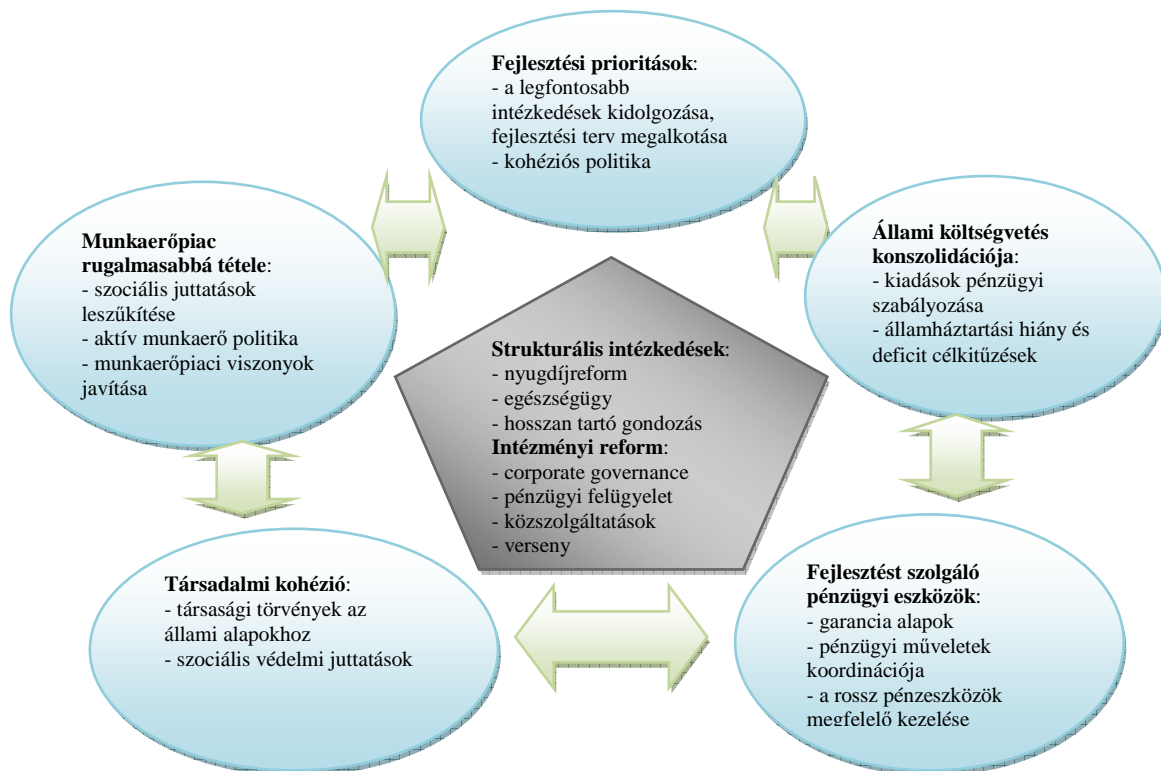
A szlovén kormány által 2009 májusában kiadott, a válság ellen hozott intézkedésekről szóló jelentésben (*Government of the Republic of Slovenia 2009*) értékelték a korábban meghozott döntések rövid távú hatását. A dokumentum nem fest biztató képet a deficit és az államadósság várható alakulásáról. A 2007-2008-ban 0,3 százalékos államháztartási hiány prognózisa a 2009-2013 közötti időszakra meghaladja a GDP 6 százalékát, 2007-ben a 21,4

százalékos GDP arányos államadósság pedig az előrejelzés szerint 2009-ben 32,5 százalékra, 2013-ban már közel 50 százalékra emelkedik. Mivel a meglehetősen költséges válságkezelő csomagok megterhelik a költség kiadási oldalát, ezért már ez a jelentés előrevetítette egy harmadik mentőcsomag elfogadását.

4.3. „Három a szlovén igazság?!” – Exit strategy

A harmadik válságkezelő csomagot valóban nemsokára, 2010 januárjában bejelentették „Exit Stratégia” néven (*Republic of Slovenia* 2010). Az új csomag „gazdaságpolitikai intézkedések, strukturális változások, intézményi reformok kombinációjaként értelmezendő, amely ugyanakkor segít fenntartani a pénzügyi stabilitást, javítani a legsebezhetőbb társadalmi csoportok helyzetét, továbbá erősíti a gazdaság versenyképességét, és elősegíti új munkahelyek teremtését” (*Government of the Republic of Slovenia* 2010, 3. o.). Vagyis ez a program már a hosszabbtávú célok elérését szolgáló stratégiát képvisel.

1. ábra A „válságból kivezető stratégia” egyszerűsített ábrája

Forrás: Government of the Republic of Slovenia (2010, 3. o.) alapján saját szerkesztés

Az 1. ábra jól tükrözi a program lényegét, amelynek most csak az alapelveit, fő irányait mutatjuk be. A gazdaságpolitikai intézkedések legfontosabb rendező elve az állami költségvetés konszolidációja, amit a kiadások csökkentésével, nem pedig adóemeléssel kívánnak elérni.

A prioritást élvező területek a munkahelyteremtés, az innovatív vállalkozások, valamint az alkalmazottak képzettségi szintjének, tudásfejlesztésének, az energiaellátás infrastruktúrájának javítása. A fejlődés hatékonysága érdekében pedig intézményi, strukturális reformokra van szükség. Az előrelépéshez elengedhetetlen a munkaerőköltségek csökkentése, mindeközben nagyobb hozzáadott értéket termelő munkaerőre, sőt a „rugalmas munka” elvének érvényesítésére van szükség a versenyképesség javításához. Előtérbe kerülnek

továbbá az élethosszig tartó tanulás és egyéb társadalmi politikai változások. És végül, mint ahogy az ábra közepén látható strukturális reformok is mutatják, a nyugdíjrendszer és egészségügy területén markáns változtatásokat terveznek.

Összességében tehát jól látható, hogy a válság elleni intézkedések kezdetben a rövidtávú gazdaságstabilizációra, főként a bankok mentésére, a pénzügyi stabilizációra irányultak. A második csomag, illetve a harmadikként elfogadott Exit Strategy pedig – a nemzetközi szervezetek tanácsait is beépítve – már inkább hosszútávra szóló megoldásokat tartalmaz.

5. Összegzés

Az elmúlt két évtizedben Szlovénia joggal vívta ki magának a „Szlovén csoda” címet, de a csoda jelzőt legfeljebb csak a külön út miatt érdemes használni, de semmiképpen sem az eszközökre vonatkozóan: mint láttuk, az ország jól átgondolt reformok és lépések sorozatával érte el a kitűzött célokat. A gazdasági fejlődés sajátosságának „védjegyei” az FDI kirívóan alacsony szerepe, valamint az állami tulajdon magas hányada a pénzügyi rendszerben.

A válság előtti szlovén gazdaság teljesítményét teljes mértékben az euró-bevezetése miatti szigor határozta meg, így stabil és kiegyensúlyozott makrogazdasági pálya volt jellemző. Habár tapasztalható volt az euró bevezetése után némi fiskális fellazulás, mégsem ez okozta a súlyos visszaesést. Az egyik markáns ok az ország exportfüggősége, hiszen kis nyitott gazdaságként ki volt szolgáltatva a külpiazi kereslet csökkenésének (amelynek ellentétjéből a válság előtti felívelés is táplálkozott). A másik ok a túlfűtött gazdaság által gerjesztett belső egyensúlyhiányok jelentkezése. Ráadásul a hazai bankok külső forrásokra támaszkodása jelentősen megnövelte az ország sebezhetőségét a globális válsággal szemben. A szlovén kormány több lépésben igyekezett választ adni a válság okozta gondokra. Míg az első csomag inkább rövidtávra szóló intézkedéseket tartalmazott, tehát többnyire csak a „tűzoltás” funkcióját látta el, addig az ezt követő második csomag már az „újjaépítést” szolgáló, hosszabbtávú rendelkezéseket is magában foglalt. A harmadikként kiadott Exit stratégia pedig szintén hosszútávra szóló intézkedések formájában a válságból kivezető tartós megoldásokra helyezte a hangsúlyt.

Irodalomjegyzék

- Bednas, M. – Vasle, V. 2007: Szlovénia: az euró első éve. In *Az elemző: Közép és kelet-európai politikai és gazdasági szemle*, 4, 89-102. o.
- Beynet, P. – Leibfritz, W. 2009: Keeping Slovenian Public Finances on a Sustainable Path. *Working Papers*, 734, OECD Economics Department.
- Bole, V. 2008: The First Year of the Euro: A Review of Slovenia's Economic Performance. *Kroon & Economy*, Bank of Estonia, 2, 16-53. o.
- Bonin, J. P. 2004: Banking in the Balkans: the structure of banking sectors in Southeast Europe. *Economic Systems*, 2, 141–153. o.
- Business Europe 2010: Business Outlook: Slovenia. *Business Europe*, 3, 9. o.
- Dabrowski, M. 2010: The Global Financial Crisis and its Impact on Emerging Market Economies in Europe and the CIS: Evidence from mid-2010. *CASE Network Studies & Analyses*, 411, Center for Social and Economic Research, Warsaw.
- EBRD 2011: Crisis and Transition: The People's Perspective – Country Assessments/Slovenia, *Transition Report 2011*, EBRD, 156-157. o.
- Egoume-Bossogo, P. – Tuladhar, A. 2006: Tax, Welfare, and Pension Reforms in Slovenia: Implications for Work Incentives and Labor Participation. *IMF Working Paper*, 298, International Monetary Fund.

- Euractiv 2011: *Európa 2020 – az EU gazdasági növekedési stratégiája*. Interneten: <http://www.euractiv.hu/gazdasag/linkdossziek/europa2020> (Letöltve: 2011. november 20.)
- Eurostat 2011: *Statistics*. Interneten: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database (Letöltve: 2011. november 2.)
- Európai Bizottság 2011: *Az előrehaladás nyomon követése az európai szemeszter során*. Interneten: http://ec.europa.eu/europe2020/reaching-the-goals/monitoring-progress/index_hu.htm (Letöltve: 2011. november 20.)
- European Commission 2011: *Assessment of the 2011 national reform programme and stability programme for Slovenia*. European Commission, Commission Staff Working Paper. Interneten: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/recommendations_2011/swp_slovenia_en.pdf (Letöltve: 2011. november 18.)
- Festic, M. – Krizanic, F. 2011: The Introduction of the Common Currency in Slovenia. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 1, 88-105. o.
- Gough, A. 2008: *Slovenia's Economic Outlook – Slovenia keeps her head above water amidst global financial crisis*. Interneten: <http://www.slovenia-life.com/business/?category=business&name=slovenian%20economy> (Letöltve: 2011. november 6.)
- Government of the Republic of Slovenia 2009: *Report on the implementation of anti-crisis measures*. Interneten: http://www.svez.gov.si/fileadmin/svez.gov.si/pageuploads/docs/financna_kriza/Protikrizni_ukrepi_TWB__popravki_BF_DE_ocisceno_besedilo.doc (Letöltve: 2011. november 1.)
- Government of the Republic of Slovenia 2010: *Slovenian Exit Strategy 2010-2013*. Interneten: http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/si/projekti/Protikrizni_ukrepi/izhod_iz_krize/SI_exit_strategy.pdf (Letöltve: 2010. november 25.)
- IMF 2009: *Slovenia: 2009 Article IV Consultation—Concluding Statement of the Mission*. Interneten: <http://www.imf.org/external/np/ms/2009/031109.htm> (Letöltve: 2011. november 6.)
- Inotai, A. – Stanovnik, P. 2004: EU Membership: Rationale, Costs, and Benefits. In Mrak, M. – Rojec, M. – Silva-Jáuregui, C. (eds.): *Slovenia – From Yugoslavia to the European Union*. The World Bank, Washington D.C., 353-366. o.
- Jimenez-Rodriguez, R. – Morales-Zumaquero, A. – Egert, B. 2010: The VARying Effect of Foreign Shocks in Central and Eastern Europe. *Working Paper*, 989, The William Davidson Institute at the University of Michigan.
- Katsu, S. 2004: Foreword of the book. In Mrak, M. – Rojec, M. – Silva-Jáuregui, C. (eds.): *Slovenia – From Yugoslavia to the European Union*. The World Bank, Washington D.C., 9-10. o.
- Lavrac, V. 2010: Inclusion of Slovenia in the Euro Area and Perspectives of Enlargement after the Global Financial Crisis. *Working Paper*, 51, Institute for Economic Research
- Lengyel L. – Fejes E. 2010: *A gazdasági válság és társadalmi következményei 2010*. Pénzügykutató Alapítvány, Budapest.
- Mencinger, J. 1996: Privatization Experiences in Slovenia. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 3, 415-428. o.
- Mencinger, J. 2001: Why is Transition in Slovenia Often Considered a Success Story. *Journal des Economistes et des Etudes Humaines*, 1, 159-172. o.
- Nyilas M. 2010: Szlovénia: poszt-szocialista sikertörténet? *Kapocs*, 46, 14-35. o.

- OECD 2009: *Economic Survey of Slovenia, 2009*. Interneten: <http://www.oecd.org/dataoecd/2/17/43039695.pdf> (Letöltve: 2011. november 6.)
- OECD 2011: *OECD Economic Surveys: Slovenia 2011*. OECD, Paris.
- Palócz É. 2010: *Fiskális politikák a válság tükrében: a nemzetközi pénzügyi válságra adott fiskális politikai reakciók Közép-Kelet-Európában és Magyarországon*. Interneten: http://www.kopint-tarki.hu/tanulmanyaink/2010/Takbank/Takbank_fiskriz.pdf (Letöltve: 2011. január 20.)
- Regling, K. – Deroose, S. – Felke, R. – Kutos, P. 2010: *The Euro After Its First Decade: Weathering the Financial Storm and Enlarging the Euro Area. ADBI Working Paper Series*, 205, Asian Development Bank Institute.
- Republic of Slovenia 2009a: *Second package of measures in response to the financial turmoil*. Interneten: http://www.svrez.gov.si/fileadmin/svez.gov.si/pageuploads/docs/financna_kriza/2nd_Package_SLO.pdf (Letöltve: 2011. november 20.)
- Republic of Slovenia 2009b: *Government approves the second package of anti-crisis and saving measures*. Interneten: http://www.vlada.si/en/media_room/government_press_releases/press_release/article/government_approves_the_second_package_of_anti_crisis_and_saving_measures_861/ (Letöltve: 2011. november 20.)
- Republic of Slovenia 2010: *The Government assesses the third package of anti-crisis measures 'Fighting the crisis is fighting for new jobs'*. Interneten: http://www.vlada.si/en/media_room/government_press_releases/press_release/article/the_government_assesses_the_third_package_of_anti_crisis_measures_fighting_the_crisis_is_fighting_f/ (Letöltve: 2011. november 22.)
- Serbu, S. G. 2005: *FDI flows towards CEECs: an analysis on the Romania, Hungary and Slovenia's performances. Working Paper*, University of Orleans - Faculty of Law and Economics; Babes-Bolyai University – Faculty of Economics and Business Administration.
- Simoneti, M. – Damijan, J. P. – Majcen, B. – Rojec, M. 2001: *Secondary Privatization in Slovenia: Company Performance and Ownership Changes after Mass Privatization (1995–99)*. In Simoneti, M. – Böhm, A. – Rems, M. – Rojec, M. – Damijan, J. P. – Majcen, B. (eds.): *Secondary Privatization in Slovenia: Evolution of Ownership Structure and Company Performance Following Mass Privatization*. CASE Network Reports, 46, Warsaw, 33-44. o.
- Simoneti, M. – Rojec, M. – Gregoric, A. 2004: *Privatization, Restructuring, and Corporate Governance of the Enterprise Sector*. In Mrak, M. – Rojec, M. – Silva-Jáuregui, C. (eds.): *Slovenia – From Yugoslavia to the European Union*. The World Bank, Washington D.C., 224-243. o.
- Slovenian Government – The Bank of Slovenia 2003: *Programme for ERM II Entry and Adoption of the Euro: Joint Programme of the Slovenian Government and The Bank of Slovenia*. Interneten: <http://www.bsi.si/library/includes/datoteka.asp?DatotekaId=1243> (Letöltve: 2011. november 3.)
- Soós K. A. 2009: *Rendszerváltás és privatizáció. Elsődleges és másodlagos privatizáció Közép-Európában és a volt Szovjetunióban*. Corvina Kiadó, Budapest
- Statistical Office of the Republic of Slovenia 2011: *SI-Stat Data Portal – Economy, External Trade Database*. Interneten: <http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Economy/Economy.asp> (Letöltve: 2011. november 12.)
- Szilágyi I. 2008: *Szlovénia – a tranzíció különös esete – a 2008-as választások tükrében. MKI-tanulmányok*, 28, Magyar Külügyi Intézet.

- Szilágyi I. 2011: Merre tovább, Szlovénia? *MKI-tanulmányok*, 15, Magyar Külügyi Intézet.
- Szűcs R. G. 2007: Az első befutó: Szlovénia az euróövezetben. *EU Working Papers*, 1. Budapesti Gazdasági Főiskola, Külkereskedelmi Kar.
- Tajnikar, M. – Dosenovic Bonca, P. – Ponikvar, N. – Pusnik, K. 2011: *Economic Crisis Exit by a Small EU Country: Rediscovering the Post-Keynesian Perspective on Incomes and Price Policy*. The Ninth International Conference: „Challenges of Europe: Growth and Competitiveness – Reversing the Trends”. University of Split, Faculty of Economics, Croatia
- Tardos K. 2007a: Szlovénia vagy Szlovákia nyomában? Csaba László akadémikussal Tardos Károly beszélgetett. *Beszélő*, 12.
- Tardos K. 2007b: Egyértelműen Szlovénia a legsikeresebb. Greskovits Bélával, a CEU tanszékvezetőjével Tardos Károly beszélgetett. *Beszélő*, 7.
- UNCTAD 2011: *UNCTADStat*. Interneten: <http://unctadstat.unctad.org/TableView/tableView.aspx?ReportId=88> (Letöltve: 2011. november 12.)
- Vida K. 2009: A közép- és kelet-európai új EU-tagállamok kiinduló helyzete a globális válságban. In Novák T. – Wisniewski A. (szerk.): *A globális válság: hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások – Az új EU-tagállamok és a tagjelöltek helyzete a válságban*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest, 7-18. o.
- Verbic, M. 2008: The ageing population and the associated challenges of the Slovenian pension system. *MPRA Paper*, 10347. University Library of Munich, Germany
- Walko, Z. 2008: The Refinancing Structure of Banks in Selected CESEE Countries. In: *Financial Stability Report*, 16. Vienna: OeNB. 76–95.
- World dataBank 2011: *World Development Indicators*. Interneten: http://databank.worldbank.org/ddp/editReport?REQUEST_SOURCE=search&CNO=2&country=LIE&series=&period= (Letöltve: 2011. november 2.)

Románia recessziója – zuhanórepülés?

SZŐKE ÁGNES – VÉGH MARCELL ZOLTÁN

A román gazdaság eredményeit a csatlakozást megelőző évektől egészen a gazdasági válság kezdetéig nagy figyelem kísérte. Románia eredményesen élte túl az átalakulás folyamatát, és teljesítve a koppenhágai kritériumokat, 2007-ben csatlakozhatott az Európai Unióhoz. Az ezzel járó előnyök további lendületet adtak a növekedés gyorsulásához, de a gazdasági válság következtében a felívelő pálya íve új fordulatot vett. Nemcsak a strukturális hiányosságokra derült fény, hanem arra is, hogy a gyors növekedési elérése érdekében végrehajtott változások még sebezhetőbbé tették a gazdaságot. Így nem meglepő, hogy a válságból való kilábalás nem néhány negyedév alatt fog végbemenni – amit eddig elmulasztottak, azt most pótolniuk kell. A „lecke” elsajátítását pedig az IMF és az Európai Unió még nagyobb figyelemmel kíséri, mint eddig.

*Tárgyszavak: Románia, válság, válságkezelés, gazdaságpolitika
JEL kódok: G01, H12*

Romanian recession – nosdive?

ÁGNES SZŐKE – MARCELL ZOLTÁN VÉGH

The remarkable results of the Romanian economy from the pre-accession period to the beginning of the economic crisis deserve attention. Romania successfully survived the transition process and, by fulfilling the Copenhagen criteria, joined the European Union in 2007. The benefits of EU membership gave an additional impetus to the acceleration of growth but, due to the economic crisis, the track of the upward curve took a new turn. Not only the structural weaknesses came to light but it also turned out that the changes implemented for the sake of short-time growth have made the economy more vulnerable. It is not surprising that recovery from the crisis is not going to take place very quickly – what has failed, has to be compensated for now. The “learning” process is monitored by the IMF and the European Union stricter than ever before.

Keywords: Romania, crisis, crisis management, economic policy
JEL: G01, H12

1. Bevezetés

Románia 2007-es uniós csatlakozásakor az EU 11-edik legnagyobb gazdaságának számított, és rendkívül dinamikus gazdasági pályán mozgott a csatlakozást megelőző években (*Coteiu-Nasui* 2010). Ehhez korábban teljesítette a koppenhágai kritériumokat, melyek magukba foglalják a demokratikus jogállam intézményrendszerének meglétét, a működőképes piacgazdaságot, a gazdasági és monetáris unió elfogadását, valamint a jogharmonizációt. Mindennek teljesítéséhez komoly átalakításra volt szükség (*Simon* 2003). A csatlakozást megelőző években ezek a folyamatok felzárkóztatták Romániát az EU gazdaságához, ami együtt járt a befektetői bizalom és a tőkevonzó képesség növekedésével, meggyőző gazdasági növekedést eredményezve (*Coteiu-Nasui* 2010).

Ezt a folyamatot a 2008-2009-ben kibontakozott válság fordította vissza. 2008-ban még tartotta magát a vélekedés, hogy a román gazdaság ellenáll a válságnak (*Ciulu* 2009), azonban 2009-ben megfordult az előző év látványos növekedése. A 2009-es év bizonyította a válságkítettséget, ami az előző évek nagy növekedésének ára volt – a fizetéseképtelenséget csak IMF-segítséggel lehetett elkerülni. Mivel a válság elhúzódása összeurópai jelenség, ezért a román válságkezelés hatásai még nem megítélhetőek, ugyanakkor a tartós recesszió veszélye itt is potenciális forgatókönyv.

2. Milyen állapotban fogadta Románia a válságot?

Románia a rendszerváltást követően hagyományos, államilag szabályozott, szocialista jellegű gazdaságból fejlődő piacgazdasággá alakult, azonban részben megőrizte hagyományos ipari berendezkedését. Az 1990-es években még inkább az átalakulás sokkhatásainak elhúzódása, lassú gazdasági növekedés volt jellemző. A 2000-es évekre azonban a külföldi befektetők számára egyre kedvezőbb lehetőséget kínáló Románia a kelet-közép-európai régió egyik legdinamikusabb növekedést produkáló állama lett, fokozatosan vezetve be a gazdaság reformokat, és ezáltal nagy mennyiségű külföldi tőkét vonva be. A dinamikus gazdasági növekedésnek azonban ára is volt – az ipar- és exportvezérelt növekedés sérülékennyé tette az ország gazdaságát, hiszen felszínre került számos strukturális és intézményi gyengeség (*Ciulu* 2009).

A román nemzeti össztermék az oroszországi válság után, az 1990-es évek végétől kezdve állt növekedési pályára közel 10 évig, ami az egy főre jutó jövedelmek növekedésével is együtt járt. A gazdasági szerkezetváltás sikerének köszönhetően csökkent a munkanélküliség, növekedett az export azokban az ágazatokban, amelyek túléltek az 1990-es évek gazdasági váltását. A pénzpiacok is fejlődtek, és a hitelhez jutás könnyebbé válása következtében növekedett a fogyasztás, a bérszínvonal s ezzel együtt az életszínvonal. 2005-re sikerült egyszámjegyűvé tenni az inflációt is, amellyel sokáig küzdött a gazdaság (*Ciulu* 2009, *Eurostat* 2011). Románia, mint csatlakozni vágyó ország, hosszú időn át élvezhette az Unió előcsatlakozási alapjaiból származó támogatásokat, amelyeket főként adminisztratív és igazságügyi kapacitások bővítésére, az infrastruktúra, az oktatás és az egészségügy fejlesztésére használt fel (*Balázs* 2006).

A sikeres pénzügyi liberalizáció következtében a külföldi tulajdonú leánybankok részesedése közel 80 százalékra duzzadt, ami a fejlett pénzügyi know-how beáramlását segítette, illetve megkönnyítette azt, hogy Románia igencsak vonzó célponttá váljon a nyugati befektetők számára. A pozitív hatások ellenére a román pénzügyi struktúra sok szempontból még mindig mutatott kezdetlegességeket, például a pénzügyi közvetítők hányada 25 százalék körüli, szemben a legtöbb uniós tagállam 80-90 százalékos arányával (*Ciulu* 2010).

Románia integrációs folyamatának egyik legfőbb mozgatórugója a külföldi tőkebeáramlás növelése mind portfólió-befektetések, mind működőtőke formájában. Az

utóbbi számos nagy zöldmezős beruházást is megvalósított (például Ford, Nokia, Bosch). A folyamatosan növekvő külföldi befektetések nagysága 2001-re elérte az egymilliárd eurót, ami 2004-re 4 milliárdra, majd 2007-ig 7,1 milliárd euróra duzzadt Romániában – ez a GDP közel 6 százaléka. Mindez nem meglepő, hiszen olcsó és képzett munkaerővel, 16 százalékos egykulcsos jövedelemadóval, 0 százalékos osztalékadóval, liberális munkatörvényekkel ösztönözték a befektetőket (*National Bank of Romania* 2010). A román gazdaságot fellendítő vállalkozásoknál jellemző volt a külföldi működő tőke vagy a külföldi tulajdoni többség. A nagy érdeklődést mutatja, hogy Törökország után Románia volt a második legkeresettebb ország a befektetések elhelyezésére az EU csatlakozásra váró vagy 2007-ben csatlakozott államok közül (*Pauwels-Ionita* 2008).

A kiemelkedő gazdasági teljesítmény mögött azonban a gazdaság kisebb-nagyobb egyensúlytalanságai is megfigyelhetők csakúgy, mint más túlfűtött gazdaságok esetében. A gyors növekedés és a megbomló külkereskedelmi egyensúly a gazdasági válsághatások előtt is a túlfűtöttség jeleként volt értelmezhető, ami kockázatot jelentett a költségvetés szempontjából (*OECD* 2010). A kiadások visszaszorítására az EU is felhívta a román kormány figyelmét, de az infrastrukturális és szociális kiadásokra hivatkozva a kabinet elzárkózott a változtatástól (*Szabó* 2007).

A gazdasági egyensúlytalanságok mellett a politikai játszmák negatív hatása is megjelent a válságban, amelyek következtében a rövidtávú célok a hosszú távú gazdasági érdekek elé helyeződtek. A 2008-as választások miatti túlköltekezés és az ebből eredő hiány fokozta a válságkítetttséget, az egyensúly felbomlásának veszélyét. A politikai pártok programjai a populizmus és a rövidtávú társadalmpolitikai ígérek halmozásának jegyében születtek, a fiskális stabilitás igénye háttérbe szorult (*Talpos-Avram* 2011).

3. Begyűrízik a válság

A 2008-ban kibontakozó világválság három egymással összefüggő és egymással kölcsönhatásban álló hatásként értelmezhető, amelynek okait és következményeit a román gazdaság példáján is szemléltetni tudjuk (*Marer* 2010). A kelet-európai sajátosságokat is felismerhetjük, amikor arra próbáljuk keresni a választ, mi az oka annak, hogy a kibontakozó román gazdasági fellendülést ilyen mértékben tudta befolyásolni a nyugati válság, és hogyan lehetséges az, hogy a pénzügyi és gazdasági integráció egyszerre eszköze a gyors fellendülésnek és a recesszió előidézésének is (*IMF* 2010).

A térség más országaihoz hasonlóan a kezdetben pénzügyi-likviditási válságként jelentkező krízis a hitelezés kiszáradásával idézett elő reálgazdasági következményeket is azáltal, hogy a külföldi, főként nyugat-európai anyabankok visszaszívták kihelyezett forrásait, ezáltal téve eleget saját tőkemegfelelési követelményeiknek. A hitelezési aktivitás beszűkülése – és részben ezzel összefüggő keresleti okok – miatt az elmúlt évtizedben teret nyerő kis- és középvállalkozói szektor, amely a román gazdaság egyik fő tartóoszlopának számított, megtorpanással nézett szembe (*Vorniceanu et al.* 2009). A tőzsdei összeomlásokkal a magánszektort vagyonszűkülés is érte. Mindez együtt a fogyasztás és beruházások csökkenését, a GDP zuhanását, valamint a munkanélküliség növekedését eredményezte (*Marer* 2010). A GDP növekedési üteme a 2008-as +7,3 százalékról 2009-re -7,1 százalékra zuhant, ami az EU tagállamok 4,2 százalékos átlagos visszaesésénél is légyegesen rosszabb eredmény, miközben a munkanélküliség ezekben az években, másfélszeresére, 4 százalékról 6,3 százalékra nőtt (*Eurostat* 2011, *IMF* 2010). Néhány fontos makrogazdasági mutatót az 1. táblázat mutat be.

1. táblázat Románia főbb makrogazdasági mutatói

		2006	2007	2008	2009	2010
GDP változás	%	7,90	6,30	7,30	-7,10	-1,30
államadósság	GDP %-a	12,40	12,60	13,40	23,60	30,80
költségvetési egyenleg	GDP %-a	-2,20	-2,60	-5,70	-8,50	-6,40
HICP	%	6,60	4,90	7,90	5,60	6,10
hosszú távú kötvénykamatok	%	7,20	7,10	7,70	9,70	7,30

Forrás: Eurostat (2011)

A fenti adatok jól mutatják, hogyan kúszott fel az irigylésre méltó, tartósan alacsony szintről a romániai államadósság 2010-ig közel a háromszorosára. Az IMF hitelkeretet ugyanis majdnem teljes mértékben le kellett hívni a költségvetés stabilizálása érdekében. A 2009-es évben a kamatok is megemelkedtek, hiszen a kötvénypiac beárzta hozamköveteléseibe a kockázatosá vált román gazdaság finanszírozási nehézségeit. A költségvetés már 2008-ban aggasztó deficittel zárt, 2009-ben pedig egyértelművé vált, hogy ez a költségvetés nem áll meg önállóan a lábán. Az államadósság növekedése magyarázható azzal, hogy a gazdaságélénkítésen keresztül az állam „megvásárolta” a válságot, hasonlóan a többi kelet-európai államhoz, de ezt a költségvetés újabb hitelek nélkül nem bírta el.

A folyó fizetési mérleg egyensúlytalansága, illetve a lakosság nagymértékű devizakitettsége mellett a külkereskedelmi forgalom kedvezőtlen alakulása is jelezte, hogy a román gazdaság pénzügyi szempontból igen sebezhető (Novák 2009). Emellett a lej leértékelésére is sor került, ami 23 százalékos árfolyamvesztést jelent az euróval szemben. A folyó fizetési mérleg hiányának kezelésre szolgáló eszközök a válság miatt leszűkültek.

Az FDI növekedési indexeit vizsgálva néhány más kelet-európai országgal ellentétben tőkemenekülés nem volt megfigyelhető, a válság hatására azonban lassult a külföldi befektetések növekedésének üteme, ezzel a gazdasági növekedés egyik motorja lassult le. A reálgazdaságot visszafogta az is, hogy a nyugati országokban dolgozó román állampolgárok hazautalásainak mennyisége a válság éveiben jelentősen csökkent. Az ipari termelés 9,6 százalékkal esett vissza, ezen belül a fogyasztási cikkek gyártása 17,8 százalékkal zuhant (Zaman-Georgech 2009).

4. Szembenézés a válsággal

2008-ban a liberális Popescu-Tăriceanu-kormány távozását követően a jelenleg is hivatalban lévő demokrata Emil Boc alakított kormányt. A belpolitikai feszültségeket jellemzi, hogy a miniszterelnököt 2009 októberében bizalmatlansági indítvánnyal lemondatták, de néhány hónappal később újra ő alakíthatott kormányt. Ennek következtében a 2009-es költségvetést csak 2009 februárjában sikerült elfogadni. 2008-ban a közvélemény még azon az állásponton volt, hogy a válság nem fog hatást gyakorolni Romániára (Ciulu 2009). A következő évben azonban, amikor ez a hit először megingott, a kormány elsődleges feladatának tekintette a recesszió további mélyülését megállító válságkezelési terv kidolgozását. A helyzetet bonyolította, hogy nemcsak a korábbi strukturális reformok végrehajtása vált halaszthatatlanná, hanem a választási kampány túlköltekezéséből származó hiányt is ki kellett igazítani (Novák 2009).

4.1. Az első válságkezelési program

Románia első válságkezelésre irányuló programtervezete alapvetően gazdaságélénkítő, anticiklikus volt. Az intézkedések az egészségügy, a nyugdíjalap, a munkanélküliségi támogatások és az ÁFA szabályozását érintik (2. táblázat). Változott mind a munkáltatói, mind a munkavállaló hozzájárulások mértéke, és a foglalkoztatást terhelő járulékok 2

százalékponttal csökkentek. A korábbinál alacsonyabb, 9 százalékos forgalmi adókulcsot határoztak meg a kulturális szolgáltatásokra, a könyvekre, az orvosi eszközökre, gyógyszerellátásra, és 5 százalékos kulcs vonatkozik az ingatlanvásárlásra, valamint a vendéglátásra. A kormányzat célja volt, hogy a munkaerőpiacról kiszorult szereplőket visszasegítse a munkahelyekre, ezt a foglalkoztatóknak juttatott támogatással ösztönözte (*A román kormány is* 2008). A válságkezelés fontos része volt még az állami beruházások felpörgetése és az adminisztráció csökkentése is (*Válságkezelési receptek* 2009). A választási kampányban beígért 50 százalékos közalkalmazotti béremelést a szigorodó fiskális helyzetben el kellett halasztani (*Buena-Bontas-Petre* 2009, *Feszült helyzet* 2008).

2. táblázat: A román kormány által elfogadott válságintézkedések (2008)

Szabályozott terület	Intézkedések
Foglalkoztatást terhelő járulékok	39,5%-ról 37,5%-ra csökkennek
Munkanélküliségi támogatások	3 hónappal növekszik a munkanélküliségi támogatás folyósításának időszaka
Foglalkoztatás támogatása	Munkanélküliek alkalmazása esetén támogatás a foglalkoztatónak
ÁFA	Kedvezményes ÁFA alkalmazása bizonyos esetekben (9% és 5%)
Gépjármű-piac	Adminisztráció, regisztrációs adók visszafogása

Forrás: saját szerkesztés

4.2. 2009 – megszorítások és IMF segítség

A román kormány 2009 februárjában elfogadta az azévre vonatkozó új költségvetést. A hivatalos közlemények szerint megpróbálják elejét venni egy komolyabb válság kialakulásának, anticiklikus gazdaságpolitikát folytatva. A „*National Budget for 2009 and the Anti-crisis program*” elnevezésű rövidtávra szóló tervezet válaszokat kísérelt megfogalmazni a következő kérdésekre:

- Gazdasági növekedés vagy makrogazdasági stabilitás?
- A fogyasztás serkentése vagy a megtakarítások ösztönzése?
- A magánszektor támogatása vagy a folyó fizetési mérleg kiigazítása?
- Magasabb közkiadások a gazdasági fellendítéséért vagy a közkiadások csökkentése és adónövelés?

A válságkezelő program által kijelölt cél 2,5 százalékos GDP növekedés mellett 2 százalékos költségvetési hiány elérése és 5 százalékos infláció tartása volt. Anticiklikus lépésként a költségvetés 20 százalékos (körülbelül 10 milliárd eurónak megfelelő összeget) munkahelyek teremtésére, megőrzésére és a megtakarítások ösztönzésére szántak. További cél volt a kormányzati deficit növekedésének megfékezése, illetve az EU-s alapokból lehívható támogatások felhasználása a gazdaság fellendítésére – szigorú ellenőrzés mellett. Kilátásba helyezték az adómentességet azoknak, akik vállalják a beruházások megvalósítását 2010-ben. Módosították az ÁFA-szabályozást, a luxustermékekre pedig különadót vetettek ki. Előirányozták az állami tulajdonban lévő CEC Bank és az Exim Bank feltőkésítését a kis- és középvállalkozások támogatása érdekében, amihez egy hitelalap felállítása társult szintén a KKV-szektor fejlesztésére. A gazdaság egyik húzóerejének, a nehéziparnak a megtartását célozták az exporttámogatások, az autóipart pedig a „*Rabla-program*” keretében támogatták. A német és a szlovák roncsprémiumhoz hasonló akció során 60 000 gépkocsit cserélhettek a tulajdonosok új autóra, darabonként 3 800 lej támogatással (*Roncsautó program* 2010, *Talpos-Avram* 2011).

Mindezt kiegészítették a szociálpolitikai intézkedéscsomaggal. Tervbe vették a nehéz helyzetbe jutott, alacsony nyugdíjjal rendelkezők garantált minimális nyugdíjának megemelését, különböző egészségügyi juttatások rendelkezésre bocsátását, adókedvezményeket, ugyanakkor döntés született az állami hivatalnokok bérének befagyasztásáról (*Talpos-Avram* 2011).

A kormány 2009 elején még mindig a recesszió kikerüléséről beszélt, pedig a visszaesés jelei már a GDP-adatokban is mutatkoztak. A három nagy hitelminősítő bővli kategóriába sorolta a román államkötvényeket (*Likviditási válság* 2009). A leminősítés a lejárfolyamának romlásával járt együtt, ami a nagy devizakitettség miatt számított igazán súlyos gondnak (*Londoni elemzők* 2009). A gyorsított euró-bevezetés, ami megvédhette volna az országot az árfolyamok elszabadulásától, elúszni látszott.

A fenti célok és intézkedések a gyakorlatban megvalósíthatatlannak bizonyultak, így a költségvetés néhány hónapon belül összeomlott. 2009 márciusában már napirenden volt a megállapodás a Nemzetközi Valutaalappal, és májusban 20 milliárd euró összegű hitelhez jutott az ország, amiből 17,1 milliárd eurót hívhatott le még 2009-ben. Cserébe a Valutaalap új gazdasági sarokszámok elfogadását kötötte ki (*IMF, EU, EBRD* 2009). Az IMF és az Európai Bizottság négy alapfeltételt szabott meg Romániának: a költségvetés kiigazítása, az egységes bérezés tervezetének megalkotása, az adóügyi felelősség és a nyugdíjrendszer reformja. Az IMF akkori véleménye szerint a segítség ellenére a 2009-es és 2010-es év is még nagyon nehéz időszaknak ígérkezett a román gazdaság számára, mely utóbb be is igazolódott (*Talpos-Avram* 2011).

A Nemzetközi Valutaalap előírása alapján a román kormánynak 2009-re 7,3% GDP-arányos költségvetési hiányt kell tartania, amit a kormány meg is valósított, 6,4 százalékra szorítva a deficitet. Emellett a konszolidált költségvetés bevételei 5,4 százalékkal csökkentek a 2008-as évhez viszonyítva, a kiadások pedig csupán 1,4 százalékkal növekedtek. A szociális kiadások 2,3 milliárd euróval nőttek meg, főként a már korábban elfogadott nyugdíjemelés következtében.

4.3. Kilátások 2011-től

2011 januárjában az IMF felülvizsgálat során Románia kissé negatív értékelést kapott, mivel a tervezett időre, vagyis 2010 végére nem sikerült növekedési pályára állítani a gazdaságot. Bár a Nemzetközi Valutaalap elégedett a román kormány adók terén végrehajtott reformjaival, a végrehajtás ütemét a lehetségesnél lassabbnak tartják. A költségvetés deficitjét 2010-re nem sikerült 3% alá szorítani, ahogy azt az IMF és az EU előírta (*További haladék* 2010). A felülvizsgálat eredményeként 2011 elején elfogadták a már korábban előírányozott támogatás következő részletének, 1,17 milliárd eurónak a folyósítását. Emellé még társul egy elővigyázatossági szerződés is, amelyet a román kormány és a Nemzetközi Valutaalap köt az Európai Bizottsággal. Eszerint egy újabb összeg szolgálna a gazdaság megmentésére, amit csak akkor vennének igénybe, ha az 1,17 milliárd euró összegű támogatás nem lenne elég, vagy nem érné el a célját – vagyis a kormány nem lenne képes fedezni az államháztartási hiányát.

A jelenlegi helyzet alapján Románia gazdaságának valódi felélénkítéséhez további mélyreható reformokra van szükség, hiszen a nagy elosztórendszerek átalakítása lassan halad, folyamatosan növekednek a társadalmi feszültségek (*Harmincezren tüntetnek* 2010). De ha a megállapodásoknak megfelelő utat követik, akkor 2011 végére sikerülhet a gazdaság stabilizálása. A 2010-es költségvetés konszolidálásának utolsó lépéseként két opció merült fel: 25 százalékos közalkalmazotti bércsökkentés vagy az általános ÁFA-kulcs felemelése 19 százalékról 24 százalékra (*Talpos-Avram* 2011). De ezek együttes hatása sem bizonyult elegendőnek, és vélhetően 2011-ben is további megszorításokra van szükség. Így talán az euró-övezeti csatlakozás dátuma sem tolódik el sokat a tervezett 2015-ös időponttól, amelyet

a közelmúltban újra megerősítettek (*Három év múlva* 2011). Mindenesetre a 2011-es év gazdasági sikerei vagy kudarcai meghatározó jelentőségűek Románia számára.

5. Összegzés

A román gazdasági rendszer szerkezeti átalakításai nem voltak mélyrehatóak, de segítették a kedvező gazdasági eredményeket, melynek révén az ország az Európai Közösség tagjává válhatott. Maga a csatlakozás pedig még nagyobb lendületet adott, egészen a globális krízis kialakulásáig. A válság visszavetette a nemzetgazdasági teljesítményt, ugyanakkor alapvető problémákra, egyensúlytalanságokra világított rá. A krízishatások következményeként megfigyelhető gazdasági „zuhanórepülés” nem tűnik hosszú életűnek, de az elhúzódó recesszió komoly fenyegetésként lebeg az ország felett. A 2011-es évben szükségessé vált további változás is, legfőképpen abban, hogy a határozott célokat erős politikai és társadalmi összefogás támogassa, ami erősíti a nemzetközi befektetők bizalmát az ország irányában.

Az összeomló költségvetés miatt a Nemzetközi Valutaalap és az Európai Bizottság támogatása szükséges feltétele volt a válságkezelésnek, és az előirányzott, megkövetelt reformok nem csak a helyzet kezelését segítik, de egy további együttműködés keretében stabil alapokat adhatnak a régi hiányosságok kiküszöbölésére is. A nemzetközi iránymutatással sikeresen beágyazódhatnak a reformok, habár ennek társadalmi fogadtatása kétséges. Az intézkedések célja kezdetben a válság visszafordítása volt, melyet azonban a politikai ígérek fenntartása mellett nem bírt el a költségvetés, így a monetáris és fiskális szigor mellett nagy átalakítások, szerkezeti reformok jelentik a túllépés esélyét. A gazdasági növekedés megteremtése, válság előtti szintre segítése sokkal több időt és erőfeszítést követelhet, mert a nagy veszélyek elhárulni látszanak ugyan, de a dinamikus növekedés visszatérése jelenleg irreális elképzelésnek tűnik.

Irodalomjegyzék

- A román kormány is... 2008: A román kormány is válságellenes intézkedésekbe fogott. *HVG.hu*, 2008. november 20. Interneten: http://hvg.hu/gazdasag/20081120_roman_kormany_valsagellenes_interkedesek
- Balázs P. 2006: Románia és Bulgária az Unióban. *Az elemző*, 4, 73-88. o.
- Bunea-Bontas, C. A. – Petre, M. C. 2009: Fiscal Policy during the current Crisis. *Munich Personal RePEc Archive*, Paper No. 18676.
- Ciulu, R. 2009: Crises *Inversion Strategies – Teory or Reality in Romania of 2009*. Interneten: <http://ssrn.com/abstract=1539983> (Letöltve: 2011.január 20.)
- Cotetiu, R. –Năsui V. 2010: Analysis of the evolution of Romanian economy before economic crisis. *Working Paper*, North University of Baia Mare.
- Eurostat 2011: *Statistics*. Interneten: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database
- Feszült helyzet... 2008: Feszült helyzet: elhalasztotta a román kormány a beígért béremelést. *HVG.hu*, 2008. október 28. Interneten: http://hvg.hu/karrier/20081028_roman_beremelees_pedagogusok
- Harmincezren tüntetnek... 2010: Harmincezren tüntetnek a román kormány ellen Bukarestben. *Origo*, 2010. október 27. Interneten: <http://www.origo.hu/nagyvilag/20101027-tuntetes.html>
- Három év múlva... 2011: Három év múlva jön a román euró? *Index*, 2011. november 10. Interneten: http://index.hu/gazdasag/vilag/2011/11/10/harom_ev_mulva_jon_a_roman_euro/

- IMF 2010: *World Economic Outlook – Recovery, risk and rebalancing*. International Monetary Fund, Washington D.C.
- IMF, EU, EBRD... 2009: IMF, EU, EBRD: 20 milliárd eurós hitelcsomag Romániának – részletek. *HVG.hu*, 2009. március 25. Interneten: http://hvg.hu/gazdasag/20090325_romania_imf_eu_ebrd_hitel
- Likviditási válság... 2009: Likviditási válság: leminősítési hullám Közép- és Kelet-Európában. *HVG.hu*, 2009. február 13. Interneten: http://hvg.hu/gazdasag/20090213_ukrajna_fitch_leminosites_adoskockazat
- Londoni elemzők... 2009: Londoni elemzők: Románia is mély recesszióban lesz. *HVG.hu*, 2009. március 5. Interneten: http://hvg.hu/gazdasag/20090305_romania_depresszio_london_elemzok
- Marer P. 2010: A válság és Kelet-Európa. *Külgazdaság*, 1-2, 3-31. o.
- National Bank Of Romania (2010): *Annual Report*, Bucharest.
- Novák T. 2009: Lassú válságkezelés, növekvő feszültségek. In Novák T. – Wisniewski A. (szerk.): *A globális válság: hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások. Az új EU-tagállamok és a tagjelöltek helyzete a válságban*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest, 48-52. o.
- OECD 2010: *OECD Economic Surveys: Romania 2010*. OECD, Paris.
- Pauwels S. – Ionita L. (2008): FDI in Romania: from low-wage competition to higher value-added sectors. *Ecfm Country Focus*, 3.
- Roncsautó program 2010: Roncsautó program. *szatmar.ro*, 2010. március 3. Interneten: http://www.szatmar.ro/Roncsauto_program/hirek/29628
- Simon Gy. 2003: Gazdasági reformok Romániában. *Külgazdaság*, 7-8, 57-79. o.
- Szabó L. 2007: Gyorsító sávban a román gazdaság. *Műhelytanulmány*, Ecostat. Interneten: www.ecostat.hu/download/muhely/ECOSTAT_muhely_070920.pdf (Letöltve: 2010. december 28.)
- Talpos, I. – Avram, A. 2011: Considerations Regarding the Mix of Anticrisis Fiscal Policies in Romania. *Theoretical and Applied Economics*, 1, 5-24 o.
- További haladék... 2010: További haladék a román deficit lefaragására. *HVG.hu*, 2010. február 8. Interneten: http://hvg.hu/gazdasag/20100208_romn_deficit_csokkent
- Válságkezelési receptek... 2009: Válságkezelési receptek a szomszédokból. *Origo*, 2009. március 27. Interneten: <http://www.origo.hu/gazdasag/valsag/20090323-hogyan-kezelik-a-valsagot-a-szomszedos-oroszagok.html>
- Vorniceanu, M. – Covaci, B. – Cocosatu, C. 2009: Credit Risk and Financing SME in Romania. *Papers, Books*, 2009/24, Osterreichish-Rumanischer Akademischer Verein.
- Zaman G. – Georgeschu G. 2009: The impact of global crises of Romania's economic development. *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, 2, 612-624.o.

Bulgária – új esélyek a válság után?

AGÓCSI LILLA – VÉGH MARCELL ZOLTÁN

A bolgár gazdaság helyzete a régió többi EU-tagállamához képest sajátosnak tekinthető: új belépőként a legszegényebb államok között van, valutáját speciális árfolyamrendszerben használja, a gazdaságát pedig külföldi szereplők hevítik az utóbbi évtizedben. Mindez a legmagasabb szintekig felérő korrupcióval és kiterjedt feketegazdasággal párosul, ami még számszakilag is nehezzé teszi az ország helyzetének megítélését. Azonban ha hihetünk a jelenlegi tendenciáknak, Bulgáriát a 2008-ban indult, éveken át húzódo pénzügyi válság miatt már nem fenyegeti recessziós veszély, míg az övezet többi országa még stagnálásra van ítélve. Tanulmányunk arra keresi a választ, hogy milyen reformintézkedések tették lehetővé mindezt: hogyan válhat az EU legszegényebb állama vonzó befektetési célponttá, prosperáló gazdasággá?

*Tárgyszavak: Bulgária, válság, válságkezelés, gazdaságpolitika
JEL kódok: G01, H12*

Bulgaria – new opportunities after the crisis?

LILLA AGÓCSI – MARCELL ZOLTÁN VÉGH

The position of the Bulgarian economy can be considered unique compared to the other EU Member States of the region: as a newcomer, Bulgaria is among the poorest countries, using its own currency and a fixed currency system while its economy has been fuelled by foreign investors recently. The situation is aggravated by corruption even on the highest levels and an ample shadow economy, which makes the economy's status hard to understand. However, according to the latest tendencies, the danger of recession, caused by the global financial crisis, had been overcome by Bulgaria while other countries of the region seem to be condemned for stagnation. This study searches for the answer to the question: what measures have made all this possible; how can the poorest country of the EU become attractive for foreign investment and grow into a prospering economy?

Keywords: crisis, Bulgaria, crisis management, economic policy
JEL: G01, H12

1. Bevezetés

A 2008-2009-ben kibontakozott válság eltérő helyzetben találta az Európai Unióhoz az elmúlt évtizedben csatlakozott kelet-európai államokat. Ezeket a gazdaságokat egyidejűleg három egymással összefüggő sokkhatás is érte: egyrészt a globális pénzügyi és likviditási válság, amely a vállalkozások és a háztartások számára folyósított külföldi hitelek súlyos korlátozásához vezetett; másrészt a tőkebeáramlás drámai csökkenése, ami mind a befektetéseket, mind a hiteleket visszafogta; harmadikként pedig az exportjuk iránti csökkenő kereslet, ami igen gyors negatív hatást fejtett ki a GDP-re és a foglalkoztatottságra (Marer 2010). Azok az országok bizonyultak ellenállóbbnak a válsággal szemben, ahol az elmúlt években magas, de nem túlfűtött gazdasági növekedés, a foglalkoztatottság emelkedése, alacsony infláció, stabil államháztartás, csökkenő államadósság, dinamikus exporttevékenység, valamint a működőtőke-import mellett a hazai tőkeerő növekedése volt jellemző, vagy legalábbis e tényezők valamilyen kedvező együttállása (Vida 2009).

Bulgária 2007. január 1. óta tagja az Európai Uniónak. Bár az életszínvonalat tekintve az Európai Unió egyik legszegényebb tagállama, a külföldi befektetők szemében az elmúlt években elsősorban politikai stabilitása, a gazdaság EU-s átlagot meghaladó növekedése, valamint a kedvező adózási feltételek és a cégalapítás alacsony költségei miatt népszerű célponttá vált (Simán vernek minket 2009).

2005-ben nagykoalíció élén került hatalomra a szocialista Szergej Sztanisev vezette kormány, amelynek támogatottsága 2008-2009-re jelentősen meggyengült. Ebben közrejátszott az is, hogy a kormány lényegében nem tudott mit kezdeni az egyre súlyosbodó korrupcióval. Az elégedetlenség, amelyet az orosz-ukrán gázvita kapcsán előállt helyzet – Bulgária nyilvánvaló kiszolgáltatottsága és fűtés híján emberek százezreinek fagyoskodása – tovább erősített, 2009 elején utcai zavargásokba is torkollott.

A bolgár kormány pozícióját tovább gyengítette a kibontakozó gazdasági és pénzügyi válság. A Sztanisev kabinet 2009 elején látványos gazdaságpolitikai csomagot fogadott el („Sztanisev-terv”), amely elsősorban infrastruktúra-fejlesztésre alapozva, pótlólagos források bevonásával volt hivatott csökkenteni a válság hatásait.

A bolgár belpolitika legjelentősebb eseményét 2009-ben a törvényhozási választások jelentették. A júniusban lebonyolított választások eredményeként – az előzetes várakozásoknak megfelelően – a korábbi kormány távozni kényszerült a hatalomból. A választásokat a jobboldali vezetésű koalíció nyerte, és a szófiai főpolgármester, Bojko Boriszov vezetésével alakult meg az új, szakértői kormány (Szemlér 2010). Akkor már világos volt, hogy az új kabinetnek az elmúlt ötven év legsúlyosabb válságával kell szembenéznie amellet, hogy tartania kell választási ígéreteit, és meg kell felelnie mind a választói, mind az EU által támasztott gazdálkodási elvárásoknak.

2. Milyen állapotban érte a krízis Bulgáriát?

A világméretű pénzügyi és gazdasági válságot megelőző években a bolgár gazdaság növekedése dinamikus volt. A GDP-bővülés mértéke 2002 óta 4% felett, 2004 és 2008 között pedig 6% felett alakult (1. táblázat). Bulgária azon gazdaságok egyike, amelyek tudták csökkenteni a GDP-arányos eladósodottságukat – 2001-ről 2006-ra közel 45 százalékkal – a szufficites költségvetési gazdálkodás, a vállalkozó- és befektetőbarát gazdaságpolitika, valamint az eredményes privatizáció révén. A bolgár gazdaság fejlődésében rejlő lehetőségeket a 2000-es évek elején ismerte fel a külföldi tőke, amely a fejlődés komoly támaszává vált. A 2001-2007-es időszakban közel 22 milliárd eurónyi külföldi működőtőke (FDI) áramlott az országba, a 2008-ra vonatkozó adatok szerint ez az év végéig több mint 20 százalékkal (mintegy 5,7 milliárd euróval) növekedett (Szemlér 2009).

Bulgária külkereskedelme az utóbbi néhány évben jelentős változásokat mutatott. 2000 óta – piaci árakon számolva – az ország importja több mint háromszorosára, exportja valamivel kisebb mértékben, több mint két és félszeresére növekedett. A bolgár gazdaság tehát folyamatosan integrálódott a világgazdaságba, ugyanakkor a külkereskedelmi hiány jelentősen nőtt: a GDP-hez viszonyított aránya – a dinamikus gazdasági növekedés mellett is – 2000-hez képest több mint duplájára emelkedett, és 2009 első negyedévében már 30 százalékhoz közelített. Ez a mutató mindennél jobban érzékelteti a bolgár gazdaság nyitottságát, függését a külföldi kereskedelmi és befektető partnerektől.

A GDP-növekedési tendencia egészen 2008 utolsó negyedévéig ki is tartott, ekkor jelentkeztek a válság első hatásai a reálgazdaságban. Akkorra már komoly szociális feszültségekkel, utcai zavargásokkal, elbocsátásokkal, romló életszínvonallal és csökkenő fogyasztással járt együtt a válság.

1. táblázat Bulgária főbb makrogazdasági mutatói

		2006	2007	2008	2009	2010
GDP változás	%	6,50	6,40	6,20	-5,50	0,20
államadósság	GDP %-a	21,60	17,20	13,70	14,60	16,20
költségvetési egyenleg	GDP %-a	1,90	1,10	1,70	-4,70	-3,20
HICP	%	7,40	7,60	12,00	2,50	3,00
hosszú távú kötvénykamatok	%	4,20	4,50	5,40	7,20	6,00

Forrás: Eurostat (2011)

Bár a külföldi tőke kiemelten fontos szerepe (2007-ben például az FDI tette ki az összes bruttó beruházás kétharmadát) esélyt jelenthet a gazdaság egyes szektorainak gyors modernizációjára, ugyanakkor kockázatokat is hordoz magában: többek között a külföldi befektetőktől és a globális gazdasági folyamatoktól való nagyfokú közvetlen függést, illetve a duális gazdaság kialakulásának veszélyét (*Sakali* 2011). A helyzetet súlyosbítja, hogy a bolgár bankrendszer tulajdonosi szerkezete különösen kitett a válságnak: a bankok 33 százalékban görög tulajdonban vannak, a forrásokra pedig jelenleg az anyaországban van szükség. Ráadásul 2008-ig a folyó mérleg hiányát szinte teljes egészében az FDI fedezte, így a konjunkturális veszélyek Bulgáriába is begyűrűztek. A magas kockázati kitettség miatt a korábbi tőkebeáramlási tendencia megfordult: 2008-ban 4,4 százalékos tőkemenekülésre került sor, ami együtt járt a reálgazdasági mutatók nagymértékű romlásával is (*Eurostat* 2011). A Standard & Poor's nemzetközi hitelminősítő 2008 októberében negatív besorolásúvá minősítette le az ország kötvényeit (*Bulgária egyre sebezhetőbb* 2008).

A válság következtében beszűkült exportpiacok miatt az exportkitettség a korábbinál jóval komolyabb problémákat okozott (*Szemlér* 2009). Ugyanakkor a válság során visszaeső belső fogyasztás, és az ennek kapcsán szintén visszaeső import kedvezően hatott a külkereskedelmi mérlegre, ami így normalizálódni tudott, a kivitel pedig – hasonlóan a térség többi államához – a növekedés egyik fontos mozgatórugójává válhatott.

Bulgária államháztartási egyenlege a válságot megelőző években többletet mutatott, ez még a 2008-as évre is igaz volt, ami nem számított gyakorinak az OECD államok között. Ez a kiinduló helyzet lényegesen kedvezőbb volt, mint a deficitese államháztartással rendelkező országoké, ugyanakkor a válság nyomán világossá vált, hogy a szufficites államháztartási egyenleg az elkövetkező időszakban nem lesz tartható. A korábbi évek többletéből felhalmozott tartalék azonban viszonylag nagy mozgásteret biztosít gazdaságélénkítő programok, anticiklikus célzatú intézkedések finanszírozásához. Ugyanakkor a bolgár leva szigorú árfolyamrendszerben működik, fixen rögzített például az euróhoz képest – ennek felborítása rendkívüli következményekkel járt volna (*Érik a fordulat* 2009).

3. Mi jellemzi a krízist követő visszaesést?

A 2008-ban indult válság a többi országhoz hasonlóan Bulgáriában is a pénzügyi szektort érte el először; a hitelkínálat drámai szűkülésén keresztül azonban gyorsan tovaterjedt a gazdaság egészére. A híradások gyárbezárásokról, elbocsátásokról szóltak, még hozzá olyan szektorokban is, amelyek húzóágazatnak számítottak (textilipar, élelmiszeripar). A külföldi működőtőke beáramlásának csökkenése legélesebben elsőként az ingatlanszektorban volt tapasztalható, például az utóbbi években Európa-szerte közkedvelt úticéllá vált bolgár tengerparton 2009 első hónapjaiban 100-120 szálloda várt vevőre (*Gulde-Hussain* 2010). A válság terjedését Bulgáriában két rendkívüli lokális jellegű esemény is súlyosbította. Az egyik az orosz-ukrán gázvita következtében előálló energiahiány volt: a szállítások szünetelése miatt és kielégítő tartalékok híján számos üzemet kellett leállítani. Nem sokkal a gázválság után pedig a görög gazdálkodóknak a határátkelőket elzáró blokádja jelentett újabb nehézséget, amely fontos kereskedelmi útvonalak használatát tette lehetetlenné (*Ötödik napja tart* 2010).

Nem könnyíti Bulgária helyzetét az sem, hogy az új tagországok számára sokszor a fejlesztések egyedüli forrását jelentő EU-támogatások kezelésével kapcsolatos gondok, illetve korrupciós vádak miatt Brüsszel e források egy részét még 2008 közepén felfüggesztette, és csak 2009 novemberében szabadította fel (*Felszabadította Brüsszel* 2009). A folyamatos, de kevés eredménnyel járó küzdelem a korrupció ellen beárnyékolta a kapcsolatot az EU központi szerveivel, ami nehezítette a válságkezelés lépéseit is.

A 2008 előtti évek prosperálása 2009-re lassult le, és a GDP-növekedés indexe a második negyedévben fordult át negatívra. A válság által a leginkább érintett ágazat az ipar volt, amelynek kibocsátása 8,1 százalékkal esett vissza; a mezőgazdaság teljesítménye 2,9 százalékkal, a szolgáltató szektoré pedig 1,5 százalékkal csökkent. A visszaesés hatására mintegy másfél százalékponttal sorvadt a foglalkoztatás (62,6 százalékra), illetve meredeken emelkedett a munkanélküliség: az állástalanok aránya a 2008-as 5,6 százalékról 2009 végéig 6,8 százalékra nőtt, 2010-ben pedig meghaladta a 11 százalékot (*Bulgarian National Bank* 2010). A munkanélküliség területileg is differenciált: a fővárosban a 3,4 százalékot ért el, míg a vidéki városokban ennek akár a hatszorosát is (*Szemlér* 2010).

A 2009-es költségvetési hiány következtében valamelyest növekedett a GDP-arányos államadósság, de az azévi 14,8 százalékos szint még mindig igen alacsony, a maastrichti 60 százalékos küszöbnek alig egynegyede. Ugyanakkor mivel a szufficités gazdálkodás 2009-ben már nem bizonyult tarthatónak, az adósságállomány is növekedésnek indult. Az inflációs ráta 2008-ban vált kétszámjegyűvé (12%), amit a gazdaság lassulása és a gazdaságélénkítő, lazító monetáris politika együttes hatásaként 2009-re 2,5 százalékra sikerült leszorítani. Abban az évben a Bolgár Nemzeti Bank 125 bázispontot vágott az irányadó kamatlábon, 3,92 százalékra mérsékelve azt (*125 bázispontot vágott* 2009).

Pozitív fejleményként értékelhető még az, hogy a külkereskedelmi mérleg hiánya javult, a GDP 27 százalékaról 9,4 százalékra. Ennek oka, hogy a külkereskedelem egésze jelentősen csökkent, de az export visszaesése (22,5%) összességében kisebb volt, mint az importé (33,3%) (*Eurostat* 2011). A válság miatt a kivitelben és a behozatalban egyaránt a nyersanyagok és az energetikai termékek forgalma esett vissza a legnagyobb mértékben. 2010-re azonban az export újra fellendült, a kilábalás egyik fő motorjává válva. Mivel ez együtt járt a belföldi fogyasztás jelentős visszaesésével, a korábbi évek belföldi kereslet vezérelte növekedése export támaszúvá vált (*Szemlér* 2009). Összességében elmondható, hogy a külkereskedelmi egyenleg javulása a válság egyik kedvező mellékhatása Bulgáriában.

4. A válságkezelés eszközei, eredmények és kudarcok

Az Európai Bizottság 2009-es konvergenciajelentése a kialakuló válság hatásaira reflektálva készült. Megállapításai alapján Bulgáriának elsősorban a fenntartható növekedéshez kapcsolódó kihívásokkal és makrogazdasági egyensúlytalansággal kell szembenéznie. A további konvergencia biztosítása érdekében a Bizottság javasolta, hogy Bulgária továbbra is törekedjen a rendezett költségvetési pozíció fenntartására a kiadások növekedésének visszafogásával, és igyekezzen hozzájárulni a versenyképesség javításához. További cél, hogy a kormány erősítse a közkiadások hatékony felhasználását, különösen a gazdaságfejlesztési programok teljes körű végrehajtásával, az igazgatási kapacitások megerősítésével, valamint a munkaerő- és termékpiacon, az oktatás és az egészségügy területén hozott reformerejű intézkedésekkel annak érdekében, hogy növeljék az ország termelékenységét és csökkentsék a hiányt (*European Commission* 2009).

4.1. Az első válságkezelési terv

A válság kezelése érdekében tett első kormányzati intézkedések közül kiemelkedtek az infrastruktúrafejlesztő programok, amelyek megkezdését segítette a 2008-as szufficittel zárt költségvetési év. A 2009 januárjában nyilvánosságra hozott válságkezelési terv a valutatartalékokra épített (*Rác* 2009). A részleteket 2009. január 30-án bemutató Sztanisev-csomag tipikus keynesi eszközrendszerrel vonultatott fel, a fejlesztésekre szánt pénzüsszegek a bolgár gazdaság fejlettségéhez, illetve az akkori gazdasági hangulathoz képest impozánsak voltak. A terv kiindulásként hangsúlyozta a bolgár gazdasági fejlődés dinamikáját és a bolgár pénzügyi rendszer stabilitását, a bankrendszer problémamentes működését. Ez utóbbival kapcsolatban külön kiemelte az ország valutatartalékainak magas szintjét (2008 novemberének végén 28 milliárd leva), valamint a bankbetétek biztonságának a korábbinál is magasabb fokú garantálására hozott gyors kormányzati intézkedéseket.

A közberuházásokra s ezeken keresztül új munkahelyek teremtésére szánt új keret 2009-ben 5,6 milliárd levát tett ki, ami a GDP 7,8 százalékának felelt meg. Ez a pénzüsszeg, kiegészülve a hosszú távú fejlesztési forrásokkal, a tervezet szerint az alábbi fő célok között oszlott meg (2. táblázat):

2. táblázat: A Sztanisev-csomag válságintézkedései (2009)

Szabályozott terület	Intézkedések
Infrastruktúra fejlesztése	Állami beruházások, autópályaépítés, energetikai szektor, egészségügy
Versenyképes beruházások támogatása	Bolgár Fejlesztési Bank létrehozása, ipari parkok, nemzetközi piacra jutás és innováció támogatása
Üzleti környezet javítása	Vállalkozóvá válás könnyítése, munkaadói járulék csökkentése
Munkavállalók védelme	Szociális foglalkoztatás bevezetése, csökkentett munkaidő támogatása, munkanélküliségi és egyéb szociális támogatások növelése
Oktatás	Oktatás finanszírozásának növelése, innovációs tevékenységek támogatása

Forrás: Szemlér (2009) alapján saját szerkesztés

2009 első hónapjaiban a terv megvalósítása több területen is megindult. Kiemelendő ezek közül a Bolgár Fejlesztési Bank tevékenysége, amelynek fő célja volt, hogy a kereskedelmi bankokon keresztül forrásokhoz juttassa a bolgár KKV-szektor. Ugyanakkor

számos fejlesztési tervet derékba tört a forráshiány, illetve a Sztanisev-kabinetet követő új kormány elképzelései (*Szemlér* 2009).

4.2. Új kormány, új program

A 2009 nyári választások után az új jobbközép, Bojko Boriszov vezette bolgár kormány három válságkezelő intézkedéscsomagot vezetett be. Ezek inkább a klasszikus értelemben vett fiskális szigorra építettek: prioritás volt az állami bevételek növelése, az adóbehajtás hatékonyságának javítása, a közigazgatásban pedig az erőteljes kiadáscsökkentés. A kormány egyértelműen elkötelezte magát a fiskális fegyelem mellett, s a 2009-es év egészére a pozitív államháztartási egyenleg elérését tűzte ki célul. Annak érdekében, hogy ezt a tervet tartani lehessen, a kormány júniusban bejelentette a közkiadások csökkentését 500 millió levával 2009-re.

A térségben sajátos bolgár árfolyamrendszert kikezdték a válság turbulens hatásai. A rögzített rezsím fenntartásának magas költségei – ami a jegybanki források gyors apadásával járt együtt – felvetették az IMF-fel való tárgyalás szükségességét (*Bulgária is az IMF-hez* 2009). A korábban stabil árfolyam miatt már évek óta napirenden szerepelt a belépés az „euró előszobájá”-nak tekintett ERM-II-be, de ezt 2009-ben el kellett halasztani, és azóta sem sikerült realizálni (*Bulgária elhalasztotta* 2011).

2010 márciusában az ország mintegy 200 millió euró támogatást kapott a „JEREMIE” program keretében az Európai Befektetési Alaptól a kis- és középvállalkozások kockázatának csökkentésére. A 2010 tavaszán napvilágot látott harmadik válságkezelő intézkedéscsomagban a kormány javasolta a 20 százalékos ÁFA felemelését (ami azóta sem valósult meg), a luxusadó bevezetését, valamint 55 vállalat esetében az állami kisebbségi tulajdon értékesítését. A kormány azonban továbbra is tántoríthatatlan abban a kérdésben, hogy a vállalkozások adóterhei a térségben egyedülállóan alacsonyak maradjanak: a teljes bérköltség csupán 34 százalékát kell adóként befizetni, a társasági adókulcs pedig fix 10% (*IMF* 2010). A kiadáscsökkentést így a szociális kiadások fájdalmas megvágásával valósítják meg: állandóan napirenden tartott kérdés a nyugdíjalapok konszolidációja, valamint a fenntarthatóság erősítése a nyugdíjkorhatár emelésével. Az alapokba befolyó összegek tovább gyarapodnak a munkavállalói járulékok és a minimálbér növelésével (*Bulgáriában nem szüntetik meg* 2010). Fenntartható működéshez a nyugdíjkorhatár és a kötelező szolgálati idő 2-3 éves emelésére lenne szükség – ezt azonban azóta sem sikerült megvalósítani (*Velkova* 2008). A nyugdíjrendszer vegyesen tartalmaz állami és magánnyugdíj elemeket. 2010-ben a teljes magánnyugdíj-vagyton államosítása is felvetődött, de ezt a kormány az érdekvédelmi szervekkel folytatott egyeztetések után elvetette. A nyugdíjrendszer kérdése továbbra is megoldást sürget, hiszen a bolgár társadalom a jelenlegi tendenciák szerint előregedésre van ítélve (*Koytcheva-Philipov* 2008).

Bulgária fiskális helyzetének pontos becslését nehezíti, hogy a legmagasabb szintekig jelen lévő korrupció miatt mindig újabb „csontvázak hullanak ki a szekrényből”. A 2009-es költségvetési hiányt 1,9 százalékról 4,7 százalékra kellett felemelni, az előző kormányok által kötött közbeszerzési szerződések nem várt, illetve nem ismert hatásai miatt (*Bulgária is hazudott* 2010). 2010-ben sikerült 4 százalékra szorítani a deficitet. A 2011-es prognózis 2,5 százalékos államháztartási hiánnyal számol, és 1,9 százalékos GDP-növekedést vetít előre az év hátralévő részére – ha ezek a számok a valóságot tükrözik, akkor az a recesszió túllépéseként értelmezhető. Kérdéses azonban az exportvezérelt növekedés tarthatósága, hiszen a külpiacok stagnálása esetén ez a bolgár gazdaság teljesítményének sem lehet a motorja. Amennyiben viszont a kormányzat a stabil fiskális fegyelmet megőrizve és további reformokat meghozva fenntartható pályára tereli a gazdaságot, Bulgária az elsők között várhatja a válság utáni fellendülést.

5. Összegzés

Bulgáriában 2009 a politikai irányváltás éve volt. Az országot a gazdasági és pénzügyi világválság hatásai mellett más megrázkódtatások is érték, amelyek mind a gazdasági, mind a politikai életben nyomot hagytak. Az ország nyitottsága, a nemzetközi folyamatokkal szembeni nagyfokú védtelensége mindenki számára nyilvánvalóvá vált; a megszorítások fokozták a társadalom elégedetlenségét az országban uralkodó állapotok miatt, ami hozzájárult a kormányváltáshoz. A politikai változás ellenére 2009 nem hozott áttörést Bulgária integrációs teljesítményében.

2010 őszéig a bolgár gazdaság rosszabbul teljesített, mint a térség országai, amelyek profitálni tudtak a régióban meghatározó német gazdaság élénküléséből. Ugyanakkor 2011-re a fiskális fegyelem helyreállni látszik, aminek következményeként tervezhető, kiszámítható pályára léphet a gazdaság – a bizalom kiépítése kulcsfontosságú mind a befektetői célcsoport, mind az Európai Unió döntéshozói számára. Az ország ugyanakkor kihívások elé néz a társadalmi összefogás erősítésének, a korrupció és a feketegazdaság visszaszorításának, a szociális elosztórendszerek további reformjainak területén. Ha ezeket megfelelően kezeli, akkor Bulgária a válságot követő potenciális fellendülés egyik nyertese lehet – további tőkét vonzva újabb esélyt kaphat a modernizációra és a felzárkózásra.

Irodalomjegyzék

- 125 bázispontot vágott... 2009: 125 bázispontot vágott a bolgár jegybank. *HVG.hu*, 2009. február 2. Interneten: http://hvg.hu/gazdasag/20090202_kamat_bulgaria
- Bulgária egyre sebezhetőbb 2008: Bulgária egyre sebezhetőbb. *HVG.hu*, 2008. október 30. Interneten: http://hvg.hu/gazdasag/20081030_leminosit_bulgaria_valtag
- Bulgária elhalasztotta... 2011: Bulgária elhalasztotta az euró előszobájába való belépést. *HVG.hu*, 2011. július 21. Interneten: http://hvg.hu/gazdasag/20110721_euroovezet_bulgaria
- Bulgária is az IMF-hez... 2009: Bulgária is az IMF-hez fordulhat. *Világgazdaság Online*, 2009. június 18. Interneten: http://www.vg.hu/penzugy/vg_online/penzugyek_-_kulfold/090618_sadfds_277655
- Bulgária is hazudott... 2010: Bulgária is hazudott a hiányról az euró érdekében. *Világgazdaság Online*, 2010. április 13. Interneten: <http://www.vg.hu/gazdasag/gazdasagpolitika/bulgaria-is-hazudott-a-hianyrol-az-euro-erdekeben-312418>
- Bulgáriában nem szüntetik meg... 2010: Bulgáriában nem szüntetik meg a magányugdíjpénztárakat. *Világgazdaság Online*, 2010. december 12. Interneten: <http://www.vg.hu/gazdasag/gazdasagpolitika/bulgariaban-nem-szuntetik-meg-a-magannyugdijpenztaarakat-335761>
- Bulgarian National Bank 2010: *Annual Report (2010)*, Sophia.
- European Commission 2009: Commission assesses Stability and Convergence Programmes of Bulgaria (...). *Press Release*, IP/09/273, Brussels.
- Eurostat 2011: *Statistics*. Interneten: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database
- Érik a fordulat... 2009: Érik a fordulat Bulgáriában. *Világgazdaság Online*, 2009. április 30. Interneten: <http://www.vg.hu/gazdasag/gazdasagpolitika/erik-a-fordulat-bulgariaban-271128>
- Felszabadította Brüsszel... 2009: Felszabadította Brüsszel Bulgária tavaly félretett EU-támogatását. *HVG.hu*, 2009. november 18. Interneten: http://hvg.hu/gazdasag/20091118_bulgaria_eu_tamogatgas

- Gulde, A-M. – Hussain, A. 2010: Staff Report for the 2010 Article IV Consultation. *IMF Country Report*, 10/160, International Monetary Fund, Washington, D.C.
- IMF 2010: *Bulgaria: Selected issues*, Washington.
- Koytcheva, E. – Philipov, D. 2008: Bulgaria: Ethnic differentials in rapidly declining fertility. *Demographic Research*, 19, 361-402. o., Rostock,
- Marer P. 2010: A világválság és Kelet-Európa. *Külgazdaság*, 54, január-február, 3-31. o.
- Ötödik napja tart... 2010: Ötödik napja tart a görög gazdálkodók blokádja. *Index*, 2010. január 20. Interneten: http://index.hu/gazdasag/blog/2010/01/20/otodik_napja_tart_a_gorog_gazdalkodok_blokadja/
- Rácz M. 2009: Összefoglaló a válságkezelésről az EU27-ben. In Somai M. (szerk.): *A globális válság: hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások – Nagy EU-tagállamok és a gazdasági válság*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest, 7-25. o.
- Sakali, C 2011: What kind of theory for Foreign Direct Investment (FDI) in Bulgaria? *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies*. 4, 2/2011, 159-176. o.
- Simán vernek minket... 2009: Simán vernek minket a balkáni országok az adóversenyben. *Index*, 2009. február 23. Interneten: http://index.hu/gazdasag/magyar/2009/02/23/siman_vernek_minket_a_balkani_orzago_k_az_adoversenyben
- Szemlér T. 2009: A pénzügyi és gazdasági válság hatásai és a válságkezelő program Bulgáriában. In Novák T. – Wisniewski A. (szerk.): *A globális válság: hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások. Az új EU-tagállamok és a tagjelöltek helyzete a válságban*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest, 26-30. o.
- Szemlér T. 2010: Bulgária. In Túry G. – Vida K. (szerk.) *Monitoring jelentés 2010. Az európai unióhoz 2004-2007-ben csatlakozott Tizek teljesítményéről*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest, 69-73. o.
- Velkova, D. 2008: Changes in the Public Pension System and Their Impact on the Labor Market. *Economic Studies – Bulgarian Academy of Sciences*, 2, 22-59. o.
- Vida K. 2009: A közép- és kelet-európai új EU-tagállamok kiinduló helyzete a globális válságban. In Novák T. – Wisniewski A. (szerk.): *A globális válság: hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások. Az új EU-tagállamok és a tagjelöltek helyzete a válságban*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest, 7-18. o.